

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanda dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin formalaşmasında vergi
nəzarəti”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Salmanlı Osman Babək

BAKİ – 2019 il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov F.S

“ ___ ” _____ 20__-ci il

**“Azərbaycanda dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin formalaşmasında vergi
nəzarəti”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə
İxtisaslaşma: “Maliyyə nəzarəti və audit”

Qrup: 630

Magistrant

Salmanlı Osman Babək

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.ü.f.d., dos. Musayev Gəray Cümşüd

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.e.n., dos. Seyfullayev İ.Z.

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., professor Kəlbiyev Y.A.

_____ **imza**

BAKİ – 2019 il

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AMB	Azərbaycan Mərkəzi Bankı
AR	Azərbaycan Respublikası
AVİS	Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi
BSİ	Britaniya Standartları İnstitutu
DSMF	Dövlət Sosial Müdafiə Fondu
E-audit	Elektron audit
E-vergi	Elektron vergi
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
İEC	Beynəlxalq Elektrotexniki Kommisiya
İEÖ	İnkişaf Etmiş Ölkələr
İSO	Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı
İT	İnformasiya Texnologiyası
KOM	Kiçik və Orta Müəssisələr
KOS	Kiçik və Orta Sahibkarlıq
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
MM	Milli Məclis
MN	Maliyyə Nazirliyi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
VM	Vergilər Məcəlləsi
VN	Vergilər Nazirliyi

"Tax control in the formation of state financial control system in Azerbaijan"

SUMMARY

The actuality of the subject. Tax administration is one of the most distinctive tools of the state's economic policy, on the one hand, ensures the formation of sources in the budget at all levels, and on the other hand, it can perform the regulatory tax function by changing the terms of the various financial resources from economic entities.

The main purpose of the dissertation is to define the theoretical and methodological basis of the problems of public administration in tax administration and to evaluate the impact of tax administration on the state tax policy, tax administration and tax control improvements in the Republic of Azerbaijan preparation

Object and object of research. The subject of the research is the study of the role of tax control in our country, its current state, its role in budget revenues and state regulation.

Methodological basis of dissertation. Economic and comparative analysis, generalization, graphical research, analysis-synthesis methods were used in the evaluation of materials.

Research information base. In the dissertation the organizational and legal bases of tax administration and the problems of public administration in the area of taxation are reflected in works of local and foreign economists, Tax Code, textbooks, monographs, articles of local and foreign economists, materials available on the official website of the Ministry of Finance, materials, statistical materials, tables and other statistical indicators were used on the official website of the State Statistical Committee.

Practical significance of the research. The practical significance of the work can be pointed out by the fact that it can be a useful database for those who want to do research in the future. At the same time, it can be used as a necessary resource for teaching in universities on the topics addressed in the dissertation.

Volume of dissertation work. The dissertation is based on the introduction, three chapters, six paragraphs, conclusions and suggestions as well as a list of used literature.

Key words: *tax, nepotism, state*

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	6
I fəsil DÖVLƏT-MALİYYƏ VERGİ NƏZARƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	10
1.1. Dövlətin iqtisadiyyatının idarəedilməsində maliyyə nəzarətinin rolu, məqsədi və vəzifələri.....	10
1.2. Dövlətin maliyyə nəzarətinin növü kimi vergi nəzarəti.....	15
1.3. Vergi nəzarəti orqanları və onların qarşılıqlı əlaqələndirilmə mexanizmi.....	25
II fəsil AZƏRBAYCANDA VERGİ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	37
2.1. Vergi Nəzarəti Sisteminin Təşkili Prinsipləri Və Onun Hüquqi Bazasının Formalaşdırılması Xüsusiyyətlər.....	37
2.2. Vergi Nəzarətinin Təşkilatı İdarəetmə Sisteminin Təhlili.....	50
2.3. Vergi Nəzarəti Mexanizminin Təhlili Və Onun Vergi Daxilolmalarının Təmin Olunmasında Rolunun Qiymətləndirilməsi.....	57
III fəsil DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİ SİSTEMİNİN İNKİŞAFINDA VERGİ NƏZARƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	61
3.1. Maliyyə-Vergi Nəzarətinin Təkmilləşdirilməsi İstiqamətləri.....	61
3.2. Vergi İnzibatçılığı Təkmilləşdirilməsi Yolu ilə Vergilər Sahəsində Dövlət İdarəetməsi Sisteminin Səmərəliliyinin Artırılması.....	65
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	73
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	76
ƏLAVƏLƏR.....	79
Cədvəllərin siyahısı.....	82
Şəkillərin siyahısı.....	82
Qrafiklərin siyahısı.....	82

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Vergi nəzrəti ölkənin iqtisadi siyasətinin ən fərqli vasitələrindən biri hesab edilir, bir yandan, bütün səviyyələrdə büdcəyə qoşulan mənbələrin inkişafını təmin edir, digər yandan, iqtisadi subyektlərdən ayrı-ayrı maliyyə vəsaitlərinin çıxılma şərtlərini dəyişərək verginin tənzimləyici funksiyasını həyata keçirə bilir.

Vergi dövlətin mövcud davamlı stabil vəziyyətinin qorunub saxlanması üçün ən əsas alətlərdən biridir. Qədim zamanlardan yaranan vergilər, gündəlik həyatımızda da qarşımıza çıxır. Qloballaşan dünyada inkişaf etmiş ölkələrin büdcə xərclərinin təmin olunması üçün ən əsas vasitələrdən biri də vergilərdir. Bəzi ölkələrdə isə büdcə gəlirlərinin 90 faizini vergilər təşkil edir

Vergi sisteminin, həmçinin vergi inzibatçılığının müasirləşmə prosesinin intensivləşdirilməsi yalnız iqtisadi subyektlərdən vergi çıxılma səviyyəsinin artması ilə yox, o cümlədən vergi sisteminin özünün idarə edilməsinə çəkilən xərclərin miqdarı ilə ölçülür. Səviyyəsinin yüksəldilməsi vicdanlı və düzgün vergi ödəyiciləri üçün eyni rəqabət rejiminin təmin edilməsi, onlara vergi yükünün azalması üçün də ehtiyat mənbəyidir.

AR-da vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi əvvəlcə dövlətlə biznesin optimal qarşılıqlı əlaqələrinin qorunmasına istiqamətləndirilməlidir. Bu əsasən Vergilər Nazirliyinin nəzrəti hesabına vergi ödəyiciləri ilə gördüyü işlərin nəticəsindən asılıdır. Burada önəmli mövzulardan biri dövlət büdcəsinin 80 faizini ödəyən iri vergi ödəyiciləri ilə işlərin təşkil edilməsindən asılıdır. Bu istiqamətdə son dövrlərdə müsbət dinamikanın nəzərə çarpması iri vergi ödəyiciləri ilə sərbəst vergi inzibatçılığının - böyük vergi ödəyiciləri Departamentinin gördüyü işlər ilə əlaqədardır. İqtisadi kitablarda vergi ödəyicilərinin bu cür sərbəst və fərqli inzibatçılıq vahidlərin tərəfindən idarə edilməsinə həm vergi ödəyiciləri, həm dövlət quruluşu nöqtəyi-nəzərindən məqsədəuyğunluğuna olan münasibət birmənalı deyildir.

AR iqtisadiyyat sahəsinin vergilərlə tənzimlənmə sisteminin, həmçinin vergi inzibatçılığının inkişaf etdirilməsi ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən əsaslı

islahatların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinin əsas şərti kimi bu gün lap çox gündəmdədir. Bununla yanaşı AR-nın vergi orqanlarının müasirləşməsi üzrə Dövlət Proqramında qeyd edilən tədbirlər sisteminin təşkili də son mərhələsindədir.

Deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, təqdim edilən mövzunun yalnız aktuallığını deyil, eyni zamanda onun faydasını, araşdırmanın məqsəd və vəzifələrini, onun praktiki istiqamətlərini təyin edir. Müasir dövrdə ölkəmizdə mövcud olan vergi nəzrəti onun təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin və funksiyalarının konkretləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi nöqteyi-nəzərindən, həm də AR iqtisadiyyatının posneft mərhələsində innovativ modernləşməsi gerçəkləşməsi nöqteyi-nəzərindən aktual olduğu qədər də faydalıdır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Vergiqoymanın və vergi siyasətinin əlverişliliyinin artırılması, vergi izibatçılığı sisteminin islah edilməsi və inkişaf etdirilməsi problemləri rus və rusdilli yazarların Arkin V., Slastnikov A., Gevtsova E., Qusakov S., Balatskiy E., Burns L., Sokolovski L., Krever R., Maliş E.V., Pogodina I.V və s., AR-nın iqtisadçı-alimlərindən İ.Feyzullayev., Həsənlı M., Kəlbıyev Y., Nuriyev Ə., Rzayev Z., Y.A.Kəlbıyev., E.Süleymanov., M.Əzizov., Musayev A., Əlirzayev Ə., Bağırov D., M.Sadıqov və s. kitablarında müəyyən dərəcədə toxunulmuşdur. Ancaq vergi nəzrətinin öyrənilməsinə aid bu cür böyük elmi potensial olmasına baxmayaraq vergi nəzarətinin AR iqtisadiyyatının çağdaş dövrün özəlliklərindən qaynaqlanan çağırışlara və tələblərə müvafiq olaraq tərəqqi etməsinə, onun ölkə iqtisadiyyatının makrotənzimlənməsi prosesində rolunun çoxaldılmasına dair praktiki və nəzəri-metodoloji tədqiqatlara qarşı tələb artmaqdadır. Bu məsələlərin tədqiqi zamanı boşluqlar, vergi nəzrətinin islah edilməsinin hər zaman elmi və hökumət dairələrinin diqqət mərkəzində qalması mövzunun müasir tələblərə müvafiq şəkildə tədqiq edilməsini aktuallaşdırır.

Dissertasiyanın əsas məqsədi - Azərbaycanda dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin formalaşmasında vergi nəzarəti problemlərinin metodoloji və nəzəri əsaslarının istifadə edilməsi, vergi nəzarətinin və nəzrəti dövlətin vergi siyasətinin yürüdülməsinə göstərilən təsirinin dəyərləndirilməsi, AR-da vergi nəzarətinin və

inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi meylləri haqqında tövsiyələrin verilməsidir.

Tədqiqat işində əsas məqsədlərə müvafiq olaraq, aşağıdakı vəzifələrin həll olunması planlaşdırılmışdır:

-Vergi nəzrəti sisteminin mahiyyəti və təşkilatı-hüquqi əsaslarının araşdırılması;

-Vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin inzibati-prosessual səlahiyyətləri və vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə onların məsuliyyətinin tədqiq olunması;

-Müasir mərhələdə vergi inzibatçılığının təşkil edilməsi problemləri və vergi daxilolmalarının təmin olunmasında vergi nəzrətinin rolunun təhlili;

-Dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin inkişafında vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tədqiqi;

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektinə dövlətimizdə vergi nəzarətinin tətbiq xüsusiyyətləri, onun modern vəziyyəti, büdcə gəlirlərində və dövlət tənzimlənməsinin təşkilində onun rolunun öyrənilməsi aiddir. İqtisadi tənzimlənmə zamanı vergi nəzarətinin tətbiqi istiqamətlərinin təyin olunması, vergi inzibatçılığının tətbiqinin inkişaf perspektivlərinin təyin olunması tədqiqat işinin predmetinə daxildir.

Dissertasiya metodoloji əsası. Materialların qiymətləndirilməsində iqtisadi və müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə, qrafik tədqiqatlar, analiz-sintez metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işində vergi inzibatçılığının hüquqi-təşkilatı əsasları və vergilər sahəsində dövlət idarəetməsi problemləri mövzusu ilə əlaqədar xarici və yerli iqtisadçıların əsərlərindən, Vergi Məcəlləsindən, dərsliklərdən, monoqrafiyalardan, xarici və yerli iqtisadçıların məqalələrindən, Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsində olan materiallardan, Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet saytındakı materiallardan, Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytında statistik materiallardan, cədvəllərdən, başqa statistik göstəricilərdən dolğun şəkildə istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi bunlardan təşkil edilmişdir:

-Müasir dövrdə vergi nəzərtinin təşkil edilməsi problemləri və vergi inzibatçılığının hüquqi əsaslarının tədqiq olunmuşdur;

-Müasir dövrün vergi nəzrəti mexanizminin təhlili və onun vergi daxilolmalarının təmin olunmasında rolunun qiymətləndirilməsi faktiki statistiki məlumatlarla araşdırılmışdır;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat nəticəsində sözügedən mövzu üzrə diqqətə layiq elmi-praktiki nəticələr əldə olunmuşdur. İqtisadi cəhətdən inkişaf üçün lazımi metodlara baxılmış və praktiki cəhətdən özünü sübut edən halların ölkəmizə tətbiqi haqqında fikirlər irəli sürülmüşdür. Bu nəticələrin tətbiqi, özü özlüyündə hüquqi və fiziki şəxslərin normal fəaliyyətinə maneə yaradan vergiləri bizə göstərəcək. Beləliklə də vergidən yayınma halları azalacaq. Hüquqi və fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilməsi onlar tərəfindən könüllü surətdə qəbul ediləcək. Səbəb isə çox sadədir. Belə ki, tətbiq edilən güzəştlər sayəsində ilk illər müəyyən vergiləri ödəməkdən azad ola bilərlər və dövlət tərəfindən beynəlxalq mühitdə fəaliyyət göstərmələri üçün köməklik göstərilə bilər. Bu halların hamısı hüquqi və fiziki şəxslərdə vergi ödəyicisi olmaq üçün motivasiya yaradacaq.

Dissertasiya işinin həcmi. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, səkkiz paraqrafdan, nəticə və təkliflərdən, həmçinin istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından təşkil olunmuşdur.

I FƏSİL. DÖVLƏT-MALİYYƏ VERGİ NƏZARƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Dövlətin iqtisadiyyatının idarəedilməsində maliyyə nəzarətinin rolu, məqsədi və vəzifələri

Dövlətin iqtisadi sektorda funksiyalarını həyata keçirməyin effektiv vasitəsi olan maliyyə yoxlaması xüsusi xarakterlidir. Nəzarət etməklə dövlət ölkə daxilində baş verən əsas sosial-iqtisadi proseslərə təsir göstərir, onu məqsədyönlü səmtə yönəldir.

Verilmiş vəziyyətdə AR-nın maliyyə təsisatlarının dövlətlərarası kapital bazarına daxil olması, xarici investorların dövlətin iqtisadiyyatına qarşı marağının artması, AR-da fəaliyyət göstərən maliyyə sisteminin dövlətlərarası tələblərə uzlaşdırılması hədəfi ilə maliyyə nəzarət sisteminin bəzi tələblər səviyyəsində bir daha qurulmasını vacib edir.

Maliyyə nəzarəti anlayışının izahında alimlər arasında yekdillik mövcud deyil. U.Y.Danilevski isə maliyyə-vergi nəzarətinin tərifini belə vermişdir: «İqtisadiyyatın, istehsalın idarə olunmasının ümumi mexanizminin mühüm funksiyalarından sayılan və əsas tərkib hissəsi olmaqla, kredit göstəricilərini, maliyyə-vergi nəzarəti maliyyəni özündə ehtiva edir. Nəzarət sektoruna daha çox istehsal, bölgü, pul, mal-material dəyərlərinin pul ilə ifadəsində dövriyyəsi və istehlakı aid olunur». Bu vəziyyətdə, maliyyə-vergi nəzarəti təsərrüfatlıq mexanizminin mühüm amili olmaqla dəyər xarakterinə sahibdir. (Мальши, Е. В., 2017, s.85)

K.S.Belskinin fikrincə, vergi sistemi - vergitutma sektorunda bəzi şərtlər üzrə qarşılıqlı əlaqədar komponentlərin, vətəndaşların vergiödəmə bacarığının, vergi və yığımların qanunla təyin olunmuş sisteminin, vergi inzibatçılığının və dövlət tərəfindən tətbiq olunan vergitutma üsullarının toplusudur.

M.V.Karaseva vergi sistemi dedikdə, dövlətdə vergitutma sektorunda ortaya çıxan və siyasi, təşkilati, iqtisadi və hüquqi xarakterli bütün mövcud ictimai əlaqələrin hamısını dərk edir. (Погодина, И. В, 2017: s.45)

Maliyyə-vergi nəzarəti dedikdə- hər hansı bir üsuldən fayadalanmaqla geniş əhatə sektorunda qanun və icraedici hakimiyyət orqanlarının, həmçinin bu məqsədlə təsis olunmuş orqan, tam iqtisadi subyektlərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət etmək anlaşılır. Maliyyə-vergi nəzarəti daha çox dövlətin maliyyə siyasətini müvəffəqiyyətlə həyata keçirməyə, maliyyə sabitliyindən ötrü səmərəli şərait yaranmağa yönəlib.

Maliyyə-vergi nəzarəti müəssisələrin iş fəaliyyətində maliyyə-vergi və onunla əlaqəli mövzuların hazırlanması, o cümlədən onun təşkil edilməsi prosesinin xüsusi təsir və üsulların cəmidir. Bu həqiqət - maliyyə-vergi nəzarətinin hədəflərini, mahiyyətini təyin edir. Bir faktı da vurğulamağa gərək var ki, nəzarət eyni zamanda dövlət idarəetməsi komponentlərindən hesab edilir. Edilən araşdırmalardan belə qənaətə gəlirəm ki, vergi-maliyyə nəzarəti - təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət proseslərində maliyyə və onunla əlaqəli mövzuların hazırlanması, o cümlədən onun həyata keçirilməsinin xüsusi üsullarının və təsirlərinin toplusudur.

Maliyyə-vergi nəzarətinin əsas hədəfi – dövlətin maliyyə siyasətinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək, iqtisadiyyatın istənilən sektorunda maliyyə vəsaitlərinin yaradılması və məqsəduyğun şəkildə istifadə edilməsi prosesinin gerçəkləşdirilməsi təminindən ibarətdir. Nəzarət funksiyası mühasibat uçotu yardımı ilə onun tam metod hissələrində: sənədləşdirmə, inventarlaşdırma, qiymət və kalkulyasiya hesablama sistemi və 2 qat qeydə alma, balans və hesab sənədlərinin dəstəyindən faydaanmaq ilə gerçəkləşir.

Dünyanın bir çox ölkələrində dövlət maliyyə-vergi nəzarəti vergi və maliyyə idarələri, ölkədaxili banklar, xəzinədarlıq və başqa bir çox buna bənzər qurumların dəstəyi ilə gerçəkləşir. Maliyyə nəzarəti nəzarət növlərindən bəzi xüsusiyyətləri ilə fərqlənərək, yenidən istehsalın müəyyən sektorlarında özünü göstərsə də və o cümlədən maliyyə yekunlarının qəbulu mərhələsi belə daxil olunmaqla, maliyyə fondlarının hərəkət mərhələsini izləyir.

Qanunvericilikdə vergi nəzarətinin tərfi mövcud deyil. Metodik kitablarda bir neçə variantları təklif edilir. Bununla belə A.V. Briqqalin vergi nəzarətini vergi

qanunvericiliyinə əməl edən səlahiyyətli idarələrin fəaliyyət üsulları və yaxud büdcədənkənar fondnda vergiqoymanın hesablanması, bütövlüyü və zamanında verilməsi doğruluğunu təyin edir. (Погодина, И. В., 2017: s.48)

Məşhur iqtisadçı O.A. Makarovanın fikrincə, vergi nəzarəti ilə, vergi sistemində bir sıra vəzifəli şəxslərinin vergi qanunvericiliyində göstərilmiş formalarda vergi idarələrinin vəzifələri kimi vergilərin hesablanması və ödənilməsinin doğruluğunu, vergi cinayətlərini və onların ərsəyə gətirən səbəblərini təyin etmək və aradan qaldırmaq üçün, ödənişlər və vergilər. (Малыш, Е. В., 2017, s.89)

O cümlədən, qeyd etməliyik ki, vergi ödəyicisinin mühasibat obyektı xüsusi məzmununa sahibdir. İlk baxışda, vergi idarələrinin vergi ödəyicilərinin uçotunda işləməsinin xüsusiyyətləri əss götürülməklə, bu halda obyektin fərdlər və təşkilat olması, yəni, bu mühasibat obyektlərinin normativ anlayışdır. Ancaq, mühasibat fəaliyyətinin mahiyyəti vergi nəzarət tədbirlərinin növbəti həyata keçirilməsi hədəfi ilə təşkilat və şəxslər barəsində etibarlı informasiyaların toplanmasıdır.

Vergi ödəyicilərinin qeydiyyatı məzmununa və verilən mövqeyə müvafiq şəkildə bu cür bir kampaniya ilə mühasibat uçotu obyektı vahid dövlət vergi ödəyiciləri reyestrinin yaradılması üçün vacib hesab edilən informasiyaların irəli sürülməsi üçün qurumların hərəkətlərini bilməkdir. Vergi nəzarət obyektinin tərifi ilə bərabər, onun tərkibində vergi nəzarəti subyektı kimi bir komponenti seçmək çox məqsədəmüvafiqdir. Vergi müfəttişliyi subyektlərinin nəzarət tədbirlərinin nəticələrini təhlil etmək, vergi hüquq pozmalarının faktlarını təyin etmək və sonra vergi suçları səbəbindən cinayət məsuliyyətinə çağırmaq üçün xüsusi əhəmiyyəti hesab edilən bu ayırma olduqca çox əsaslandırılmış kimi görünür.

Maliyyə nəzarətinin subyektləri isə, maliyyə nəzarətini təşkil edən hüquqi və fiziki şəxslər, o cümlədən dövlət orqanları başa düşülür. Əksər ölkələrdə dövlət nəzarəti MN və onun yerli idarələri vergi təşkilatları və xəzinə sistemi, ölkədaxili banklar və başqa qurumların dəstəyi ilə həyata keçirilir. Bu subyektlərdən xəzinə və vergi təşkilatları xüsusi mövqe tutur. (Alt, James, Ian Preston, and Luke Sibietta, 2016, s.78)

Maliyyə nəzarətinin əsas istiqamətləri və ya onun obyektlərinin mühüm parametrləri qanunilik, əlverişlilik və təşkilatı strukturun yaxşı olmasından ibarətdir. O cümlədən, göstərilən parametrlər çoxsaylı, ancaq fayda az verən tələblərin özlüyündə bütöv olan hissələr kimi çıxış edirlər.

Yekunda maliyyə-təsərrüfat xarakterli qanunlara və normativ hüquqi protokollara doğru şəkildə riayət edilməməsi yoxlanılması büdcə proseslərinin möhkəmliyini və dövlət maliyyə strukturunun dəyişməzliyini sabit saxlamağa, norma yaradıcısı olan idarələrə tərəfindən irəli sürülmüş qayda və prosedurlardan yayınmaları zamanında müəyyən etməyə, o cümlədən onlarda mühüm düzəliş etməyə xüsusi imkan verir.

Məqsədəuyğunluq - ancaq dövlət vəsaitlərinin məqsədli xərclənməsini və bu vəsaitlər hesabına alınmış əmlakdan istifadə edilməsini deyil, o cümlədən fəaliyyətin düşünülməmiş proqramlara, məqsədlərə, prioritetlərə və s. uyğunluğunu təşkil edən kateqoriya kimi qəbul olunmuşdur. Maliyyə nəzarəti eyni anda maliyyə-iqtisadi siyasətinin həyata keçməsi, maliyyə dəyişməzliyi üçün şəraitin yaradılması hədəflərinə qulluq edir, qanunlara riayət olunmasına, dövlət mülkiyyətinin təhlükəsizliyinin qorunması, resurslardan israfçılığa yol vermədən əlverişli istifadəsi, təsərrüfat subyektlərinin işini azaltmaq, təyinatına uyğun olmayan xərclənmiş vəsaitləri üzə çıxarmağa və ödətdirməyə zəmin yaradır, dövlət resurslarının maliyyə-iqtisadi tərkibinin yaxşılaşdırılmasını, həmçinin iqtisadiyyatı maliyyəni tərəfdən sağlamlaşdırmaq üzrə bəzi məsələləri təmin edir.

Geniş mənada nəzarət funksiyası faydalı qərarlar vermə imkanları üçün idarəetmə obyektinin məlumat şəffaflığını həyata keçirməkdir. Eyni zamanda idarəetmə obyektinin məlumat şəffaflığı anlayışının izah etmək lazımdır. Əvvəlcə idarəetmə anlayışını izah edək. Müəyyən bir obyekti idarə etmək – bu obyektin qaydaya salınması, qorunması, inkişaf etdirilməsi və tərkibinin tərəqqi etdirilməsi, o cümlədən tələb edilən vəziyyətinin yaxud hansısa bir məqsədin icrasına istiqamətlənmiş fəaliyyətinin sabit saxlanması üçün ona yönəldici təsir etməkdir.

Bununla belə, sadaladığımız kimi, əgər idarəetmə qərarların verilməsi və həyata keçirilməsi prosedurdursa, bu zaman nəzarəti sözügedən əməliyyatlara

məlumat dəstəyi vermək, onları bəzi parametrlərdən fərqli kənarlaşmalar haqda məlumat ilə təmini hədəfi ilə inteqrasiya edilmiş sistem kimi təsəvvür etmək ola. Maliyyə-vergi nəzarəti kontekstində bu cür parametrlər onun obyektlərinə müvafiq qanunilik, əlverişlilik, məqsədəuyğunluq və s. ola bilər. (Thomas Piketty, Emmanuel Saez, Stefanie Stantcheva, 2016: s.48)

Hesab edirik ki, dövlət nəzarətinin başqa növləri ilə birgə maliyyə-vergi nəzarəti dövlət idarəçiliyinin məlumat sisteminin, başqa sözlə desək dövlət idarəetməsinin istənilən səviyyəsində qərarların verilməsi üçün vacib olan fərqli informasiyanın hazırlanması və inteqrasiya edilməsi sisteminin yaranmasının və fəaliyyət göstərməsinin bazası kimi qəbul olunur. Vergi nəzarətinə gəldikdə isə, o dövləti əsasən dövlət maliyyəsinin yaranması, hərəkəti və vəziyyəti barəsində, o cümlədən, idarəetmənin səviyyələrində və təsərrüfatçılığın aspektlərində dövlətə xas xammal dəyərliləri ilə əməliyyatların maliyyə təfsiri haqda məlumat ilə təmin edir. Bu sistemli-analitik məlumat dövlət tərəfindən maliyyə-iqtisadi qərarların verilməsi üçün bir növ baza rolunu daşıyır. Maliyyə nəzarətinin əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- İnformasiya ilə təmin etmə,
- operativlik,
- müdafiə
- qabaqlama.

O cümlədən, idarəetməyə məxsus modern yanaşmalarda axırıncı funksiyaya daha çox yer verilir. Ancaq ilkin nəzarət gözlənilməyən kənarlaşmalara mane ola bilər, gələcək dövrlərdə arzu edilməz situasiyaların yaranması imkanlarının ləğv edilməsini təmin edər, qərarların və hərəkətlərin arzu edilməz nəticələrindən müdafiə edər.

VN- nin borcu dövlətin iqtisadi sektorda təhlükəsiz olmasıdır. Bu nöqtəyi nəzərdən vergi nəzarətinin mühüm metod və vasitələrinin vergi ödəyənlərin qeydiyyatının aparılması, uçotu, təftiş materiallarının tətbiq edilməsinə maliyyə cərimələrinin alınması prosesinə nəzarət edilir..

Dövlət nəzarətinin başqa formalarında qarşılaşdığı kimi vergi nəzarətinin də

mahiyyəti aşağıdakılar ilə müəyyən edilir:

- nəzarət sektorunda göstərilən obyektlərin işinin müşahidə edilməsi;
- qazanılan məlumatların təhlili, proqnozların işlənilib hazırlığı;
- qanunlardan kənara çıxma hallarının ləğvindən ötrü işlərin həyata keçməsi;
- müqəssirlərin üzə çıxarılması və məsuliyyətə cəlb edilməsi.

Sosial-iqtisadi əlaqələrin tərəqqisi ilə bağlı vergilər fiskal funksiyaların həyata keçməsinə zəmin yaradır, digər yandan iqtisadi yüksəlişdə əsas faktorlar hesab olunurlar və istehsal proseslərinə fəal təsir edir. İEÖ-də tərəqqi proqramları istifadə edilərkən, çox vaxt proqramlara tərkibinə nəzarət ilə əlaqədar xərclər də aid olunur.

Qanunvericilikdə göstəriləndi kimi, AR MN istiqamətdən maliyyə nəzarətinin tam forması gerçəkləşir. Dövlət başçısını sərəncamları ölkə daxilində maliyyə nəzarətini bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uzlaşdırmağa, idarəetmədə demokratik şərtlərin keyfiyyətə təzə səviyyəsinə sahib olmağa, struktur islahatlarını intensivləşdirməyə, maliyyə nəzarətini rüşvət vasitəsinə çevirən manelərdən xilas etməyə, biznes fəaliyyətinin tərəqqisinə, dövlətin sosial-iqtisadi tərəqqisinə istiqamətlənmişdir.

1.2. Dövlətin maliyyə nəzarətinin növü kimi vergi nəzarəti

Vergi sisteminin fəaliyyətinin əlverişliyi onun idarə edilməsinin nə dərəcə keyfiyyətli olmasından çox asılıdır. Vergi sisteminin idarə olunmasına əsasən dövlətin fəaliyyəti uyğun tərəqqi dövründə vergi sisteminin xarakteri və vəzifələri ilə müəyyən olunur. Hazırkı iqtisadi kitablarda “vergi sisteminin idarə edilməsi” ifadəsinin konkret tərifini tapmaq qeyri-mümkündür. Onun “vergi nəzrəti” ifadəsi ilə əvəz olunması müşahidə olunmuşdur, ancaq mahiyyət etibarilə vergi nəzrəti vergi sisteminin idarə olunmasının məhdud hissəsini bildirir.

Vergi sisteminin idarə edilməsinin əsas hissəsi qismində vergi nəzrəti böyük rol oynayır. Vergi nəzrətinin əsasını vergi sferasının idarə edilməsində vəzifəli dövlət idarəsinin – AR-nın Vergilər Nazirliyinin apardığı işlər əhatə edir.

Vergi nəzrətinin mühüm komponentləri bunlardır:

- vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə riayət etməsinə nəzarət:

- vergi idarələrinin vergi qanunvericiliyinin gerçəkləşdirilməsinə və yerinə yetirilməsinə nəzarət;

- nəzarətin metodiki və analitik təminatı, təşkilatı.

Ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə əməl etməsi vergi nəzrətinin mərkəzi komponenti hesab olunur. Vergi idarələrinin vergi qanunvericiliyini gerçəkləşdirməsinə və yerinə yetirməsinə nəzarət vergi ödəyiciləri ilə vergi idarələri arasında vergi anlaşmazlıqlarının məhkəmə vaxtına kimi həll edilmə forması olaraq sistem daxili nəzarəti özündə əhatə edir.

Nəzarətin yaradılması, metodiki və analitik təminatı formaları olaraq aşağıdakılar əsas götürülür: fərqli səviyyəli vergi idarələrinin strukturunun və funksiyalarının təyin edilməsi; vergi ödəyicilərinin sunduğu vergi hesabatlarının formalarının tərtib edilməsi, emal edilməsi və gözdən keçirilməsi əməliyyatları; vergi ödənişlərinin nizamlanması və maliyyə cəza tədbirlərinin həyata keçirilməsi şərtləri.

İdarəetmənin ayrı-ayrı səviyyələrində vergi nəzrətinin 2 səviyyəsi qeyd edilir. Sözügedən I səviyyənin subyekti olaraq AR-nın Vergilər Nazirliyi özünü göstərir. I səviyyədə vergi nəzrətinin mühüm hədəfi vergilərin toplanması səviyyəsinin artması ilə əlaqədar, o cümlədən vergi qanunvericiliyinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə, tədbirlərin keçirilməsi, cari ödənişlərin analizi əsas götürülməklə büdcəyə vergi daxilolmalarının əvvəlcədən proqnozlaşdırılması və sonrakı dövrlər üçün planların hazırlanması və.s. - dən təşkil edilmişdir. II səviyyənin subyektləri olaraq isə VN yanında müxtəlif təşkilatlar və bölgə vergi idarələri özlərini göstərir. II səviyyədə vergi nəzrətinin məqsədi vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə əməl etməsindən və təqsirkarların vergi və inzibati hüquq pozuntularına əsasən gözaltına alınmasına vergi nəzarətinin tətbiqi üzrə tədbirlərdən ibarətdir.

Vergi nəzrəti vəzifəli idarələrin fəaliyyəti olaraq yalnız vergi qanunvericiliyi standartlarının tətbiqini yox, o cümlədən məlumatların toplanması və istehsalını, həmçinin vergi yoxlamaları əməliyyatlarının tətbiqi praktikasını üzrə, həmçinin vergi

yoxlamalarının tərəqqi etdirilməsi üzrə tədbirlərin tərtibini əhatə edir. Vergi aparatının təqdirəlayiq işi vergi qanunvericiliyinin vergi ödəyicilərinə özlərinin vergi öhdəliklərini ən aşağı səviyyəyə endirməyə və ya onların ödənilməsindən imtina etməyə şərait yaradan təkmil olmayan müddəalarını ortaya çıxarmağa və göstərilən qanun pozuntularının ləğv edilməsi üzrə mütərəqqi tədbirlərin təşkilinə şərait yaradır.

Vergi nəzrəti vergi sisteminin yaranmasının o prinsipinin gerçəkləşməsinə əsaslanmalıdır ki, burda vergilərin çıxılması və vergi nəzarətinə əsaslanan xərclər ən az olmaqla büdcəyə vergi daxilolmalarının həyata keçirilmə səviyyəsi ən çox olsun. Nəticədə bu effektivlik prinsipinə uyğundur. Vergi nəzrətinin əlverişlilik meyarlarından biri də vergilərin toplanması və vergi qanunvericiliyinin pozulmamasına nəzarət üzrə inzibati məsrəfləri ən aza endirməkdən təşkil edilmişdir.

Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, vergilərin tutulmasında ən effektiv inzibatçılıq üsullarının həyata keçirilməsi düşünülür və onların ödənilməsi üçün iqtisadi olaraq vergi verilməməsi problemlərinin həlli yolunun mühüm istiqamətləridir. Bu vaxt I halda vergilərin alınması üzrə tədbirlərin ciddi olaraq görülməsi, II halda isə vergitutma səviyyəsinin azalması düşünülür. Amma belə yanaşma heç də birmənalı deyildir. Sözügedən proseslər arasında yetərincə ciddi səbəb-nəticə əlaqəsi vardır. Vergilərin sayının aşağı düşməsi, vergi yükünün azalması və vergitutma vasitəsinin inkişaf etdirilməsi ona təkan verir ki, vergi nəzarəti mövzuları xüsusi mənə daşıyır və 21-ci əsrdə I dərəcəli nəticələrə çevrilmişdir.

Vergi nəzrətinin keyfiyyətinin artırılmasının prinsipləri kimi qeyd edəcəklərimiz özünü biruzə verir: vergi idarələrinin təşkilatı strukturunun inkişaf etdirilməsi, onların maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi, vergi nəzarəti prosesində müasir avadanlıqdan yararlanma, vergi ödəyiciləri və vergi idarələri arasında əlaqələr konsepsiyasının dəyişməsi, analitik fəaliyyətin məlumat-texnoloji təminatının təzə prinsiplial səviyyəyə yüksəlməsi, vergi idarələri əməkdaşlarının gördüyü işlərin keyfiyyətli peşə normalarının tərtib olunması və s.

Vergi nəzrəti sisteminin tərəqqisinin hazırki mərhələsi üçün müxtəlif ölkələrin vergi idarələri arasında beynəlxalq münasibətin saxlanması xarakterikdir. Sözügedən münasibətin forması fərqli vergi qanunvericiliyinin dəyişməsi haqqında qarşılıqlı məlumat mübadiləsi və dövrü məsləhətləşmələrdən yekun nəticədə uzunmüddətli müqavilələrin imzalanmasınadək ola bilər.

Hazırki dövrdə dövlətimizin vergi sistemi iqtisadiyyat sahəsinin payında olan vergi həcmnin və vergi ödəyənlərin inzibati yükünün nisbətən azaldılması nəticəsində dövlətin və vergi ödəyənlərinin maraqlar balansının tənzimlənməsinə yönəlmişdir. Müxtəlif vergilərin ləğv edilməsi və vergi dərəcələrinin cüzi miqdarda azaldılması büdcəyə vergi yükünün yüngülləşməsinə zəmin yaradır ki, nəticədə bu vergi sisteminin effektiv fəaliyyətinin bərpasına şərait yaradan vergi nəzrətinin təşəkkülünü lazımi edir. Belə şəraitdə ölkənin vergi siyasətinin vergi nəzrətinin inkişafına təsiri təyinedici əhəmiyyətə sahibdir. Yekunda gözlənilən amili obyektiv amil olaraq sinifləndirmək mümkündür. Ölkədəki vergi siyasətindən başqa, sosial-iqtisadi amillər də vergi nəzrətinin inkişafına təsir göstərən obyektiv amil olaraq özünü biruzə verir.

Respublikamızın sosial-iqtisadi tərəqqisinin hazırki mərhələsində aşağıdakı istiqamətlər diqqət mərkəzindədir:

AR-nın sosial dövlət şəklində tərəqqi etməsi;

İnnovasiyalı iqtisadiyyatın yaradılması;

ÜDM-in artım tempinin çoxalması;

Əhalinin yaşam səviyyəsinin yaxşılaşması.

Sadalanan vəzifələrin əldə edilməsi ölkə daxilində əlverişli vergi şəraitini və ədalətli qarşılıq üçün ekvivalent mühiti yaratmadan mümkün deyil. Bununla bağlı olaraq təkə vergi qanunvericiliyinin saxlanmasına nəzarət məsələlərini yox, o cümlədən vergi əlaqələri istiqamətində təsdiqlənən qərarlar hesabına vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılmasına, vergi islahatlarının aparılmasında yeniliklərin keyfiyyətli dəyərləndirilməsinə, vergi ödənişlərinin nizamlanmasına zəmin yaradan vergi nəzrətinin inkişafına obyektiv imkan yaranır.

Sosial-iqtisadi və siyasi meyarların təsiri vergi nəzrətinin fəaliyyətinə qanuni

olaraq göstəriş verən, sosial-iqtisadi və siyasi sektorlarda yeniliklər zamanı onun fəaliyyətini koordinasiya edən hüquqi meyarın ortaya çıxmasına zəmin yaradır. Hüquqi meyarlar özünü vergi əlaqələrini nizamlayan normativ-hüquqi bazada ifadə edir.

Sosial-iqtisadi və siyasi meyarların təsiri ilə, həm də institusional amil təşəkkül tapır. Həmin meyar isə özünü vergi nəzrəti subyektlərinin daxilində və qarşılıqlı fəaliyyətində, vergi nəzrəti subyektlərinin funksional strukturunda ifadə edir və vergi nəzrəti istiqamətində onların strategiyalarının gerçəkləşməsinə təmin edir. İnstitusional meyar həm də vergi nəzrəti avadanlığının təşəkkülünə, vergi əlaqələri nümayəndələrinin qarşılıqlı fəaliyyət balansına, hazırki dövrdə vergi əlaqələrinin özəlliklərini əsas götürən vergi nəzrətinin effektiv nümunəsinin ərsəyə gəlməsinə təsir edir, vergi nəzrətinin istənilən komponentinin fəaliyyəti üçün mühitin təşkilinə və intensivləşdirilməsinə imkan verir.

İqtisadi kitablarda vergi sisteminin əhəmiyyətli şəkildə işləməsi əksər hallarda vergi nəzrətinin üsulları ilə bağlı olur. Sözügedən üsullara vergi proqnozlaşdırılması, vergi nizamlanması və vergi nəzarəti, o cümlədən onların gerçəkləşdirilməsi, strateji planlaşdırma, vergi ödəyənlərin qeydiyyatı və uçotu və s. aiddir. Vergi proqnozlaşdırılmasına dövlətin baxış açısından yanaşılır və onun mühüm funksiyası tərtib edilmiş və qanunvericilik qaydasında təsdiqlənmiş vergi konsepsiyasından asılı şəkildə ölkənin perspektiv sosial tərəqqi proqramının və büdcə tapşırıqlarının miqdar və keyfiyyət prioritetinin iqtisadi baxımdan şərtləndirilməsini təmin etməkdir. Bu funksiya bir maliyyə ili və daha müvafiq perspektiv üçün düşünülə bilər. Bununla əlaqədar vergi proqnozlaşdırılmasının taktikası ayırd edilir. Vergi taktikası dedikdə, büdcənin gəlir maddələrinin kompleks strukturunun tərtibi və vergi nizamlanmasının və nəzarətinin tətbiqi zamanı dövlət hakimiyyəti və idarələrinin praktiki hərəkətlərinin toplusu anlaşılır.

Təşkilati strukturun ərsəyə gətirilməsi ixtisaslaşmanın, diversifikasiyanın və vergi idarələrinin işinin intensivləşməsinin, vergi idarəsində mərkəzləşdirilmə prosesi, onun struktur idarələrində işin həyata keçirilməsi səviyyəsinin təyin olunması ilə əlaqədardır. Vergi əlaqələrinin və vergi idarələrinin struktur

subyektlərinin vergi mədəniyyətinin səviyyəsinin yüksəlməsi orada özəl şöbələrin yaradılmasını düşünür ki, onların da funksiyaları vergi ödəyənlərə lazımlı məlumatın verilməsini, eyni zamanda başqa lazımlı yardımın edilməsini nəzərdə tutur.

Təşkilati funksiya öz mahiyyətini vergi nəzrətində istifadə olunan avadanlıqlarda nümayiş etdirir. Vergi nəzrətinin texnoloji baxımdan həyata keçirilməsinin müasir prinsipi yeni məlumat texnologiyalarından istifadəni, kütləvi şəkildə kompyuterlərin iş prosesinə tətbiqini və telekommunikasiya şəbəkəsinin qurulmasını düşünür ki, nəticədə bu vergi ödəyənlərin uçotuna, dövlət reyestri meyarları bazasının qurulmasına, eyni zamanda büdcəyə edilən əlavələrin və tətbiqi üzrə vergi nəzrətinin çağdaş prosedur standartlarının təşkilinə imkan yaradır. D.Rilser nəzarətin günümüzdə uyğun əlverişli nümunəsini tərtib etmişdir. Həmin nümunə insansız texnologiyaya və texnoloji prosesə nəzarət sayılır.

Dövlət demokratik şərtləri qorumaqla xidmət sahəsini yeniləməyə və onları sunmağa məcburdur ki, burada da qərarların qəbulu rəqəmsal texnologiyalar mühitində olmalıdır.

I. Fiskal proseslərin çətinliyi vergi idarələrindən ustalıq və mobillik istəyir. İqtisadi nəzəriyyədə «qızıl tələblər» hökm sürür ki, bunlar da ideal vergi sistemində istifadə edilə bilər. Məlumat texnologiyaları da vergi ödəyənlərin vergi idarələri ilə transaksion xərclərin zəifləməsi metodu ilə ünsiyyətinə daha tez yiyələnməyə, axırıncının işinin əlverişliliyinin artırılmasına və bununla da bürokratik aparatın azalmasına şərait yaradır.

II. İnternetdən yararlananların sayı çoxalmaqdadır və bu şəxslər dövlət idarələri ilə elektron ünsiyyət yarada bilirlər. Belə şəraitdə vergi idarələri ilə həmin şəxslərə xeyli xidmət edə bilirlər.

III. Qloballaşma prosesinin güclənməsi də dövlətin son dövrlər müşahidə edilən texnoloji meyillərə qarşılıq verməsinə zəmin yaradır. Qlobal məlumat iqtisadiyyatı dövlət vergi idarələrinin də konsepsiyasının dəyişməsinə, edilən servislərin səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan yaradır.

Vergi nəzrətinin, gözdən keçirdiyimiz vəzifələr çərçivəsində vergi nəzarətinin

əlverişliliyinin bərpa olunması ilə bağlı vergi nəzrətinin vəzifəsinin M.T.Ospanov tərəfindən izahı ilə razılaşmaq olar. Onun dediklərinə görə vergi nəzarəti vergi idarələri işçilərinin fəaliyyətə, vergi ödəyənləri isə onlarla könüllü əməkdaşlığa çağırır.

Cədvəl 1. Vergi nəzrətinin formaları

Vergi nəzrətinin metodları	Vergi nəzrətinin formaları
Vergi Planlaşdırılması	1. Taktiki
	- ərazinin vergi potensialının dəyərləndirilməsi
	- vergilər üzrə büdcənin təsdiqi
	- nəzarət tapşırıqlarının işlənməsi
	- dərəcə və güzəştlərin pay bölgüsünün müəyyən edilməsi
Vergi tənziqlənməsi	2. Strateji
	3. Vergi stimullaşdırması sistemi
	• Vergi ödənilməsi müddətinin dəyişilməsi
	- vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması
	- vergi güzəştləri sistemi
	- avans ödəmələrinin ləğvi
	- vergi öhdəliklərinin azaldılması
	- vergi dərəcələrinin ölçüsünün azaldılması
	• Vergi və ya investisiya vergi kreditinin təqdim edilməsi
	4. Sanksiyalar sistemi
	- maliyyə
- inzibati	
- cinayət	
Vergi nəzarəti	5. Nəzarət sistemi
	- vergi ödəyicilərinin qeydiyyatı və uçotu
	• hesabatların qəbulu və işlənməsi
	- hesablanmış məbləğin və vergi daxilolmalarının uçotu
	- ödəmələrin vaxtında qəbul olunmasına nəzarət
	• vergi yoxlamaları
	- yoxlama materiallarının reallaşdırılması
- yoxlama materiallarının reallaşdırılmasına və hesablanmış sanksiyaların ödənilməsinə nəzarət	

Mənbə: Həsənov Ə.N., 2017: s.128

«Vergi nəzrəti» ifadəsi özündə dövlətin vergi sisteminin əksər fəaliyyət və nizamlanma istiqamətlərini cəmləşdirir: hakimiyyət idarələrinin hüquqları, vergi ödəyicilərinin hüquq və funksiyaları və vergi idarələrinin səlahiyyətləri, vergi nəzarəti əməliyyatları, vergidəki qanun pozuntuları üçün məsuliyyət, vergi idarələrinin hərəkət və qərarlarına şikayət əməliyyatları, vergi səviyyələrinin təyin

olunması, mövcud vergilərin hesablanması və ödənilməsi şərtləri və qanunvericilikdə istifadə edilən başqa mühüm ifadələr. Daha dar anlamda «vergi nəzrəti» termini vergi idarələrinin təşkil edilməsi və onların öz fəaliyyətini həyata keçirmək üçün faydalandığı üsulları göstərir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda vergi idarələrində vergi nəzrəti siyasətinin gerçəkləşdirilməsinə müvafiq olaraq aşağıdakı mühüm şərtlər ayrılır:

- vergi ödəyənləri və vergi idarələri arasında əlaqə qaydalarının təyin olunması və onlara əməl edilməsini nəzərdə tutan vergi etikası şərti;

- vergi ödəyənləri və vergi idarələrinin hüquqlarının qanunverilik ilə təyin olunmuş ekvivalentliyinin bərpası ilə bağlı bərabərlik şərti;

- vergi intizamının təmin olunması üçün müxtəlif qanun pozuntusu hallarına tətbiq edilən sanksiyaların müvafiqliyini nəzərdə tutan müvafiqlik şərti;

- vergi idarələrində vəzifələrin konkret bölgüsü və bu vəzifələrin tətbiqi metodlarının vergi ödəyənlər tərəfindən tam şəkildə anlaşılmasını nəzərdə tutan sadəlik və şəffaflıq şərti.

Vergi nəzrəti kontekstində idarəetmə sisteminin təşəkkül amillərinin nəzərə alınması və onun özəlliklərinin başa düşülməsi idarəetmə sisteminin yaradılması şərtlərində özünü göstərir. Bu şərtlərə aşağıdakıları şamil etmək olar:

- məqsədlərin, vəzifələrin, öhdəliklərin və məsuliyyətlərin bir-birilə əlaqəsi və müvafiqliyi şərti;

- əmək fəaliyyətinin ölçüsünə əsasən idarəetmə sisteminin həlqələrinin mütənasibliyi şərti. Burada işin ritmikliyini təyin edən bərabər yüklənməni, sosial-psixoloji durumu, fəaliyyətin nizamlılığını, həlqələr arasında münasibətlərin rasionallığını əsaslandırır;

- idarəetmədə ierarxik rasionallıq şərti. Bu təyin olunmuş və şərtləndirilmiş tabeçilik standartlarının müdafiəsini nəzərdə tutur;

- idarəetmənin üzvlərinin hər hansı səviyyəsinə orienlasiyası şərti;

- əks münasibətin varlığını əsas hesab edən nəzarətin təşkili şərti;

- idarəetmənin dəyişkən iş rejiminə müvafiq olması şərti;

- idarəetmənin idarəetmə prosesinə və mexanizminə müvafiqliyi şərti;

- idarəetmənin idarəetmə proseslərini vacib sayan və qərarların zamanında qəbul olunmasını təmin edən idarəetmə prosesinin mexanizmlərinə müvafiqliyi şərti.

Vergi nəzrəti uyğun xərclərin müvafiq minimal ilə maksimal mümkün yığımlarını həyata keçirməlidir. Bu yığımların təşkilinə əlverişli vergi nəzrətini təşəkkül etdirməklə yiyələnmək mümkündür. Əksər iqtisadi ədəbiyyatlarda əlverişli vergi nəzrəti anlayışına çox rastlanır, ancaq mahiyyət etibarilə inzibatçılıq ilə əlverişlilik mənasını verir. Ona görə ki, vergi nəzrəti, geniş anlamda vergi prosesinin əlverişli olmasında atılmış addımların toplusudur.

Vergi nəzrətinin dünya praktiki fəaliyyəti birmənalı olaraq belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, vergi ödəyənlərə eyni nöqtəyi-nəzərdən yanaşma müəyyən qədər yanlışdır. Ayrı-ayrı vergi ödəyənləri, misal üçün böyük müəssisələr orta miqyaslı müəssisələr, muzzdlu fəaliyyət göstərən şəxslər və s. üçün vergi idarələri ilə öz xüsusi qarşılıqlı təsir prinsipləri vardır. Bu səbəbdən də vergi nəzrətinin əlverişli təşkilində əsas çıxış edən meyarlardan biri də vergi ödəyicilərinin seqmentləşdirilməsidir. Seqmentləşdirmə, o cümlədən müxtəlif iqtisadiyyat sektorları, mülkiyyət mənsubiyyəti və s. göstəricilər əsasında yarana bilər. Vergi ödəyənlərinin seqmentləşdirilməsi mövzusunda bir çox ölkələrin təkmilləşmiş vergi sistemlərində ciddi olaraq nəzarət edilir.

Vergi ödəyicilərinin seqmentləşdirilməsinin əsas şərti odur ki, vergi nəzrəti kontekstində vergi idarəsi əməkdaşları tərəfindən hər hansı təsir forması ilə bir səviyyədə tətbiq olunur ki, burada bu cür təsirin əlverişli təşkili üçün geniş imkanlar vardır və bu imkanlar da öz növbəsində bəzi kateqoriya vergi ödəyənlərinin spesifik özəlliklərini nəzərə alır.

Beynəlxalq təcrübədə vergi ödəyənlərinin seqmentləşdirilməsində iri vergi ödəyənlərə əsasən diqqət edilir. Hətta ölkəmizdə Vergilər Nazirliyi yanında Milli Gəlirlər Departamentinin İri Vergi Ödəyənləri ilə İş İdarəsi təşkil edilmişdir. Vergi nəzrətinin müasirləşdirilməsinə əsasən proqramların əlverişli gerçəkləşdirilməsinin tələb edildiyi mühitdə İri Vergi Ödəyənləri ilə İş İdarəsinin yaradılması bu sektorda atılmış xüsusi addımlardan sayılır.

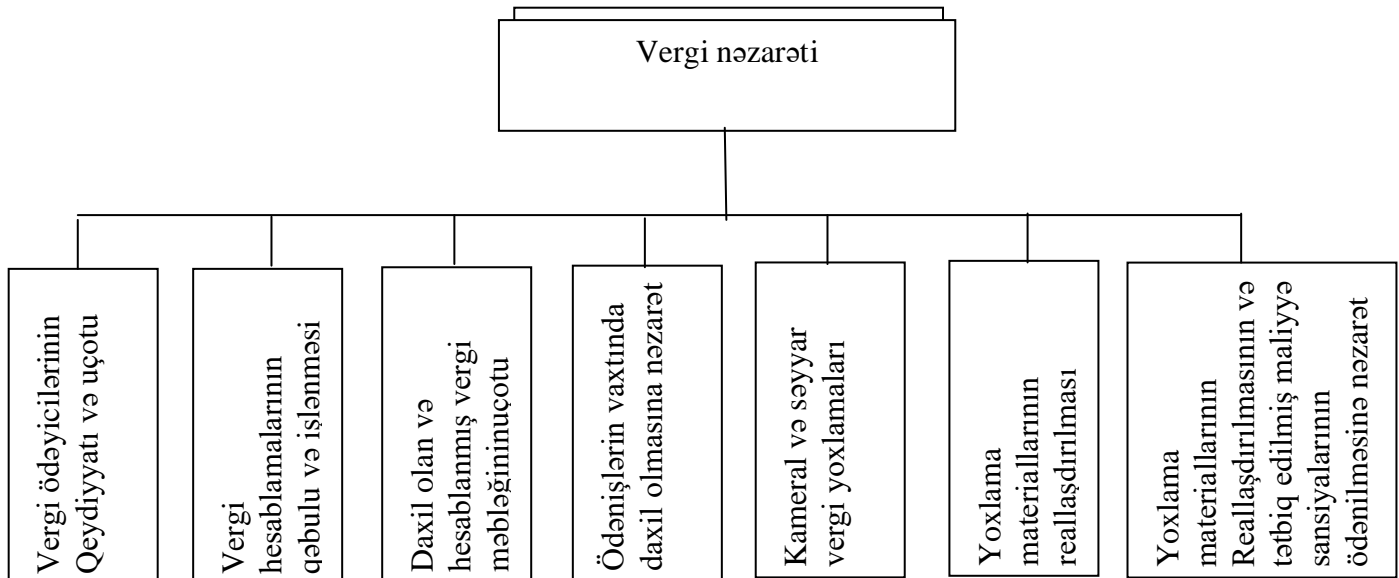
Vergi ödəyənləri barəsində informasiyaların kateqoriyalara ayrılması və sistemləşdirilməsi, onlara girişin operativliyi nəticə etibarilə borcların tutulmasına zəmin yaradan nəzarət işi üçün informativ təməl yaradır. Borcların tutulması üzrə fəaliyyət bildirişlərin tərtib edilməsi və yollanması, icbari tədbirlərin görülməsi, güzəşt olaraq müəyyən zaman verilməsi, o cümlədən artıq ödəmələrin qəbulu və qaytarılmasından təşkil edilmişdir. Borcların tutulması vergi qanunvericiliyinə gözətım zamanı vergi idarələrinin mühüm nizamlayıcı vəzifələrindən biridir. Bugün ölkəmizdə vergi borclarının tutulması işində bəzi əməliyyatların avtomatlaşdırılması hökm sürür ki, nəticədə bu çox böyük irəliləyişdir.

Vergi nəzrətini vergi əlaqələrinin dövlətin idarə etdiyi sistem olaraq qəbul etməklə dövlətin bu idarəetməni təşkil etmək üçün faydalandığı forma və üsulları gözdən keçirək.

Vergi nəzrətinin üsulları olaraq aşağıdakılar özünü göstərir: vergi proqnozlaşdırılması, vergi nizamlanması və vergi nəzarəti.

Vergi nəzrətinin istənilən üsuluna onlara tapşırılan vəzifələrin uğurla başa çatdırılmasının forma, metod və qaydalar aiddir.

Şəkil 1. Vergi nəzarətinin üsulları

Mənbə: Həsənov Ə.N., 2017: s.268

Vergi nizamlanmasının mühüm məqsədi vergi əlaqələri nümayəndələri arasında ictimai, korporativ və şəxsi iqtisadi maraqların balanslaşdırılmasından təşkil edilmişdir. Əvvəlcə vergi nizamlanması büdcə-vergi sferası fəaliyyətində

dövlətin maraqlarını güdür.

Əlverişli vergi nəzarətinin mühüm prinsiplərindən biri də vergi nəzarətidir (şəkil 1). Vergi nəzarətinin məqsəd və funksiyaları fərqlidir. Onun mühüm məqsədi vergidən yayınmanı əngəlləmək və büdcə gəlirlərinin dayanıqlı nüfuzetməsini təşkil etməkdir.

Vergi nəzarəti tədbirləri təşkil olunarkən vergi inzibatçılarının aşağıdakı mühüm formaları ayırd edilir:

- vergi ödəyənlərin qeydiyyatı düşməsi;
- hesabatların istifadə edilməsi;
- hesablanan və daxil olan vergi dəyərlərin uçotu;
- ödənişlərin öz zamanında və bütöv şəkildə daxil olmasına nəzarət;
- kameral vergi yoxlamaları;
- səyyar vergi yoxlamaları;
- vergi yoxlaması materiallarının gerçəkləşdirilməsi;
- vergi yoxlaması materiallarının təşkili, tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyalarının və kəsilmiş inzibati cərimələrin ödənilməsinə nəzarət.

Vergi nəzarətinin göstərilən forma və üsullarının intensiv nisbəti dövlətin vergi siyasətinin əlverişliliyini nizamlayır.

1.3. Vergi nəzarəti orqanları və onların qarşılıqlı əlaqələndirilmə mexanizmi

Azərbaycan Respublikasının vergi orqanları qarşısında qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, o cümlədən vergi ödəyiciləri arasında geniş məlumatlandırma, maarifləndirmə və təbliğat işlərinin aparılması ilə əlaqədar olaraq Vergilər Nazirliyinin strukturunun funksional əsasda yenidən təşkilinə başlanılmış, vergi ödəyiciləri ilə münasibətləri təşkil etmək, onlara lazımı xidmətlər göstərmək və bütün bu məsələləri əlaqələndirmək məqsədilə 2002-ci ildə yerli vergi orqanlarında Vergi ödəyicilərinə xidmət şöbələri, nazirliyin mərkəzi aparatında isə Vergi ödəyicilərinə xidmət idarəsi yaradılmışdır.

Son zamanlarda müşahidə edilən iqtisadi böhranın hərtərəfli təhlilində alınmış elmi nəticələrdən məlum oldu ki, böhranın əsas səbəblərindən biri də bəzi iqtisadi məsələlərin həll edilməsi üsullarının müvəqqəti də olsa ölkənin vergi inzibətçılığı nəzarətindən yayınması yol açmışdır. Məlumdur ki, mikro və makro səviyyələrdə iqtisadi əlaqələr sisteminin ölkənin tənzim olunmasına ehtiyac olur. Əsasən makroiqtisadi sektorda tənzimlənmə və həmin tənzimlənmənin həyata keçirilməsi mexanizmlərinə diqqət edilir.

Bu zaman əsasən bazar əlaqələri mühitində baş verən iqtisadi sosial hadisələrin neqativ təzahürlərinin ləğv edilməsi üçün ölkənin iqtisadi tənzimlənmənin təmin olunması və bunun üçün əsas mexanizmlərin fəaliyyətini normal şəkildə həyata keçirmək çox mühüm bir məsələdir. O cümlədən, eyni zamanda tənzimləmə mexanizmləri elə vəzifəni icra etməlidir ki, müasir şəraitdə iqtisadi yüksəlişə səbəb olan stimullar ləğv edilməsin. Bunlar inzibati və iqtisadi məzmun daşısı da tək-cə bir hədəfə xidmət etməlidir. Hər bir cəmiyyət üzvünün, maddi nemətlər yaradan, o cümlədən istehlakçı kimi iqtisadi münasibətlər sisteminin tam iştirakçı oponentlərin maraq dairələrinin nəzərə alınması zamanı optimal tarazlığa nail olunmalıdır.

Konkret olaraq, bazar şəraitində istehlakçılara qoyulan optimal vergi yükünün təyin olunması və maddi nemət yaradıcıları məsələsi fikri toplayır. Makroiqtisadi tənzimlənmənin effektiv vasitələrindən hesab edilən vergi siyasəti o tərzdə yaradılmalıdır ki, bu zaman bir tərəfdən istehsalçı gəliri təmin olunsun, başqa səmtdən isə istehlakçı və əsas isə fiskal sahənin maraqları nəzərə alınsın. Bu zaman vurğulamaq lazımdır ki, heç kimdə şübhə hissi yaratmır ki, dövlət büdcəyə yetərincə artıq ödəniş gələrsə dövlət vergiləri ilə birgə ayrı-ayrı requlyatorlar köməyi ilə makroiqtisadi tənzimlənməni daha müvafiq metod və imkanlarla gerçəkləşmiş ola bilər. Ancaq bu an başqa, daha mühim bir məsələ sayılan vergi borcları yaranır.

Ölkənin iqtisadiyyat sahəsində vergi borclarının ortaya çıxması prosesi ciddi iqtisadi fəsadlara səbəb ola bilər. Nəticədə büdcədə dayanıqlıq və tarazlıq pozulur, mütəmadi olaraq tərəqqi prosesi ləngiyir və ləngimə bağlı olaraq iqtisadiyyatın

İstənilən sahədə fərdi meyillər meydana gəlir. Bu fəsadların yaranmasına əngəl olmaq üçün dövlət bir çox tədbirlər paketi hazırlayır. Bu cür tədbirlər əlavə səyyar vergi yoxlamalarının təşkil edilməsi, faizlərin hesablanması, əlavə vəsait dəyərlərinin hesablanması, maliyyə cəza tədbirlərinin tətbiq edilməsi, operativ vergi nəzarətinin reallaşması, vergi-hüquq pozuntuları ilə bağlı işlərin yerinə yetirilməsi və s.

Hazırda ölkəmizdə doğru vergi sisteminin ərsəyə gətirilməsi və ölkənin gəlirlərinin çoxaldılması yönündə ciddi işlər görülür. Dövlətin gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsini isə vergilər ilə əlaqələndirmək mümkündür. Aydın ki, vergilər büdcə gəlirlərinin orta hesabla 40-43 % -ni təşkil edir. Bu rəqəm ilk baxışdan bizə böyük görünməyə bilər. AR daim vergi daxilolmalarının çoxaldılması yönündə əlverişli islahatlar həyata keçirir. Həmin islahatlar vergi səviyyəsinin aşağı düşməsindən yeni vergi güzəştlərinin tətbiqinə qədər olan böyük bir diapozonu özündə ehtiva edir. Nəticədə, müasir dövrdə mənfəət vergisinin dərəcəsini 26%-dən 20%-ə, əlavə dəyər vergisinin dərəcəsinin 27%-dən 18%-ə düşməsi buna əsas sübutdur. (Paşayev T.Ə.,2016: s.72)

Bu islahatları biznes fəaliyyətinin tərəqqisinin stimullaşdırıcısı və vergi güzəşti olaraq dəyərləndirmək olar. Amma hüquqi şəxslərin vergi dərəcələrinin azalması büdcə gəlirlərində ƏDV və hüquqi şəxslərin mənfəət vergisindən daxilolmaların həcmi azaltmadı, ildən-ilə mütəmadi olaraq bu vergilərin artması müşahidə edilir. Vergilərin vaxtında ödənməsi, o cümlədən vergilərin doğru hesablanmasına vergi inzibatçılığı nəzarətini reallaşdırmaq üçün davamlı olaraq nazirlik tərəfindən səyyar vergi nəzarəti təşkil edilir. O cümlədən, tətbiq edilən maliyyə cəza tədbirlərinin dəyəri böyükdür. Müasir dövrdə Azərbaycanda tətbiq edilən vergi inzibatçılığı nəzarətinin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsindən ötrü əvvəlcə respublikamızda tətbiq edilən vergilərin quruluşuna və bu vergilərin müəyyən edilməsi üçün lazım olan şərtlərə nəzər salaraq görərik ki, AR Vergi Məcəlləsinə görə ölkəmizdə hüquqi şəxslərdən ödənilən mənfəət vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, o cümlədən ƏDV, aksizlər, hüquqi şəxslərin mülk vergisi, hüquqi şəxslərdən tranzit yol vergisi, mədənvərgisi, sadələşdirilmiş vergi tətbiqi

həyata keçirilir. Eyni zamanda tətbiq olunan vergilərin təyin olunmasından ötrü bir sıra vacib vergitutma komponentlərinin aşkarlanması lazım gəlir ki, bunlara vergitutma obyekt, vergitutma subyekt, vergi dövrü, vergi dərəcəsi, verginin hesablanması və ödənilmə qaydaları və müddəti daxil olunur. Vergitutma obyekt, əmlak, gəlir, mənfəət, təqdim olunmuş iş və göstərilən xidmətin məbləği; vergitutma subyekt bu obyektlər üçün vergi ödəmək vəzifəsi həvalə edilmiş fiziki və hüquqi şəxslər; vergitutma bazası bu obyektlərin vergitutun hissəsinin miqdar ilə ifadəsi özündə ehtiva edilir.

Vergi orqanları fəaliyyətdə göstərdiyi dövrdən həyata keçirilmiş yenidənqurma işlərinin, baş tutan tədbirlərin və bir sıra məqsədlər üçün tətbiq olunmuş proqramların nəticəsi kimi ölkədə dövlətlərarası normativlərin tələblərinə müvafiq vergi xidməti formalaşdırılmışdır. AR-da dərhal və uğurlu vergi siyasəti yeritmək üçün müasir qanunverən sferanın yaradılmış və təkmilləşmiş ölkələrin vergi qanunvericilikləri ilə ciddi olaraq əlaqələndirilmişdir. Ölkənin vergi sistemi xarici tələblərə uyğun olaraq göstərilən vergi xidmətlərinin faydalı hissəsi vergi ödəyicilərindən onların sərəncamına buraxır.

Vergi inzibatçılığı orqanlarının davamlı olaraq inkişaf etməsi bir sıra vacib şərtlərlə müəyyən edilir:

-Vergi orqanları və ödəyiciləri arasında etimadı və şəffaflığı artırmaq;

-Biznes subyektlərinə uyğun mühit yaratmaq;

-İqtisadiyyatımızın həyatının likvid tərəqqi surətinə rəğmən həqiqi vergi gücünü təyin etmək. Vergi orqanlarının reallaşdırdıqları nəzarət tədbirləri, həmçinin kameral vergi nəzarəti qanunda göstərilən tələblərə riayət edilməklə qısa müddətdə yekunlaşdırmaqla, bu sahədə inzibatçılığın inkişaf etdirilməsi planlaşdırılan tədbirlərə aiddir.

Nümunəvi vergi ödəyicisi üçün meyarların təyin olunması, bu ödəyicilər üçün vergi inzibatçılığının lap da asan təyinatlı xidmətlər boyunca əhatə miqyasının genişləndirilməsi nəzərdə tutulur. Vergi qanunvericiliyinə riayət edən nümunəvi ödəyicilərinin və qanunvericilik tələblərini tez-tez pozan şəxslər haqqında məlumatlar VN-nin internet saytında göstərməklə çox böyük əhali kütləsi üçün

elan etmək məqsədüygündür.

Dövlətlərarası tələbləri lazımi tərzdə ödəyicilər üçün təqdim olunan xidmətlərin göstərilməsi üçün VN-nin Çağrı Mərkəzi dövlətlərarası praktikada istifadə edilən arxaya-başqa sözlə desək alıcıya zəng xidməti hesab olunan “Outbound Call Centre” funksiyala təmin olunmalıdır. Həqiqi vergi potensialını düzgün şəkildə hesaba almaq, maliyyə-vergi nəzarətində keyfiyyət baxımdan yeniliklər əldə etmək və nəzarət tədbirləri zamanı dürüstlüyün olması üçün İT sahəsində əldə edilən uğurlardan bəhrənməklə riskləri dəyərləndirmək və vergi ödəyənləri risk meyarlarına müvafiq qruplara ayırmağa kömək olan risk idarəetmə sisteminin qurulması proqnozlaşdırılmışdır. Etdiyim araşdırmadan məlum olur ki, borclu vergi ödəyicisinin risk qruplarını aydınlaşdırmaq və qruplaşdırdıqları riskə uyğun borc, cərimə, faizi dövlət büdcəsinə çəkməklə ödəyicilərin maarifləndirilməsi və inzibatçılıq işlərinin, vergi idarələrinin vergi ödəyicilərlə müştərək işi qurmaq üçün vergi bəyannamələri formaca inkişaf etdirilməsi məqsədüyğun saymaq olar.

Ölkəmizdə Vergi inzibatçılığı nəzarətinin təsirliliyinin artırılmasında Hesablama və Auditorlar Palatasının iş fəaliyyətinin rolu çoxdur. Yəni ölkənin mövcud olduğu maliyyə imkanının artması, maliyyə resurslarının səmərəli idarəsi və istifadə əlverişliliyinin artırılması əsas vəzifələrdən hesab edilməklə, bu səmtə planlaşdırılan tədbirlərin effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün dövlət vergi inzibatçılığı nəzarətinin ciddi, cəmiyyət üçün əlçatan, eyni anda işlək olmasına, dövlət vəsaitlərinin təyinatı üzrə xərclənməsi zamanı maliyyə intizamının yoluna qoyulması vergi nəzarəti orqanlarının işinin əsas hədəfidir.

Hazırda bazar iqtisadiyyatı əlaqələrinin gerçəkliyini, dövlətlərarası maliyyə təşkilatlarının təkliflərini, o cümlədən respublikanın iqtisadi vəziyyətini nəzərə alaraq, indiki vəziyyətdə ölkədə auditin tərəqqisinə xüsusi yer ayrılır. İqtisadi sahədə vergi inzibatçılığı nəzarətinin həyata keçirmək üzrə qarşıdakı perspektivdə vəzifələrin icrasında audit təşkilatları xüsusi xidmət göstərir. Bu nəzarətin əsas vəzifəsi maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünü həyata keçirilən təsərrüfat və maliyyə fəaliyyətinin dövlətin qanunvericilik sənədlərinə və normativlərinə

uyğunluğunu müəyyən etmək, vergi bəyannamələrini nəzərdən keçirmək, bunlarla yanaşı digər maliyyə-təsərrüfat işlərinin analiz edilməsi, uçotla maraqlanan işçi heyətinin bilik səviyyəsinin artması, maliyyə-təsərrüfat işini qaydaya salan qanunvericiliyə aid konsalting xidmətlərin göstərilməsi, auditor nəzarəti yekununda alınmış təkliflərin istifadə edilməsini özündə ehtiva edir.

VN təsis olunduğu tarixdən bugünə kimi bütün sahələr üzrə ardıcıl inkişaf etdirmə işləri həyata keçirir. Günümüzdə vergi ödəyiciləri bütün vergi hərəkətlərini: müraciətnamələrin təqdim olunmasını verginin ödənilməsini və başqa vacib prosessual hərəkətləri onlayn rejimdə aparmaq imkanına sahibdir. Bundan başqa, VN-nin «Çağrı mərkəzi» müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərir və bu xidmət vətəndaşların rəğbətini qazanmışdır. Bu işlərin nəticəsində, e-xidmətlərin çeşidinə və keyfiyyətinə əsasən VN dövlət qurumları arasında Cənubi Qafqazda rəhbər mövqeyinə çıxmışdır. Beləliklə, nazirlik qazanılan uğurlarla kifayətlənmir, təkmilləşdirmə işləri görür, xidmətin daha yüksək olması sahəsində tədbirlər həyata keçirir. Son dövrlərdə vergi ödəyiciləri daha çox inkişaf etmiş el-xidmətlərdən faydalanacaqlar. Bugün istifadə edilən «E-imza» və «ASAN imza» vahid bir qurğuda sintez ediləcək və eyni sertifikatda mobil və o cümlədən kart vasitəsi ilə elektron «Asan İD» kart imzanın tətbiqinə başlanılacaqdır. Qeyd edim ki, kameral yoxlamaların da tam avtomatlaşdırılması prosesi bitmək üzrədir. Gələcək dövrlərdə vergi ödəyicilərinə və vətəndaşlar üçün e-xidmətlərin keyfiyyətinin artması üçün yeni projəklər həyata keçirəcəyik.

VN-də tətbiq edilən AVİS vergi inzibatçılığının bütövlükdə elektronlaşdırılmasına, operativ məlumat mübadiləsinin təmin olunmasına, vergi ödəyicilərinə çoxsaylı çeşiddə el-xidmətin göstərilməsinə, vergi müraciətnamələrinin qəbul olunması və emal olunması prosesinin sadələşdirilməsinə səbəb olmuşdur. Müasir dövrdə ƏDV ödəyicilərinin hər biri müraciətnaməni elektron şəkildə təqdim edirlər. 2008-ci ilin başlanğıcından ƏDV-nin vahid depozit hesabı tətbiq edilmiş və uyğun proqram təminatının istifadəsinə başlanılmışdır. Belə ki, ƏDV-nin ödənilməsindən yayınma və başqa qanunsuz hallara qarşı sxemin tətbiq olunmasına nail olunmuşdur. Vergi ödəyicilərinə

göstərilən müasir e-xidmətlər sırasına e-vergi-hesab fakturalarının tətbiqi də artırılmışdır. E-vergi hesab-fakturaları vergi xidməti orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında əlaqələri elektron alətlərdən faydalanmaqla təmin edir, vergi ödəyicilərinin işini yüngülləşdirir.

Hazırda vergi ödəyiciləri və kənar şəxslər internetlə ötürdükləri sənədin vergi orqanında hərəkətini həqiqi vaxt rejimində müşayiət edə və icraçı ilə telefon əlaqəsində ola bilirlər. «Onlayn kargüzərlik» sistemi köməyilə vergi orqanına bildirilən bütün müraciətlər rəsmi sənəd statusu daşıyır. E-vergi inzibatçılığı indi elə yeni qaydada qurulub ki, vergi ödəyicilərinin bütün prosedurları, vergi ilə bağlı məsuliyyətləri həqiqi vaxt rejimində nəzarətdədir.

AR-nın VN MDB məkanında e-auditi tətbiq edən ilk vergi xidmətidir. Audit yoxlamaları, onların vergi müfəttişi tərəfindən qeyri-ciddi şəkildə həyata keçirilməsi və subyektiv amillərə qarşı vergi ödəyicilərində bəzən haqlı, bəzən haqsız narazılıqlar olur. Bu cür situasiyaların olmaması, auditin vergi ödəyicisi ilə qarşılıqlı əlaqədə olmadan, elektron şəkildə aparılması vergi ödəyicilərinin çox hissəsi tərəfindən pozitiv qarşılanmış, bu sektorda şikayətlərin sayı xeyli azalmışdır. E-audit zamanı təyin edilmiş nöqsanlar və pozuntular adətən vergi ödəyiciləri tərəfindən qəbul olunaraq könüllü şəkildə silinir.

VN tərəfindən e-inzibatçılığın tətbiq edilməsi, vergi xidmətlərinin bütövlükdə elektronlaşdırılması, başqa təşkilatlar tərəfindən vergi məlumat sistemində inteqrasiya və bir sıra informasiyaların toplanması imkanının yaradılması vergi ödəyicilərinə aid fərdi informasiyaların qorunmasını aktuallaşdırır. Bazar iqtisadiyyatı sahəsində fərdi informasiyaların kimlərsə tərəfindən şəxsi məqsədlər üçün istifadə olunması ciddi maddi itkilərə gətirib çıxarmaqla yanaşı, sahibkarlıq subyektinin imicinə ciddi zərbə vurur. Buna görə də vergi ödəyicilərinə aid informasiyaların mühafizəsi, vergi ilə bağlı gizli məlumatın elektron və başqa daşıyıcılarda saxlanması, o cümlədən vergi sisteminin kiber hücumlardan müdafiə olunması üçün Vergilər Nazirliyinin rəhbərliyi tərəfindən məlumat təhlükəsizliyinin idarə olunması sisteminin yaradılması, tətbiq edilməsi, istifadə edilməsi, daim nəzarətdə saxlanması və inkişaf etdirilməsi üçün ən yüksək

dövlətlərarası standartın - ISO/IEC 27001:2013 «İnformasiya təhlükəsizliyinin idarəetmə sistemləri» dövlətlərarası standartının tətbiq edilməsinə başlanılmışdır. VN bu standarta müvafiq fəaliyyət göstərməsinin təsdiqi kimi məlumat sisteminin ISO/IEC 27001:2013 standartına müvafiq şəkildə sertifikatlaşdırılmasına nail olmuşdur. O cümlədən dünyanın 26 ölkəsinin müxtəlif təşkilatları bu sertifikatı almışdır. Britaniya Standartları İnstitutu (BSI) tərəfindən ISO/IEC 27001:2013 standartına müvafiq sertifikatlaşması həyata keçirilən təşkilatların arasında Apple, Microsoft, BMW və başqa tanınmış brendlər var. Müasir standartın tətbiq edilməsi ilə məlumat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sektorunda risklərin və yaxud çatışmazlıqların vaxtında təyin olunması və ləğv olunması, təhlükəsizlik üçün məlumatların təsnifatlaşdırılması qaydasının və onların çevrəsinin, o cümlədən server otaqlarına dair tələblərin təyin olunması və s. kimi məsələlər də öz həllini tapacaqdır.

Ölkəmizdə formalaşan maliyyə nəzarət sistemi dövlətin maliyyə sahəsində ali audit funksiyasını yerinə yetirən ali nəzarət orqanı sayılan Hesablama Palatası, büdcəyə və büdcədən kənar fondların büdcələrinə maliyyə vəsaitlərinin vaxtında daxili və təyinatına müvafiq istifadəsinə cari nəzarət edən uyğun icra hakimiyyəti orqanları hesab edilən Maliyyə Nazirliyi, Gömrük Komitəsi, DSMF, Vergilər Nazirliyi, təbəçiliyində olan idarələrdə yoxlama və təftiş həyata keçirən, idarə tərkibində olan nəzarətedici strukturlardan, hesabat sənədlərinin doğru şəkildə tərtib olunmasını və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin dürüstlüyünü yoxlayan müstəqil nəzarət infraskuru sayılan audit xidmətini göstərən subyektlərdən ibarətdir.

AR-da maliyyə - vergi nəzarəti orqanlarının işi qüvvədə olan hüquq standartları bazasında icra olunur ki, onların da əsas mənbələrini AR Konstitusiyası, AR Mülki Məcəlləsi, “Büdcə sistemi haqda” AR Qanunu, AR Vergi Məcəlləsi və s. qanun və normativlər təşkil olunur. Maliyyə-vergi nəzarəti MM iş fəaliyyətində də böyük rola sahibdir.

Səlahiyyətli orqanlar tərəfindən maliyyə-vergi nəzarəti aparmaqdan ötrü AR MM komissiyaları və işçi qrupları yaradılmışdır. Bu işə, ilk öncə maliyyə

sisteminin əsas sütunu olan dövlət büdcəsinin təsdiq və icrasına nəzarətlə reallaşdırılır. Hesablama Palatası isə onu Milli Məclis formalaşdırır. Sivil dövlətlərin bir çoxunda vergi-maliyyə nəzarəti bitərəf orqan sayılan Hesablama Palatasına həvalə edilir. Xarici dövlətlərdə böyük imtiyazları olan ali audit orqanı hesab edilən Palata dövlət və böyük kompaniyaların hesablarına, böyük pul kütləsinin hərəkətinə nəzarəti təşkil edir, qanuna düzgün riayət edib –etməməsini araşdırır.

İcra orqanları tərəfdən maliyyə nəzarəti dərəcəsində müəyyən yer AR Maliyyə Nazirliyinə məxsusdur ki, o, ölkənin maliyyə siyasətini hazırlamaqla bərabər eyni zamanda onun bilavasitə gerçəkləşməsinə nəzarət edir. AR Maliyyə Nazirliyi çərçivəsində operativ nəzarəti maliyyə nəzarəti və ölkənin xəzinədarlıq orqanı yerinə yetirir. MN Maliyyə nəzarəti orqanı aidiyyatı sahələrdə dövlət qurumlarının büdcə vəsaitinə, biznes strukturlarının bütün səviyyələrdə büdcədən əldə edilmiş vəsaitlərə və büdcədən kənar fondlara nəzarət edir, bələdiyyələrə məxsus olan təsərrüfatların maliyyə fəaliyyətini, maliyyə intizamına düzgün riayət olunmasını yoxlayır.

Dövlətin pul-kredit sferasındakı siyasətinin əsas istiqamətlərindən sayılan ölkənin bank sisteminin tərəqqisi, bu sektorda risklərin azaldılması, likvidliyin artırılması, bankların pul yığmaq kimi göstəricisinin daha da artırılmasıdır. AMB və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası haqqında söz etdiyimiz hədəflərə nail olmaq üçün bir sıra üsullarla bank nəzarətini təşkil edir.

Dünya praktikasında çox geniş yayılmış nəzarət - auditor nəzarəti hesab olunur. Auditor şirkətləri qanunun tələblərinə müvafiq olaraq təsərrüfat subyektləri qarşısında məsuliyyətli dirlər. Müasir dövrdə təsərrüfat subyektlərinin maliyyə iş fəaliyyətinin təməlini əmlak maraqlarının təşkilini həyata keçirir, bu isə onları gerçəkləşdirmək üçün təsirli nəzarət vasitəsi sayılan auditə tələbatı bilavasitə çoxaldır.

AR Mülki Məcəlləsində təyin olunmuş biznes fəaliyyətinin əmlak məsuliyyətinin gerçəkləşdirilməsi üçün iqtisadi, hüquqi və təşkilati mühitin təmini kifayət qədər aktualdır. Audit təsərrüfat subyektlərinin maliyyə-təsərrüfat işi barədə

informasiyaların qabaqcadan təyin olunmuş meyarlara uyğunluq dərəcəsinin aydınlaşdırılması və auditor yoxlamasının nəticələrinin maraqlanan istifadəçilərə təqdim olunması hədəfi ilə onların toplanması və dəyərləndirilməsi prosesi sayılır.

AR-da müstəqil dövlət maliyyə nəzarəti orqanı Hesablama Palatası və ona məxsus strukturlarıdır. Hesablama Palatası daimi fəaliyyətdə olan, təşkilati, o cümlədən funksional müstəqilliyə malik dövlət büdcəsinə maliyyə nəzarəti orqanıdır.

Ölkəmizdə yeni dövlət idarəetmə strukturlarının yaranması ilə əlaqədar olaraq, maliyyə nəzarətinin təkrar qurulması və gücləndirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm məsələlərdən sayılır. Planlaşdırma və proqnozlaşdırma idarəetmə komponentlərindən sayılmaqla xüsusi mülkiyyətin formalaşmasında və milli iqtisadiyyatın tərəqqisində xüsusi rol oynayaraq, proporsiyaları müəyyən edir, iqtisadi tərəqqinin istiqamətini proqnozlaşdırır.

Hüquq-mühafizə ilə vergi orqanlarının arasında əlaqələndirmə fəaliyyətinin təşkili Qaydaları AR-nın Vergi Məcəlləsinin, AR-nın Cinayət Məcəlləsinin, AR-nın Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin, AR-nın 2001-ci il 12 iyunda verilən 141-IIQ nömrəli Qanunula təsdiq olunmuş “Dövlət vergi idarələrində xidmət barəsində Əsasnamə”nin, dövlət başçımızın 2001-ci il 29 mart tarixli 454 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “AR-nın VN haqqında Əsasnamə”nin, başqa əlaqəli hüquqi aktların və VN-nin normativ sənədlərinin tələblərinə müvafiq olaraq tərtib olunmuşdur.

Departament ilə Vergi orqanları və digər hüquq-mühafizə orqanları ilə əlaqələndirmə fəaliyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

-Vergi nəzarəti və vergi borclarının dövlət büdcəsinə alınması yönündə həyata keçirilən tədbirlər zamanı AR-nın Cinayət Məcəlləsinin 162-1, 192, 192-1, 193, 205-1, 205-2, 213, 213-1 və 306-cı maddələrində qeyd edilən cinayətlərlə əlaqədar müəyyən olunan faktların sənədləşdirilməsi və uyğun materialların aidiyyəti üzrə göndərilməsi;

-Hüquq-mühafizə ilə vergi orqanları arasında əlaqələndirmə fəaliyyətinin təşkili Qaydalarının 1.4.1-ci yarımbəndində qeyd edilən cinayətlərin əlamətlərinin

olub olmamasına heç bir aidiyyatı olmadan hüquq-mühafizə orqanlarının müraciətləri və ya onların təqdimatlarına əsasən qəbul edilmiş məhkəmə qərarları ilə həyata keçirilmiş vergi nəzarəti tədbirlərinin nəticəsinə dair materialların aidiyyəti üzrə göndərilməsi;

-Vergiləri ödəməkdən, vergi nəzarəti tədbirlərindən, fəaliyyətləri haqda vergi orqanlarına hesabat verməkdən, əmlakının siyahıda yer almasından yayınan şəxslərin axtarılıb tapılması, onların olduqları məkanın, yaşayış ünvanlarının və şəxsiyyətlərinin tanınması, həmçinin qeyd olunan tədbirlərin görülməsinə zəmin yaratmayan şəxslər haqda sənədlərin hazırlanması və aidiyyəti üzrə göndərilməsi;

-Hüquq-mühafizə orqanlarından daxil olan istintaq və əməliyyat tapşırıqlarının, bildirişlərin (həmçinin ibtidai araşdırılması görülməyə ehtiyac olan işlər üzrə daxil olan məhkəmə qərarlarının) baxılıb icrasının təmin edilməsi üçün aidiyyəti üzrə göndərilməsi.

Vergi orqanları tərəfindən müəyyən edilən və ibtidai istintaqın həyata keçirilməsi VN-ə tapşırılmayan Cinayət Məcəlləsinin uyğun maddəsi (maddələri) üzrə cinayət xarakterli materialların aidiyyəti hüquq-mühafizə orqanına göndərilməsi. Xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə idarələrindən vergi orqanlarına, həmçinin Departamentə daxil olan istintaq və əməliyyat tapşırıqlarına, müraciət və qərarlara vergilər nazirinin 10.05.2016-cı il tarixli 1617040100641400 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş “Vergi məsələləri üzrə qarşılıqlı dəstək göstərilməsinə dair Prosedur Qaydaları”nın tələblərinə uyğun şəkildə nəzər salınır. (F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Z.H.Rzayev, Y.A.Kəlbəyev., 2011: s..19)

Vergi borclarının dövlət büdcəsinə alınması yönündə görülən tədbirlər zamanı ortaya çıxan cinayət xarakterli faktlara xas materialın departamentə göndərilməsi üçün VN-nin Hüquq strukturuna təqdim edilməsi müddətləri vergilər naziri tərəfindən təsdiq olunan uyğun qaydalarla tənzimlənir. Vergi orqanlarının qərarlarının yuxarı vergi orqanı tərəfindən tam silinməsi haqda qərarı qəbul olunduqda yaxud məhkəmənin eyni ödəyici haqda eyni predmet üzrə cinayət təqibini mümkünsüz edən hökmü və yaxud başqa silinməmiş qərarı vergi orqanına rəsmi daxil olduqda materiallar VN-nin Hüquq strukturuna göndərilir. (Rzayev

İ.M., 2017: s.118)

Vergi borcunun yarandığı dövr üzrə vergi ödəyicisində bitməmiş səyyar vergi yoxlaması olduqda, həmçinin konkretləşdirilmiş müraciətnamə verilməklə vergilər yenidən hesablandıqda, müvafiq olaraq yoxlama materiallarına baxılmanın nəticəsi üzrə qərar qəbul edilənədək və konkretləşdirilmiş müraciətnamə vergi yoxlamasından keçirilənədək vergi borcu materialının VN-nin Hüquq strukturuna göndərilməsi ertələnir. Vergi ödəyicisinin vergi borcu olduğu halda, səyyar vergi yoxlaması materialının VN-nin Hüquq strukturuna, o cümlədən Departamentə təqdim edilməsi haqda məktubda səyyar vergi yoxlamasının nəticəsinə dair informasiyalardan başqa, vergi borcunun tərkibinə dair protokolun tərtib edilməsi tarixinə olan vergi borcunun miqdarı da göstərməlidir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA VERGİ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Vergi Nəzarəti Sisteminin Təşkili Prinsipləri Və Onun Hüquqi Bazasının Formalaşdırılması Xüsusiyyətlər

Ölkənin vergi imkanından yüksək səviyyədə faydalanmaq üçün vergi idarələrinin mühüm vəzifəsi yalnız vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarəti tətbiq etməkdən ibarət deyil, o cümlədən inzibatçılıq funksiyalarının əlverişliliyinin təyin olunmasını qiymətləndirməkdən ibarətdir. Buraya əvvəlcə vergi idarələrinin üzərinə düşən öhdəliyin və vəzifələrin tətbiqi üçün vacib olan daxili təşkilati funksiyalar daxildir. Təşkilati tip öncə vergi idarələrinin ayrı-ayrı funksiyalarının tətbiqi üçün daha uyğun təşkilati sxemin hazırlanmasından asılıdır.

Təcrübədən aydındır ki, əksər ölkələrdə vergi proseslərinin idarə olunması vergi sistemlərinin tərəqqisi nəticəsində yaranmış problemlərin çözülməsinə cavab olaraq yaradılmışdır. Məsələn, gəlir vergisinin həyata keçirilməsi, sonradan onun inkişaf etdirilməsi, dövrüyyə vergisinin tətbiqi, sonradan onların ƏDV ilə əvəz olunması, vergi güzəştlərinin həyata keçirilməsi, vergidən yayınma hallarına qarşı mübarizənin güclənməsi, vergi ödəyicilərinə xidmət və onlara informasiyanın verilməsi, vergi idarəsində avtomatlaşdırılmış vergi məlumat sisteminin tətbiqi, vergi idarələri işçilərinin hazırlıq səviyyəsinin artırılması və s. bu kimi mövzularla vergi idarələri daim qarşılaşır, bir sıra durumlarda qərarlar vaxtında verilir, hərdən isə gecikdirilir.

Ölkəmizdə də iqtisadi tərəqqinin xarakterinə müvafiq şəkildə, vergi qanunvericiliyi bazasının və idarəetmənin inkişaf etdirilməsi meylinə məqsədyönlü işlər görülür, vergi idarələrində struktur islahatları yürüdülmür. Həmin islahatlar vergi toplanması prosesinin primitivləşdirilməsinə, sivil metodlarla icrasına, vergi ödəyicilərinin mədəniyyətinin təşəkkülünə yönəlmişdir və iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsi, dünya iqtisadiyyatına intensiv nüfuz etməyə, siyasi, mədəni sahələrin tərəqqisinə və ölkə əhalisinin maddi rahatlığının təmininə xidmət edir.

Nəzərə çatdıraq ki, respublikamızda vergi siyasəti vergilərin sayının aşağı düşməsi, vergi səviyyələrinin azalması və vergi güzəştlərinin aşağı düşməsi hesabına vergitutma bazasının böyüməsinə, iqtisadiyyata olan yatırıma təkan verilməsinə, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün ekvivalentliyinə, biznes fəaliyyəti üçün səmərəli mühitin yaradılmasına və son nəticədə ölkənin iqtisadi potensialının yüksəldilməsinə istiqamətləndirilmişdir.

Respublika ərazisində böyük iqtisadi yeniliklərin olması, iqtisadiyyatın intensiv tərəqqisi, hər il minlərlə şirkət və sahibkarın yaranması vergi ödəyicilərinin maddi olaraq marağının çoxalması, dövlətin sahibkarlara dəstəyinin yeni formalarının tətbiqi və vergi yükünün aşağı düşməsi ilə nəzərə çarpır.

Şəkil 2. AR Vergilər Nazirliyinin strukturu

Mənbə: AR Vergilər Nazirliyi, www.taxes.gov.az (2019)

Məlumdur ki, ölkənin iqtisadi müvəffəqiyyətlərinin əsas amili bir yandan nizamnamə və siyasi qərarların keyfiyyəti, başqa yandan isə dövlət hakimiyyəti institutlarının keyfiyyətidir. Bunları o cümlədən vergi xidməti institutu barəsində də demək olar. Ölkənin vergi idarələri sistemi nə qədər mükəmməl quruluşa və sürətli fəaliyyət mexanizminə sahib olarsa, dövlətin apardığı vergi siyasəti də bir o qədər uğurla gerçəkləşər.

Vergitutmada vergi sistemi ilə vergi administrasiyaları arasındakı müxtəlifliyi ayırd etmək asan deyildir. Əgər vergi administrasiyası onu tətbiq etmək

potensialına sahib deyilsə, «ən yaxşı» vergi siyasəti belə «işləyə» bilməz. Bu səbəbdən də ölkədəki iqtisadi tərəqqinin xarakterinə adekvat, vergi qanunvericiliyinin inkişaf etdirilməsinə paralel olaraq vergi idarələri sistemi də yeniliyə uğramalıdır.

Sözügedən istiqamətdə ölkəmizin vergi xidməti idarələri ərsəyə gəldikləri bu günə kimi daim islahatlar yürütmüş və gələcək illərdə də yürüdülməsi şübhəsizdir. Vergi idarələri sisteminin quruluşunun təyin olunması zamanı xüsusi diqqət edilməli məsələ təzə yaradılacaq strukturun vergitutmanın əsas prinsiplərinə uyğun olmasına, vergilərin funksiyalarının gerçəkləşdirilməsinə imkan yaratmasıdır, əsassız müdaxiləsinin əngəllənməsi;

bürokratik maneələrin nisbətən azaldılması və «vergi idarəsi vergi ödəyicisi» qarşılıqlı əlaqələrinin intensivləşdirilməsi;

vergi cinayətləri ilə mübarizənin qüvvətləndirilməsi;

fəaliyyətinin özəllikləri ilə seçilən vergi ödəyicilərinin mərkəzləşdirilmiş formada bir vergi idarəsində toplanması və s.

Vurğulayaq ki, VN dövlət idarələri sisteminə aiddir və ölkəmizə məxsusdur. Vergi xidmətinin mərkəzləşdirilmiş sistem şəklində yaradılması ölkənin bütün ərazisində vahid vergi siyasətinin yürüdülməsinə təkan verir.

Vergi idarələrinin işinin nəticəliliyinin artırılmasında mühüm həlledici amillərdən biri vergi nəzrəti texnologiyasının həyata keçirilməsi və avtomatlaşdırılması səviyyəsidir. Son dövrlərdə ölkəmizin vergi idarələri sistemində təşkilati strukturunun inkişaf etdirilməsi və vergi işçilərinin əməyinin təşkilinin inkişaf etdirilməsi üzrə məqsədyönlü işlər görülür.

Vergi nəzrəti siyasətinin əsas məqsədlərinə çatmaq üçün aşağıdakı 2 məsələnin həlli düşünülməlidir:

İslahatçılıq məsələsi. Bunun dəstəyi ilə vergi sisteminin bütün agentlərinin iqtisadi maraqlarının qarşılınması metodlarının qorunması ilə bağlı problemlərin həlli variantlarının axtarışı tətbiq edilir. Sözügedən məsələni çözərək dövlət institutsional yeniliklərin edilməsi, bazar infrastrukturunun tərəqqisi və sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin iqtisadi davranış prinsiplərinin hazırlanması ilə bağlı öz

sistem əmələgətirici funksiyasını və transformasiya proseslərinin dönməzliyi üçün zəmin yaradılması ilə əlaqəli sistemərkidici funksiyalarını gerçəkləşdirir.

Funksional məsələ. Onun icrası makroiqtisadi səviyyədə vergi idarələrinin sistemində dövlət və cəmiyyət maraqlarının müvafıqlaşdırılmasının nizamlanması hesabına bazar təsərrüfatçılıq vasitəsi kontekstində funksional təkrar-istehsal bacarığının müdafiəsi ilə bağlı problemlərin həlli yollarının axtarışına istiqamətlənmişdir. Sözügedən məsələlərin çözülməsi gedişində konkret nəzrəti mexanizmi hərəkətə gətirilir. Bu zaman dövlət cəmiyyətin iqtisadi və sosial-siyasət imkanın əlverişli sintezini təmin edən yenidən istehsal funksiyasını gerçəkləşdirir.

Vergi idarələrinin müasir strukturu təyin olunarkən onun vergi nəzrətinin maksimum əlverişli aparılması üçün imkan yaratmasına qəti şəkildə diqqət edilmiş və idarəetmənin funksional nümunəsinə daha çox önəm verilmişdir. Vurğulamalıyıq ki, bu nümunə öncəkindən öz sadəliyi, rahat idarə edilməsi, işçilərin sayının azlığı və s. ilə seçilir.

Vergi nəzrətinin təşkilati-iqtisadi əlaqələr sistemindəki vəzifəsinə vergi əlaqələri üzərində dövlət idarəetmə sistemi kimi iqtisadi kitablarda yetərincə qiymət verilməmişdir. Hər hansı şirkətin dinamikada ola bilməsini əsas götürərək bu altsistemi qeyd edilən mövqedən göstərməyə cəhd edək.

İdarəetmə sistemi, idarəetmə proseslərini tətbiq edən əlaqə və həlqələrin hər hansı ierarxiyasını düşəcəyik. Vergi nəzrətində istifadə edilən idarəetmə sistemi hazırki mühitdə xətti istiqamətə sahibdir. Başqa sözlə, bu durumda öhdəliklərə və məsuliyyətlərə önəm verilir. Bu vaxt ən ideal qaydada bu konkret əlaqələr, pis variantda isə bürokratik razılaşmalar çoxluğudur.

Vergi ödəyicilərinin vəzifəsi vergi öhdəliklərinin dərk olunmasından ibarətdir. Vergi idarəetməsinin missiyasının sırf bu nöqtəyi-nəzərdən sunulması onun vəzifəsini təyin edir və uyğun ictimai gözləməni ifadə edir. Bu səbəbdən də idarəetmənin məqsədi inzibati vasitələrdən istifadənin əlverişliliyinin artmasına zəmin yaradan aramsız, tsiklik prosesin müəyyən olunmasıdır.

Funksiya və öhdəliklərin paylaşdırılmasını təyin edən mühüm amil onların əmək həcmidir. Bu səbəbdən də təşkilini strukturun əvvəlcə proyektləşdirilməsi

üçün bütün diqqət prosedurun əmək tutumluğuna yönəlməlidir.

İdarəetmə sisteminin praktiki təzahür şəkilləri onların yetərinə çox şaxəli olmasını göstərir. İqtisadi kitablarda idarəetmənin xətti, funksional, xətti-funksional, qərargah, matris sistemləri ayırd edilir.

Söhbət yalnız bu və yaxud başqa idarəetmə sisteminin idarəetmə proseslərinin, idarəetmiş vasitələrinin, idarəetmənin həyata keçirilməsinin və metodologiyasının dinamikasına adekvat olan əlverişliliyindən getməlidir. İdarəetmənin müxtəlif hissələrinin əlverişliliyi mövqeyindən yox, idarəetmənin ümumililiyi baxımından yanaşma olmalıdır.

İdarəetmə prosesi və sistemi, onun təşkili üçün sözsüz vacib olsalar da, bəslənmirlər. Sözügedən mühitdə hər hansı nəticəyə yiyələnməsini şərtləndirən, birlikdə görülən işlərin uzlaşması vacibliyi ortaya çıxır. Nəticədə, iddia etmək üçün idarəetmədə sistem və idarəetmə prosesindən əlavə, idarəetmə vasitəsi ifadəsi də vardır.

İdarəetmə vasitəsi dedikdə, üzvlərin aktiv fəaliyyət motivlərinin toplusu nəzərdə tutulur. Vergi nəzrəti kontekstində idarəetmə vasitəsinin köməyi ilə məsuliyyət icraetmə göstəriciləri üzrə inzibati fəaliyyət təcrübəsi durur. İdarəetmə vasitəsinin seçilməsi nizamlanma obyektinin, özəlliklərindən və dövlət siyasətinin müvafiqliyindən asılıdır. Bu səbəbdən də idarəetmə vasitəsi vergi sisteminin əlverişli fəaliyyətinin təşkili və cəmiyyətin maraqlarının kompensasiya edilməsi problemlərinin uyğun həlli alqoritminə malik sistemidir. Bir sözlə, idarəetmə, sistemi və vasitəsi vergitutma sisteminin komponenti kimi vergi nəzrəti əlverişli işlənməsini təşəkkül etdirən amillərdir.

Vergi nəzrəti mühitində idarəetmə prosesi məqsədlərin konkretliyinə müvafiq şəkildə qurulmur. Belə olduqda, idarəetmə proseslərində öhdəlik və vəzifələrin təsnifinə, həlqələrin qarşılıqlı fəaliyyətinə önəm verilir. Vergi nəzrətində idarəetmə proseslərinin həyata keçirilməsi məsələlərinin aydınlaşdırılması bəzi hallar ilə əlaqədardır. İdarəetmə prosesinin pilləli təşkili onun tətbiqinin kompleks qanunauyğunluğunu xarakterizə edir. Vergi nəzrəti kontekstində idarəedicilərin təsir proseslərinin gerçəkləşməsinin praktiki formaları idarəetmə prosesinin yaradılması

və gerçəkləndirilməsi fərqliliyinin çox şaxəliliyini göstərir.

Vergi nəzrəti prosesində vacib hesab edilən mövzulardan biri də zaman və hüquqi norma probleimidir. Bunlar vergi hüququnun komponentləri olmaqla vergi prosesinin, eyni zamandan da vergi nəzrəti prosesinin zaman və normaca sərhədlərini təyin edir. Vergi hüququnda zaman və standartlar birmənalı şəkildə vergilərin qanuniliyi şərtinə müvafiq olaraq qanunverici orqan tərəfindən təyin olunur. Hüquq və səlahiyyətlərin nizamnamə ilə təyin olunması qaydası vergi ödəyicilərinin etibarlı formada müdafiəsi məqsədinə istiqamətdirilmişdir. Hüquqi normalar vergi əlaqələrinin bütün nümayəndələrinin iqtisadi reaksiyalarını, o cümlədən onların hüquq və funksiyalarını, öhdəliklərini və məsuliyyətlərini, normativ protokollar kontekstində nizamlayır. Normalar vergi ödəmələrinin təyin olunması və əldə edilməsi üzrə ictimai əlaqələri nizamlayır, fiziki və hüquqi kəslərin məsuliyyətlərini, hətta vergilərin hesablanması və ödənilməsi prosesini, vergi nəzarətinin olması üzrə məsuliyyət tədbirlərinin həyata keçirilməsi qaydalarını təyin edir.

Hüquq normaları öz meylləri və uyğun olaraq hüquqi mahiyyətinə görə digərlərindən seçilir. Sözügedən normaların sinifləndirilməsi ayrı-ayrı meyarlara görə edilir. Vergi hüquq normaları kompleks olaraq maddi və prosessual normalara ayrılır. Maddi hüquq normaları onunla göstərilir ki, onlar vergi hüququ ilə nizamlanan maliyyə əlaqələri nümayəndələrinin öhdəlik və hüquqlarını, o cümlədən məsuliyyətləri birliyi hüquqi nöqtəyi-nəzərdən gücləndirir. Vergi sistemi maddi normaların göstərildiyi hüquqi rejim kontekstində fəaliyyət göstərir. Maddi normalar vergi ödəyiciləri və vergi sektorunda fəaliyyət göstərən idarələrin münasibətini təyin edir. Prosessual standartlar dövlət idarəçiliyinin və idarəetmə əlaqələrini reqlamentləşdirir. Sözügedən standartlar, vergi ödəyicilərinin ərizə və şikayətlərinə baxılmasını, həllini, vergi sektorunda hüquq pozuntularına aid işlər əsasında icraat qaydalarını və s. mövzuları təyin edir.

Prosessual standartların məzmunu vergilərin iqtisadi mahiyyətinin və onların fiskal-nizamlayıcı funksiyasının hüquqi formasıdır. Prosessual standartlar vergi sektorunda həm normativ, həm də fərdi hüquqi protokolların tərtib edilməsinin

kompleks şərtlərini: icra hakimiyyəti subyektlərinin qadağa, icazə, yoxlama, uçota düşmə və s. öhdəlikləri sahəsindəki sərəncamverici hərəkətlərinin yeganə standartlarıdır. Bu cür şərtlər vergi idarələrinin dəqiq idarəçilik hərəkətlərinə nəzərən ifadə edilir, ancaq bu heç də bütün hallarda ortaya çıxmır. Ona görə ki, vergi prosesual qanunvericiliyi ancaq təşəkkül mərhələsindədir.

Vergi prosesi vergi idarələrinin və onların səlahiyyətli kəslərinin onlara tapşırılmış funksiyaları yerinə yetirmək üçün göstərdikləri hərəkətlərin toplusu sayılır. Nəticədə, vergi proseslərinin özünün bütün təzahür fərqliliyi ilə dövlətin idarəetmə işləri olaraq ölkəmizdə qüvvədə olan qanunvericilik və onun ayrılmaz tərkib hissələri olan inzibati-hüquqi və maliyyə-hüquqi normalar təşəkkül mərhələsində olduğu üçün vergi prosesinin bu cür geniş anlamda və bütövlükdə özünü göstərdiyini, söyləmək qeyri-mümkündür.

Vergi hüququnda verginin hüquqi tərkibinin mühüm ünsürü kimi zaman nizamnamələrlə öncədən aşkar olunmuş vaxt kəsiyidir, vergi sektorunda hüquq və funksiyaların başlanması, istifadəsi və bitməsi nöqtəyi-nəzərindən baxımında xüsusi əhəmiyyətə sahibdir. Vergi hüququnda həm vergi tutan idarələrin vəzifələri, həm də vergi ödəyicilərinin hüquq və məsuliyyətlərini nizamlayan müddətlər barəsində ayrı-ayrı nizamnamə müddəaları vardır.

Ölkəmizin Mülki Məcəlləsinə əsasən «müddət mülki hüquq və səlahiyyətlərin yaranmasının, dəyişdirilməsinin bağlı olduğu vaxtdır». Vergi Məcəlləsində bu məsələ xüsusi olaraq təyin olunmamışdır, ona görə ki, Mülki Məcəllədə göstərilən bu anlayış kompleks olaraq vergilərlə əlaqəli müddətlərə də aydınlıq gətirir.

Birinci dünya ölkələrində vergi sektorunda zaman kəsiyi onları təyin etmək səlahiyyətinə sahib olan dövlət idarələrinə görə bir neçə qrupa ayrılır: qanunverici, icraedici və məhkəmə idarələri tərəfindən təyin olunan müddətlər. Nizamnaməyə əsasən təyin olunmuş müddətlərin əsas xüsusi cəhəti onların konkret şəkildə ortaya çıxarılmasıdır. Bu müddətlər ancaq nizamnamədə təyin olunmuş üsulda artırıla bilər. Vergi və məhkəmə idarələri bu müddətləri artırmaq və yaxud azaltmaq ixtiyarına sahib deyillər. Nizamnamə ilə təyin olunmuş vergi müddətlərinə əməl

olunmasına vergi idarələri nəzarət edirlər.

Vergi Məcəlləsinin 85.1 - ci maddəsinə görə istənilən vergiyə aid ödənilmə müddətləri ayrı-ayrı təyin olunur. Vergilərin təyin olunmuş ödənilmə müddətlərinin dəyişdirilməsi təkcə Vergi Məcəlləsi ilə təyin olunmuş üsulda həyata keçirilə bilər.

Vergi idarələri tərəfindən təyin olunan müddətlər də vardır. Bu ancaq o zaman ola bilər ki, vergi nizamnamələri vergi prosesinin istənilən mərhələsində vergi ödəyiciləri üçün bu və yaxud başqa müddəti dəqiq şəkildə ortaya çıxarmamış olsun.

Vergi hüququnda müddətlər hüquqi mahiyyətə görə də sinifləndirilir. Bu cür sinifləndirmə zamanı təyin olunmuş müddətə əməl olunmadığı təqdirdə yaranan hüquqi nəticələr və cəza tədbirləri əsas götürülür. Bu nöqtəyi-nəzərdən müddətlər aşağıdakı kateqoriyalara ayrılır:

- hüquqa xitam verən müddətlər;
- vergi öhdəliyi ilə bağlı müddətlər;
- yüngülləşdirilən müddətlər;
- nizamlayıcı müddətlər.

Əlavə olaraq rəsmi vergi hüququnda prosedurların ən qısa zaman ərzində yerinə yetirilməsi düşünüldüyü halda dəqiq müddət təyin olunmuş və əməliyyatın ən qısa zamanda yerinə yetirilməsini istəyən «dərhal» ifadəsindən istifadə olunur.

Vergi gəlirləri üzrə əsas tapşırıqların yerinə yetirilməsinin miqdar xarakteristikasının dəyərləndirilməsinin təməli analiz və proqnozlaşdırma blokudur. Analiz və proqnozlaşdırmaya əsasən fəaliyyət vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsi mühitində büdcənin gəlir meyarlarının miqdarca qiymətləndirilməsinə istiqamətləndirilmişdir. Faktiki dəyərlərin proqnoz dəyərlərindən uzaqlaşması onların nədənlərinin ortaya çıxmasını vacib edir. Uzaqlaşdırma nədənlərinin aşkarlanması yoxlama obyekt, o cümlədən təsir tədbirlərinin təyin edilməsi üçün xüsusi rol oynayır.

Vergi ödəyicilərinin sahib olduğu informasiya vergi sisteminin əlverişli işləməsinə müsbət şəkildə göstərir. Vergi savadı öhdəliklərə könüllü olaraq

vişyölənmə şərtinin aşılanması üçün vacib prinsiplərdəndir. Vergi ödəyicilərinin vaxtında və keyfiyyətli məlumat ilə təmin edilməsi vergi idarələrinin şəxsi və rəqələrin açılması, vergi ödəyicilərinin qeydiyyatı və uçotu, vergi yoxlamaları və cəza tədbirlərinin olması ilə bağlı xərcləri vergi qanunvericiliyinə istəkli şəkildə riayət olunması səviyyəsini isə artırır. Nəticədə, sözügedən komponent vergi idarələrinin işinin keyfiyyətinə təsir göstərir.

Vergi qanunvericiliyində olan müddəalara əməl edən nizam-intizamlı vergi ödəyicilərinin və vergi qanunvericiliyinə mütəmadi olaraq riayət etməyən vergi ödəyicilərinin barəsində informasiyalar VN-nin rəsmi internet saytına qoymaqla ictimaiyyət üçün elan edilməlidir. Vergi orqanı və vergi ödəyicisi arasındakı əlaqəni zəiflətmək üçün e-auditdən istifadə çevrəsi genişlənməli, burada təşkil edilən vergi yoxlamaları keyfiyyət baxımından yaxşılaşdırılmalıdır. Dövlətlərarası standartların tələblərinə müvafiq şəkildə vergi ödəyiciləri üçün göstərilən xidmətləri lap çox tərəqqi etdirmək üçün VN-nin Çağrı Mərkəzi dünya praktik fəaliyyətində istifadə edilən “Outbound Call Centre” (alıcıya zəng xidməti) funksiyaları ilə təmin olunmalıdır. Həqiqi vergi potensialını konkret təyin etmək, vergi nəzarətini keyfiyyət baxımından inkişaf etdirmək və nəzarət tədbirlərini dürüst şəkildə həyata keçirmək məqsədilə İT sahəsində nailiyyətlərdən faydalanmaqla riskləri avtomatik şəkildə emal etməyə, sinifləndirməyə, analiz etməyə və vergi ödəyicilərini risk meyarları əsasında qruplara ayırmağa yardımçı olan risk dəyərləndirmə sisteminin qurulması planlaşdırılmışdır. Borclu vergi ödəyicilərinin risk qruplarını təyin etmək və aid olduqları risk qrupuna görə, faiz, borc və maliyyə cəza tədbirlərini dövlət büdcəsinə almaq yönündə vergi ödəyiciləri bilikləndirilməli və eyni zamanda inzibatçılıq işləri inkişaf etdirilməlidir. (Rzayev İ.M. 2017: s.118)

Vergi ödəyənlər ilə vergi idarələrinin fəaliyyətini effektiv şəkildə həyata keçirmək üçün vergi müraciətnamələri formaca inkişaf etdirilməlidir. Vergi ödəyicilərinə əsaslanaraq zamana və eyni zamanda da pul vəsaitlərinə qənaət etməkdən ötrü VN-nin Çağrı Mərkəzi sayəsində fiziki şəxsləri qeydiyyatı almaq, bu şəxslərə şəhadətnamə vermək, ASAN imzanı dəyişdirmək, fəaliyyəti saxlamaq

istiqamətində xidmətlərin göstərilməsi planlaşdırılır.

Müasir dövrdə ölkəmizdə neft gəlirlərinin və buradan vergi daxilolmalarının da azalmasını tarazlaşdırmaq üçün diqqət mərkəzində olan mövzulardan biri - qeyri-neft sahəsinin tərəqqisinə kömək edəcək vergi nəzrəti stimullarının gücləndirilməsidir.

Son dövrlərdə qeyri-neft sahəsinin Ümumi Daxili Məhsulda payı üstün artsa da, burada da tətbiq edilən vergi siyasəti və vergi nəzrətinin bəzi çatışmazlıqlarına görə vergiqoymadan üz döndərən kölgə iqtisadiyyatının payı olduqca çoxdur. Dövlətlərarası Reyting şirkətlərinin verdiyi inforasiyalara görə son illərdə AR-da vergi nəzrəti sektorunda bir çox irəliləyişlər müşahidə edilsə də, xırda və orta özəl müəssisələrin faydalı hissəsi bütöv və ya qismən qeyri-şərti sahədə fəaliyyət göstərir ki, nəticədə bu vergi yükünün ağırlığı ilə açıqlanıla bilər. AR Vergilər Nazirliyinin fəaliyyətində müasir dövrdə effektiv struktur dəyişiklikləri tətbiq olunmuş, vergi ödəyənlərin və həmin şəxslərin ödənişlərinin qeydiyyatının az da olsa sadələşdirilməsi yönündə bir çox ciddi addımlar atılmışdır. VN-nin Audit Baş İdarəsi keçmişdə daha çox auditin həyata keçirilməsi işi ilə məşğul olurdusa, müasir dövrdə yaradılan Vergi Audit Departamenti vergi audit siyasətinin hazırlanması və audit işinin təşkilinə və gedişinə nəzarət etməklə məşğul olur. Ancaq ölkəmizdə audit seçimi subyektiv olaraq qalmaqdadır və risk idarəetmə metodları üzrə restrukturizasiyanın həyata keçirilməsi tələb olunur. Bundan başqa, bir çox İEÖ-in vergi sistemlərinə dair bəzi icbari öhdəliklər AR-nın vergi orqanları üçün həyata keçirilməmişdir. Məsələn, vergi müraciətnaməsini verməyən və ya müraciətnamləri verməyi dayandıran şəxsləri aşkar etmək, digər tərəfin inforasiyalarına çıxış imkanlarına sahib olmaq, vergi ödənməyən halları üzə çıxarmaq və yaxud qüsurlarını dəyərləndirmək ixtiyarının olmaması, işin qazandırdığı səmərəni kifayət qədər məhdudlaşdırır.

O cümlədən, hesab edirik ki, sui-istifadə situasiyalarının olmamasından ötrü bu ixtiyarlara nəzarət təşkil edilməlidir. Misal üçün, üçüncü tərəf haqqında inforasiyalar uyğun agentliklər tərəfindən həqiqi vaxt rejimində verilə bilər və bu zaman, vergi işçilərinin belə inforasiyaları selektiv şəkildə istəmək seçimi

olmamalıdır. VN-də apelyasiya sistemi sıradan bir tabeçilik sisteminin tərkib hissəsidir, bu sistemin ümumi idarəetmə ierarxiyasından sərbəstliyə çıxması daha məqsədəuyğun hesab edilir. Sözügedən prosesin obyektiv və sərbəst olması üçün respublika ərazisində könüllü əmələtmə səviyyəsinin yüksəlməsinə çox pozitiv təsir göstərə bilər. VN müfəttişlərinin subyektiv qərar verə bilmə ixtiyarının əlindən alınması, vergi ödəyiciləri və rəsmiləri arasında ünsiyyətin azalması yönündə həyata keçirilən işləri də tərifləmək lazımdır. Özəl sektorun bir çox təmsilçiləri rüşvəti, təmsilçilərin kölgə iqtisadiyyat sahəsində işləməyinin ən tutarlı səbəb olduğunu vurğulayırlar. Vergi yoxlamalarının nəticələrindən məlum olur ki, gəlirlərin tam şəkildə bəyan olunmaması və xərclərin olduğundan artıq göstərilməsi vergidən yayınmanın əsas formaları kimi geniş vüsət almışdır.

Müasir dövrdə VN-də vergi ödəyicisi ilə vergi işçiləri arasında əlaqənin zəifləməsi, e-müraciətnamə və e-mail məktublaşmaları, zəng mərkəzləri və e-poçtlar ilə informasiya və dəstəyin və vergi ödəyənlərin vəərəqələrinə parol vasitəsilə çıxışın yaradılması kimi bir sıra tədbirlərlə vergi idarələrinə getmək mütləqliyinin aradan qaldırılması vergi öhdəliklərinə riayət etmənin həvəsləndirilməsi yönündə görülən vacib işlərdən sayılmalıdır.

Vergi nəzrətinin əsas fəaliyyət göstəriciləri riskin hərtərəfli olaraq qiymətləndirilməsi, ixtisaslaşma və alıcıların seqmentlərə bölünməsi prosesləri vasitəsilə müəyyən edilməlidir. Təcrübi olaraq, risk idarəetmə üsulları əsas əmələtmə davranışları üçün nümunə olaraq əyani xarakteristikaları müəyyən etməklə, vergi ödəyicilərini bir neçə vacib risk növü üzrə siniflərə ayırmaqlıdır. Risklərin hər birini audit və təhlil ilə yoxlamağa lüzum yoxdur. Alıcıdan asılı olaraq, onlardan bəzilərinə vergi ödəyicisi xidmətləri köməyilə məlumat kampaniyaları, zəng mərkəzləri və onlayn məlumatlar şəklində əhatələmək kifayət edir. Vergi ödəyicilərini incidən mövzuları yoxlamaq və vergi qanunvericiliyinin dəyişdirilməsi təşəbbüslərinə dair ziddiyyətin təmin etmək üçün vergi ödəyiciləri ilə mütəmadi olaraq məsləhətləşmələr olmalıdır. Bu cür tədbirlər üçün çox az xərc çıxır və vergi ödəyicilərinin hər biri daha nizam-intizamlı riayətçiliyinə təsir edə bilər. Müştərilərin seqmentlərə ayrılmasından düzgün istifadə, fiskal orqanların öz

işini yaxşılaşdırmaq üçün seçimlərini nəzərəcarpacaq dərəcədə yaxşılaşdırılmasına xidmət göstərə bilər.

Vergi İnzibatçılığına qarşı güvənin artırılması əmələtmə səviyyəsinin yüksəldilməsinin vacib komponentidir. Vergi ödəyicilərinin tələbat və qayğılarını müəyyən etmək və müxtəlif istiqamətlərdə üzrə ortaya çıxan yenilikləri qiymətləndirməkdən ötrü VN-nin ziddiyət yaratmaq imkanına malik olması da şərtidir. Bu əlaqə, doğru şəkildə qurula və tətbiq oluna, həmçinin, vergi ödəyicisinin istəyinə uyğun şəkildə vaxtaşırı müvafiq araşdırmaların edildiyi mühitdə faydalı əks əlaqə təmin edilə bilər, son olaraq inzibatçılıqdakı zəif həlqələr də aşkarlana bilər. Əmələtmə vergi ödəyicilərinin öz hüquq və məsuliyyətləri haqqında parlaq təsəvvürü və informasiyası olduğu zaman normallaşa bilər və buna görə də, vergi ödəyicisinin hüquq və məsuliyyətlərinə dair qanunvericilik maddələrinin ayrıca nəşri və yayılması xüsusi əhəmiyyət verə bilər. VN sınıxıcı, uzun müddət davam edən sənədləşməni və vergi ödəyicilərinə aid olan əmələtmə xərclərinin azaldılması sektorunda çox böyük işlər görülsə də, bu sektorda hələ xeyli işlər aparılmalıdır. Ödəyicilərin qanunvericiliyi riayət etməkdən ötrü sərf edəcəyi xərclər qeyri-neft sahəsində artımı da əngəlləyir.

Hər hansı bir vergi sistemində əmələtmə üçün cəhdlərin və vəsaitlərin müəyyən olunmuş məqbul səviyyəsi mövcuddur və ancaq bu şərt ödəndikdə, biznes sahəsində riayətkarlığın həyata keçirilməsinə, onlar üçün düzgün rəqabət mühiti yaratmaq mümkündür. Ölkəmizdə sosial sığorta haqlarının auditi və yığımının aparılması DSMF tərəfindən həyata keçirilir. Bir çox ölkələr əlverişliliyi çoxaltmaq və vergi ödəyicilərinə xas əmələtmə yükünü azaltmaq üçün sosial təminat yığımlarını vergi administrasiyalarına səfərbər ediblər. Xorvatiya, Latviya və buna bənzər bir neçə ölkə daha səmərəli, vergi ödəyicilərinin məsuliyyətlərinin nisbətən azaldılması və gəlir yığımlarının yüksəldilməsini daha effektiv həyata keçirən vahid rejimə keçid ediblər.

Hesab edirik ki, sosial ödənişlərin əldə edilməsindən asılı olmayaraq öhdəlik və səlahiyyətlərin VN-ə həvalə edilməsi məsləhətdir. Bu cür ödənişləri vahid vergi ödənişi kimi konsolidasiya etməklə, onlar üçün xüsusi nəzarət işlərinin görülməsi

mümkün olmuşdur. Bu arqumentə əsasən, çalışanların əmək haqlarından çıxılan bütün sosial haqların yığımını VN-da birləşdirilməsi mövzusu təkrar yoxlanmalıdır. Bu addım atılırsa, nəticədə vergi ödəyənlərinin vergi hesabatı və ödəniş miqdarı olduqca azalar və Sosial Müdafiə Fondunun (SMF) məhdud resurslarının VN-ə istiqamətlənməsinə şərait yaradır. Bu cür haqların icbari yığımını və eyni zamanda auditini elə həmin əməliyyatlar ilə təşkil etmək olar və bunların ikisinin də sintez edilməsi vergi ödəyənlərinin mühasibat uçotu və hesabatvermə yükünü bir qədər azaldar. Belə halda, fiziki şəxslərin sosial haqları və gəlir vergisi üzrə olan məşğulluq ilə vergi bəyannamələrinin tək cə bir vahid paketi təmin edilər və bunların hər ikisi VN tərəfindən vergi ödəyicilərinin auditi zamanı yoxlama predmeti olar. Bu zaman, toplam olaraq hər 2 vergi üçün bir ödəniş mümkün olur, VN müraciətnamənin bir elektron surətini Fondun özünə göndərər və sosial sığorta ödənişini isə Fondun hesabına yönləndirər. (Rzayev İ.M., 2017: s.118)

Bu vəsaitlərin auditini və yığılması üçün seçilən pul vəsaitləri fond tərəfindən uçotu həyata keçirilən və ödənilən müavinətlərin idarə olunmasına istiqamətləndirmək mümkündür. Hesab edirik ki, VN-nin günümüzdə yeni İT sistemlərini təklif olunan bu düzəlişlərə asanlıqla adaptasiya etmək mümkündür. Bir çox vergi hesabat formalarının sayı zaman-zaman azaldılsa və birləşdirilsə də, VN eyni yöndə hansı əlavə işlərin görülməli olduğunu dərk etməlidir. Formaların və onlara artırılacaq olan sənədlərin məzmununun diqqətlə yoxlanılması mühümdür. Əgər audit seçiminin risk idarəetmə yönümlü rejimi varsa, müasir dövrdə mövcud olan əksər əlavələr silinə bilər, eyni zamanda, də bu işdə faydalı ola bilər.

2.2. Vergi Nəzarətinin Təşkilati İdarəetmə Sisteminin Təhlili

VN nağd hesablaşmalar həyata keçirilən sektorlarda vergi nəzarətinin gücləndirilməsi üçün tez-tez reydlər aparır. Operativ nəzarət tədbirlərinə başlanıldığı dövrlərdə baxış keçirilmiş obyektlərin 90 %-də qanun pozuntusu nəzərə çarpırdısa, son dövrlər bu göstərici təqribən 20-25 %-ə düşmüşdür. Aparılan maarifləndirmə işləri və təşkil edilən nəzarət tədbirləri hesabına obyektlərdə qanun pozuntusu halları azalsa da, cərimə məbləğləri az olduğundan çatışmazlıqlar tam olaraq ləğv olunmamışdı. Bu səbəbdən də təşkil edilən operativ nəzarət tədbirlərinin əlverişliliyini yüksəltmək istiqamətində işlər görülür. Bunlardan da əsası VM-ə əlavələrin edilməsidir. Əlavə odur ki, nağd pul hesablaşmalarının həyata keçirilməsi qaydalarının pozulmasına görə cərimələr maliyyə cəza tədbirləri ilə əvəz olunmuşdur. Məcəlləyə görə, bundan sonra belə halların baş verməsinə görə üç mərhələdə cəza tədbirləri görülməkdir. Cərimələrin maliyyə cəza tədbirləri ilə əvəz edilməsi isə həmin məbləğlərin məcburi şəkildə alınması üçün VM-də verilmiş bütün mexanizmlərin tətbiq edilməsinə imkan verəcəkdir. Başqa sözlə desək, maliyyə sanksiyaları əvvəlcədən müəyyən edilmiş müddətlərdə dövlət büdcəsinə ödənilmədikdə, borclu vergi ödəyicilərinin mülkləri siyahıda qeyd edilərək hərraca çıxarıla, bank hesablarına sərəncam qoyula bilər. İEÖ-də kassa çeklərinin verilməsi ancaq vergiyə cəlb ediləcək miqdarı təyin etmək məqsədi güdmür. Bu cür ölkələrdə nəzarət-kassa aparatlarından, əvvəlcə, alqı-satqı əməliyyatlarının uçotunun doğru şəkildə aparılması üçün istifadə edilir. Hamıya məlumdur ki, iri ticarət və xidmət obyektlərində uçotu konkret şəkildə həyata keçirmək olduqca çətin işdir. Lakin nəzarət-kassa aparatları ilə bu işlər çox rahat bir şəkildə görülmə bilər.

2017-ci ildə bitmiş səyyar vergi yoxlamalarının 90,7%-i növbəti yoxlamalara aid olurdusa, 2018-ci ildə bu rəqəm 51,7%-ə enmişdir. Sözügedən yoxlamalardan hesablanmış əlavə vəsait, maliyyə cəza tədbiri və cərimələrin növbəti yoxlamalar üzrə hesablanmış cərimələrin, əlavə vəsait və maliyyə cəza tədbirlərinə uyğun dəyəri hissəsi ilə 15,3 % aşağı düşmüşdür. Lakin hesablanmış maliyyə cəza tədbiri,

əlavə vəsait və cərimələrin ümumi məbləği 17,5 % artaraq 1064,8 mln. manat olmuşdur. Əlavə yoxlamalar üzrə isə hesablanmış vəsaitlərlərin dəyərində uyğun şəkildə 2,5; 2,7 və 2,3 dəfə artım müşahidə edilmişdir. Yoxlama və nəzarət tədbirləri sonrasında hesablanmış əlavə vəsait, maliyyə cəza tədbiri və cərimələrin 2017-ci ildə 81,7 %-i, 2018-ci ildə isə 58,8 %-i növbəti yoxlamalara aid olur. 2018-ci ildə yoxlamaların sayı 43,3 % azalsa da cəza tədbirləri hesabına tətbiq edilmiş cərimələrin dəyəri cəmi 15,3 % azalmışdır. 2018-ci ildə yoxlama və nəzarət tədbirləri hesabına tətbiq olunmuş maliyyə cəza tədbirləri sayəsində daxil olmuş vəsaitlərin 1,8 %-i əlavə hesablanmış vəsaitlərin, 1,4 %-i isə inzibati cərimələrə aid olur. 2018-ci ildə növbəti yoxlamaların sayının ciddi şəkildə azalması ilə bağlı olaraq, bundan əvvəlki illə müqayisə nəticəsində hesablanmış əlavə vəsaitlər 17,5 %, maliyyə sanksiyaları 11,5 % azalmışdır.

Cədvəl 2. 2017-2018-ci illərdə VN-də başa çatdırılmış səyyar vergi yoxlamaları (mln. manatla)

	Yoxlamaların Sayı		Hesablanmış əlavə vəsait, maliyyə sanksiyası və cərimələr		o cümlədən					
					Əlavə vəsait		Maliyyə sanksiyası		İnzibati cərimələr	
	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018
cəmi	11530	12218	904,4	1064,6	561,2	658,8	343,5	403,8	0,0	17,0
o cümlədən										
növbəti	10454	6337	736,5	625,2	461,5	382,0	274,0	242,0	0,0	8,0
növbədənkənar	1055	5882	167,0	439,5	99,5	277,8	68,4	160,8	0,0	9,0

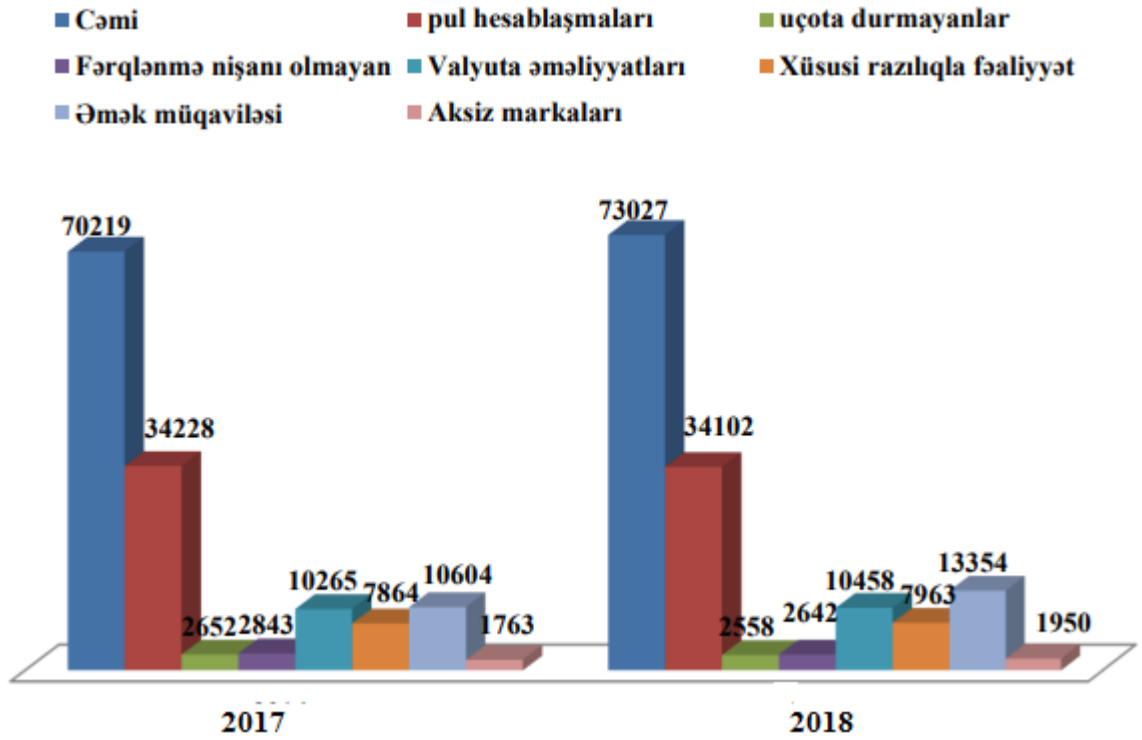
Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

VN-də tətbiq edilən Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sisteminin “Audit” modulu səyyar vergi yoxlamalarının müəyyən edilməsi prosesində vacib rol daşıyır. Bu, səyyar vergi yoxlamalarının konkret təyin olunmasına, qanun pozuntularının varlığı faktlarının təyin edilməsinə əsaslanan proqram təminatı sistemidir ki, nəticədə bu yoxlamaların həyata keçirilməsi üçün vergi ödəyicilərinin ayırd edilməsi prosesinin tam şəffaflığını təmin edir.

Ölkəmizdə VN-nin 2012-2018-ci illərdə təşil etdiyi operativ vergi nəzarəti tədbirlərinin təhlilindən məlum olur ki, bu illərdə qanun pozuntusu aşkar edilmiş yoxlamaların sayı ən az 2018-ci ildə (18309), ən çox – 2017-cü ildə (101796) olsa da, tətbiq edilmiş maliyyə cəza tədbirlərinə görə hesablanmış dəyərlər 2012-ci illə

müqayisədə uyğun olaraq 1,4 və 6,4 dəfə, 2018-ci ildə isə yoxlamaların sayı bir qədər azalsa da maliyyə cəza tədbiri 4,2 dəfə çox olmuşdur. 2017-ci ildə maliyyə cəza tədbiri və cərimələrin 94,5 %-i maliyyə cəza tədbirinin payına düşürdüsə, 2018-ci ildə bu rəqəm 59,8 % təşkil etmişdir. (Əlavə: Cədvəl 3 və 4.)

Şəkil 3. Operativ nəzarət tədbirləri

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəl 5-dən məlum olur ki, 2013-2018-ci illərə baxmayaraq, maliyyə cəza tədbirlərinə görə ödənilən cərimələr 2,2 dəfə azalmışdır. 2013-ci ildə əsas vergi borcu cəmi vergi borclarının 61,3 %-i təşkil edirdisə, 2016-cı ildə bu pay 52,0%, 2017-ci ildə 83,8 %, 2018-ci ildə isə 99,8 % təşkil etmişdir.

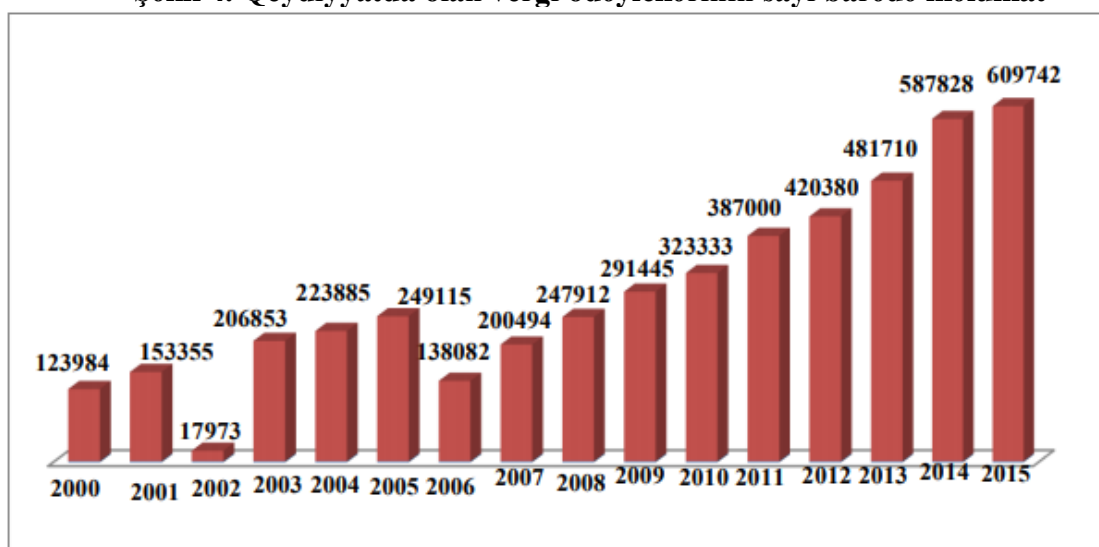
2013-cü ildə 226 min 480, 2014-cü ildə 257 min 752 vergi ödəyicisinin borclarının hamısı ləğv olunmuş, 2015-ci il 1 yanvarda borclu vergi ödəyicilərinin sayının ümumi vergi ödəyicilərinin sayında xüsusi çəkisi 4,2 % (2013-3,4 faiz) olmuşdur. Həyata keçirilmiş nəzarət tədbirləri zamanı vergi öhdəliklərini vaxtılıq vaxtında icra etməyən 453 borclu vergi ödəyicisinin 62 faizində qanun pozuntusu müəyyən olunmuş, tətbiq edilmiş maliyyə cəza tədbirləri və inzibati cərimələrin 89,5 %-nin dövlət büdcəsinə ödənilmişdir. (Məmmədov F.Ə və başqaları, 2006: s.283).

Cədvəl 5. Vergi borclarının həcmi (mln. manat)

İllər	Məcmu vergi borcları						
	O cümlədən						
	Cəmi borcun məbləği	Əsas vergi borcu	Cəmi borc-da xüsusi çəkisi, %-lə	Maliyyə sanksiyaları	Cəmi borc-da xüsusi çəkisi, %-lə	Faizlər	Cəmi borc-da xüsusi çəkisi, %-lə
01.01.2013	5465,2	2852,3	53,0	282,7	5,3	2341,3	42,7
01.01.2014	3847,4	2485,1	64,5	317,3	8,3	1035,2	27,3
01.01.2015	3089,3	1629,4	52,8	370,4	12,0	1089,5	35,4
01.01.2016	1260,2	1127,5	89,6	132,9	10,3	x	X
01.01.2017	8612,4	8591,5	99,8	21,0	0,2	x	X
01.01.2018	6930,7	6907,5	99,7	23,2	0,3	x	X

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Şəkil 4. Qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin sayı barədə məlumat

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Hüquqi şəxslərdə təsisçi rolunda çıxış edən borclu fiziki şəxslərin borclarının həmin hüquqi şəxslərdəki paylarından çıxılması üçün görülmüş tədbirlər sayəsində 1640 fiziki şəxs üzrə 1229,3 min manat dəyərində borc dövlət büdcəsinə verilmişdir. Vergi idarələri tərəfindən 814 borcu olan fiziki şəxsin ölkədən getmə hüququnun məhdudlaşdırılması, həmçinin kiçik miqdarda borcları olan 3480 borclunun borclarının tələbin icraya yönəldilməsi formasında tədqiqi üçün VN yanında Vergi Cinayətlərinin İbtidai Araşdırılması Departamentinə göndərilmişdir.

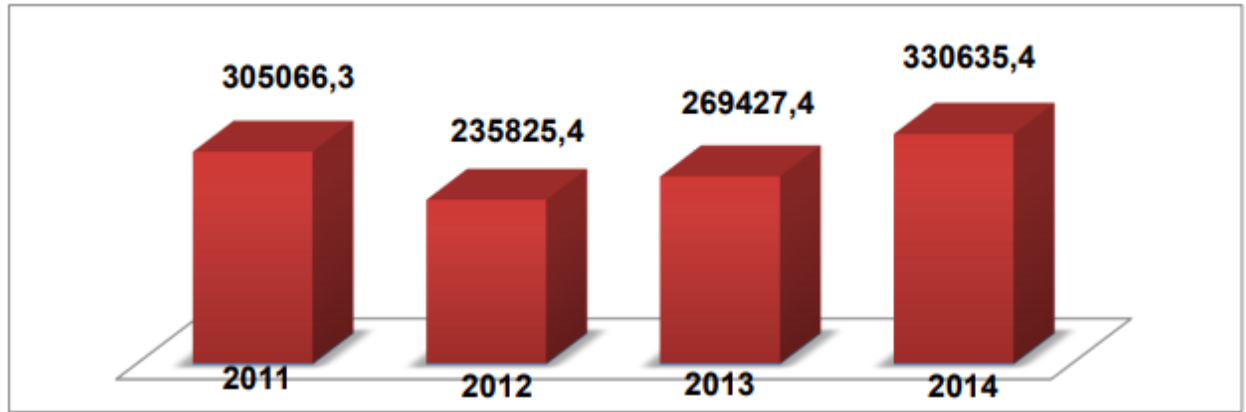
2011-ci ildə əhali ilə nağd pul hesablaşmalarının həyata keçirilməsi qaydalarına əməl edilməsi, nəzarət-kassa aparatlarından istifadə edilməsi, vergi idarələrində uçot fasiləsiz fəaliyyət göstərən ödəyicilərin müəyyən olunması və s. kimi nəzarətin əhatə funksiyalarına daxil olan məsələlər üzrə vergi idarələri

tərəfindən həyata keçirilmiş tədbirlərdə 31 min 54 vergi ödəyicisində qanunun pozulması faktları müəyyən edilib və uyğun tədbirlər həyata keçirilib. 18 min 553 vergi ödəyicisi tərəfindən nağd hesablaşmaların həyata keçirilməsi qaydalarının pozulması, 2 min 760 vergi ödəyicisi tərəfindən qanunda verilməyən valyutanın ödəniş vasitəsi olaraq qəbul olunması və valyutanın iaşə, ticarət, xidmət müəssisələrində müəyyən qaydalar tapdalanmaqla alınıb-satılması və dəyişdirilməsi faktları müəyyən olunub. Görülən tədbirlərdə vergi orqanlarında uçota fasiləsiz işləyən 3 min 316 vergi ödəyicisi müəyyən olunmuş, 4 min 910 vergi ödəyicisinin lisenziya tələb edilən fəaliyyət növləri ilə bu cür lisenziya almadan məşğul olması faktları təyin olunub.

5 və 6-cı şəkildə olan diaqramlardan aydın olur ki, 2011-2014-cü illərdə kameral vergi yoxlamalarına əsaslanan əlavə hesablanmış vergi dəyəri 8,3 % artaraq 330,5 mln. manat olmuşdur. 2011-2014-cü illərdə həyata keçirilmiş səyyar vergi yoxlamalarının sayında (15,2 %), həmçinin bundan sonrakı yoxlamalarının sayında (5,3 dəfə) azalma olsa da, növbədənənar yoxlamaların sayı 34,5 % artmışdır. Vergi nəzarəti sahəsində görülən tədbirlər dövlət büdcəsinə əlavə vəsaitlərin ödənilməsi nöqtəyi-nəzərindən böyük əhəmiyyət daşıyır. 2011-ci ildə ölkə üzrə yekunlaşmış yoxlamalar nəticəsində büdcəyə tam olaraq 537,8 milyon manat əlavə vəsait hesablanmışdır ki, bu vəsaitin də 263,3 milyon manatını əlavə olaraq hesablanmış vergi dəyəri, 273,7 milyon manatını isə vergilərin dəyərinin azaldılmasına və başqa bir çox hüquq pozuntularına görə həyata keçirilmiş maliyyə cəza tədbiri görmüşdür. Keçən il 2010-cu ilə nisbətdə hesablanmış vergilərin dəyəri 58,8 milyon manat və yaxud 28,6%, vergilərin dərəcəsinin aşağı düşməsinə və başqa hüquq pozuntularına görə tətbiq edilmiş maliyyə cəza tədbiri isə 189,3 milyon manat yaxud 3,3 dəfə artmışdır. 2011-ci ildə dövlət büdcəsinə ödənilən əlavə vergilərin miqdarı 366,2 milyon manat olub. Həmin ödənilən vergilərin 110 milyon manatı maliyyə cəza tədbirlərindən, 256.2 milyon manatı isə başqa vergilərdən təşkil edilib. Maliyyə cəza tədbirinin 110 milyon manat və ya 40,3 %-nin hesabat zamanı büdcəyə ödənilmişdir ki, nəticədə bu əvvəlki illə müqayisə edildikdə 80,5 milyon manat çoxdur. 2010-cu illə müqayisə edildikdə 2011-ci ildə

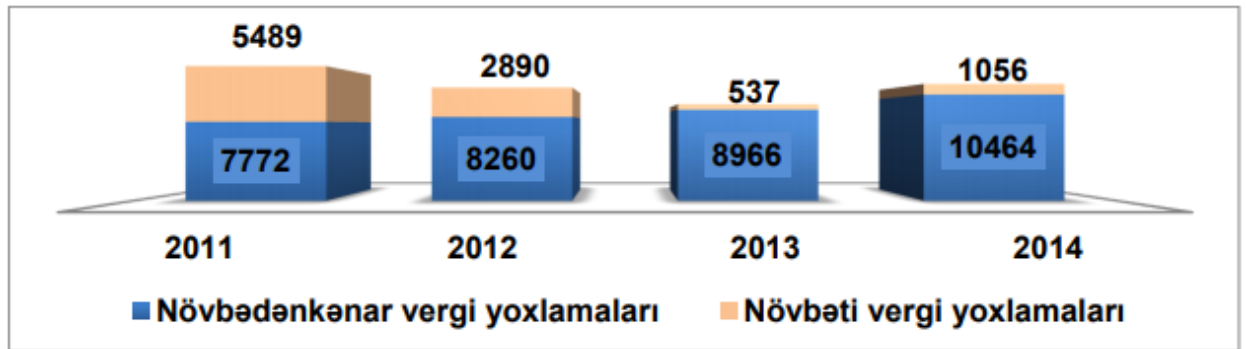
səyyar vergi yoxlamalarının sayı 25,4% aşağı düşsə də, hesablanmış əlavə vəsaitin dəyəri 248,1 milyon manat artmışdır. Vurğulamaq lazımdır ki, vergi yoxlamaları üzrə təxminən bir vergi ödəyicisinin payına düşən əlavə vəsaitin dəyəri 39,7 min manat olmuşdur ki, nəticədə bu 2010-cu ilə nisbətdə 23,7 min manat və yaxud 2.5 dəfə çoxdur. 2007-2015-ci illərin nəticələrinin təhlil edilməsindən aydın olur ki, ƏDV üzrə qanunvericiliyə riayət olunması sektorunda vergi nəzarətinin və vergi inzibatçılığının gücləndirilməsi hesabına bu vergi növü üzrə vergi daxilolmaları 2007-ci illə müqayisə etdikdə 3,2 dəfə artaraq 2048,6 milyon manat olmuşdur (Məmmədov F.Ə və başqaları, 2011: s.148).

Şəkil 5. Kameral vergi yoxlamaları ilə əlavə hesablanmış vergi məbləğləri (min manat)

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Şəkil 6. Keçirilmiş səyyar vergi yoxlamalarının dinamikası

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

VN-nin həyata keçirdiyi yoxlamalar zamanı vergi qanunvericiliyin müəyyən olunmuş qanun pozuntularında ƏDV hesablaşmaları üzrə səhvlər lap çoxdur. ƏDV hesablanması və ödənilməsi zamanı yol verilə qayda pozuntuları aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

- könüllü şəkildə verilən müraciətnamələrdə istehsal olunan məhsul üzrə əlavə

dəyər vergisinin hesablanması qaydasının pozulması;

- məqsədli büdcə maliyyələşdirilməsi vasitələri ilə alınmış material dəyərləri üzrə əlavə dəyər vergisi dəyərlərinin əsassız şəkildə büdcə ilə hesablaşmalara aid olunması;

- barter prosedurlarının vergi tutulan bazaya aid olunmaması;

- ƏDV ya əsaslanan dekada ödənişlərinin ödənilməməsi;

- ixrac faktını təsdiqləyən sənədlər mövcud olmadıqda, bu rejimdə satılmış maddi resurslar üzrə ƏDV dəyərlərinin hesaba alınmaması;

- qarşılıqlı hesablaşmada diskontlaşdırılan dəyərin ƏDV tutulan dövrüyyəyə daxil olunmaması.

- ƏDV üzrə vergiyə cəlb olunan və güzəşt olunan məhsulun hesaba alınması qaydalarının pozulması;

- əlavə dəyər vergisi üzrə qeyri-qanuni güzəştlər qazanmaq üçün məhsulların "saxta ixracı".

Əlavə dəyər vergisinin yığılmasına təsir göstərən amillər üzrə edilən araşdırmaların nəticələri göstərir ki, əvvəlcə, ƏDV üzrə güzəşt və cəza tədbirləri həyata keçirilməli, ƏDV-nin çıxılması üçün uçot siyasəti məhsulların göndərilməsi faktına əsaslanmalıdır. Əlavə dəyər vergisi üzrə siyasət müəyyən olunarkən, ölkədəki makroiqtisadi istiqamətlər, sahə və regional faktorlar, o cümlədən maliyyə axınlarının qərarlaşmış quruluşunun vergi bazasına və onun tərəqqi perspektivlərinə təsirini aşkara çıxaran göstəricilər sistemi nəzərə alınmalıdır.

Ölkəmizin VN-nin əlavə dəyər vergisi üzrə inzibatçılığının və vergi tutulması praktikasının təhlilindən aydın olur ki, vergilərin tam yığılmaması, daha çox - vergi qanunvericiliyində bir sıra boşluqların yaranması, vergi ödənişlərindən bilərəkdən yayınması şirkət və firmaların bir qisminin ödəmə qabiliyyətinin zəifliyi, vergilərin ödənilməsi üzrə tez-tez fərqli möhlətlər verilməsi yaxud ödəniş vaxtının bir xeyli uzadılması, vergi ödənişlərindən bilərəkdən yayınması və s.-lə əlaqədardır. Müəssisələrin ödəniş qabiliyyətinin yüksəlməsi vergi xidmətlərinin vəzifəsinə aid edilmir və onlar vergi qanunvericiliyinin icrasında daha qətiyyətli olmalıdır. ƏDV üzrə təqdim olunmuş informasiyaların təhlilindən məlum olur ki, texniki səhvlərin

əksəriyyəti əvvəlcə, vergi qanunvericiliyinin və verginin hesablanması metodikalarının çətinliyi və çətinliyi ilə əlaqədardır. Bununla bağlı olaraq vergi əməkdaşları və vergi ödəyiciləri arasında metodik işləri intensivləşdirmək və vergi ödənişlərindən bilərəkdən yayınma hallarına qarşı mübarizə aparmaq mütləqdir.

2.3. Vergi Nəzarəti Mexanizminin Təhlili Və Onun Vergi

Daxilolmalarının Təmin Olunmasında Rolunun Qiymətləndirilməsi

Büdcə - illik maliyyə planı olub hər bir maliyyə ilinə uyğun şəkildə iqtisadi subyektlərin gəlirlərini və xərclərini əhatə edir. Büdcə haqqında ətraflı məlumatlar Azərbaycan Respublikasının qanununda (Büdcə sistemi haqqında) qeyd olunub. Büdcə hər il yanvar ayının 1-dən başlayaraq dekabr ayının 31-inə qədər davam edir. Büdcəyə müəyyən miqdarda vəsaitin daxil olmasına səbəb olan hüquqi şəxslər, həm ölkənin rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə kömək edir, həm də büdcəyə daxil etdikləri vəsaitlər sayəsində dövlət xərclərinin ödənilməsində əhəmiyyətli rola malik olurlar.

Cədvəl 6. Vergi daxilolmalarının icrası

İllər	2015-ci il			2016-ci il			2017-ci il		
	Proqnoz	İcra	İcra faiz	Proqnoz	İcra	İcra faiz	Proqnoz	İcra	İcra faiz
Göstəricilər (milyon manatla)									
Cəmi	7112	7118	100.1	7010	7016	100.1	7210	7645	106
O cümlədən,									
Neft sektoru	2300	2090	90.9	1610	1610	100	1755	1840	104
Qeyri-neft sektoru	4812	5028	104.5	5400	5406	100.1	5455	5805	106

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Vergi daxilolmaları cədvəlinə (Cədvəl 6) əsasən deyə bilərik ki, aparılan islahatlar özünü doğrultmuşdur. 2016-cı ildə Qeyri-neft sektorundan gələn vergi daxil olmaları 5405.5 milyon manat təşkil edir ki, ötən ilə nisbətən bu rəqəm təxminən 400 milyon manat artmışdır. Eyni zamanda diqqəti cəlb edən bir digər məqam da proqnozlaşdırılan vergi daxilolmalarının icrası 100 % nisbətində həyata

keçirilmişdir. Bu da vergi siyasətinin düzgün aparıldığını və vergidən yayınma hallarının minimum səviyyədə olmasının xəbərçisidir.

Son olaraq 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı qanuna əsasən Vergi Məcəlləsinə bir sıra əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

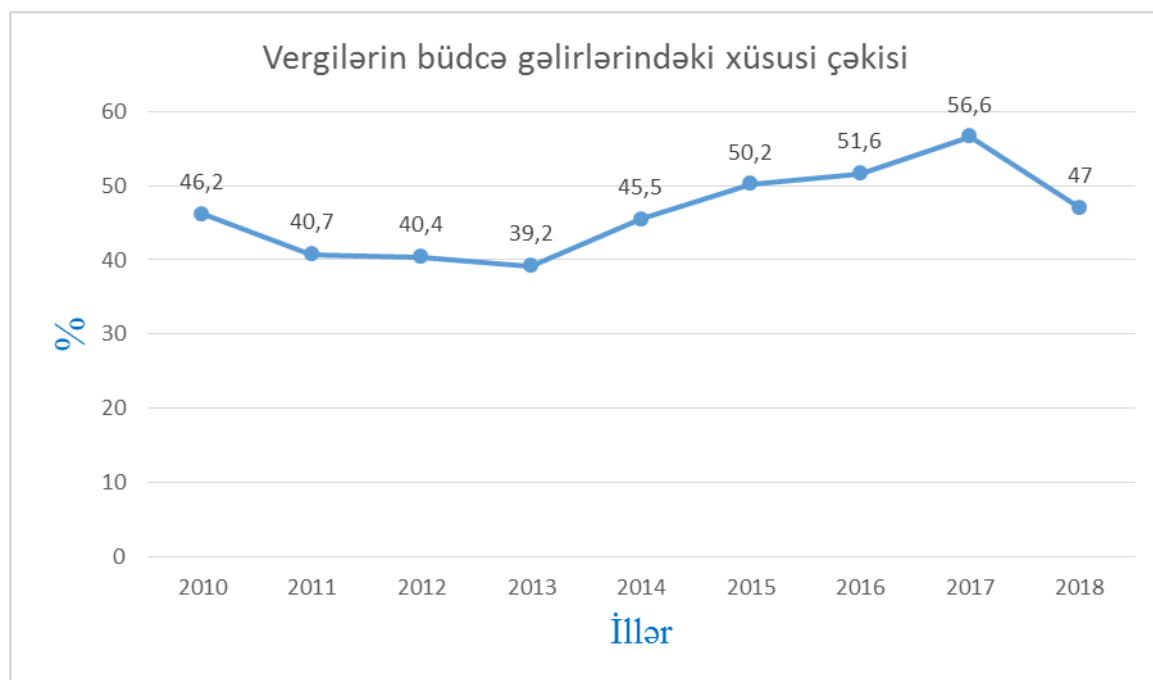
Bu qanuna əsasən Qeyri-neft sektorunda çalışan (Dövlət müəssisələri istisna olmaqla) fiziki şəxslərin gəlirindən tutulan verginin miqdarında dəyişikliklər edilmişdir. Xatırladaq ki ölkəmizdə fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisi belədir: 2500 manata qədər olan əmək haqqından 14 faiz, 2500 manatdan artıq olan hissəsindən isə 25 % gəlir vergisi tutulur. Yeni qanuna görə artıq neft sektoru və dövlət müəssisələrində çalışmayan şəxslərin gəlirləri 7 il müddətinə qədər vergidən azad edilir. Qanuna əsasən maaşı 8000 manata qədər olan işçilərdən gəlir vergisi tutulmayacaq. 8000 manatdan çox olan hissəsindən isə 14 % gəlir vergisinin tutulması müəyyənləşdirilmişdir.

Vergi daxilolmalarının büdcə gəlirlərində xüsusi bir yeri vardır. Bunu daha yaxşı başa düşmək üçün vergi daxilolmalarının büdcə gəlirlərindəki payı (Qrafik 1) qrafikinə baxaq.

Vergi siyasəti ölkəmiz üçün hər zaman diqqətdə olan bir məsələdir. Ölkəmizdə vergi siyasətinin prioritet sahələri vardır. Xüsusilə kənd təsərrüfatı və qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün vergi siyasətindən səmərəli bir şəkildə istifadə edilir. Sahibkarlıq fəaliyyəti üçün zəmin hazırlayan və bu müəyyən sahələrin inkişafına stimül verəcək vergi siyasəti həyata keçirilir.

Cədvəldən məlum olur ki, vergilərdən daxilolmalar ÜDM təxminən 16,05 %-ni təşkil edir. Dolayı vergilər isə təxminən ÜDM 5,67 %-ni təşkil edir. Ayrı-ayrı ölkələr üzrə ÜDM -da vergilərin payı Avstriyada 29,8 %, Almaniyada 23,1 %, Fransada 24,8 %, İtaliyada 27,5 %, İsveçdə 38,2 %, Danimarkada 49,7% olur. ÜDM -da vergilərin payı minimum olan ölkələr cərgəsinə isə Yaponiya (18,3 %) və ABŞ (22,6 %) başçılıq edir.

Qrafik 1. Veri daxilolmalarının büdcə gəlirlərindəki payı (faizlə)

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəl 7. Dövlət Büdcəsinin vergi daxilolmalarının (2012-2017)-ci illər üzrə ÜDM-də xüsusi çəkisi.

	2012	2013	2014	2015 (%-lə)	2016 (%-lə)	2017 (%-lə)
ÜDM	6374,5	11675,5	18037,2	100%	100%	100%
Vergilər						
Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi	221,5	317,4	407,5	2,67	2,68	2,25
Mənfəətdən vergi	223,5	355,3	1360,6	2,65	2,98	7,57
Əlavə dəyər vergisi	452,6	599,8	737,7	5,42	5,06	4,08
Aksizlər	72,5	141,0	187,3	0,85	1,18	1,05
Əmlak vergisi	32,3	40,0	55,7	0,37	0,35	0,32
Torpaq vergisi	14,2	15,4	18,4	0,16	0,14	0,10
Yal vergisi	14	10,3	10,4	0,02	0,07	0-01
Mədən vergisi	97,9	53,4	100,3	1,16	0,46	0,54
Sadələşdirilmiş vergi	16,74	21,2	29,6	0,18	0,17	0,16
Cəmi	1141,89	1544,0	2907,4	13,41	13,07	16,05

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəldən aydın olur ki, ƏDV üzrə daxilolmaların ÜDM xüsusi çəkisi ildən-ildə azalmaqdadır. Bu zaman ƏDV üzrə daxil-olmaların ÜDM xüsusi çəkisi 2014-cü ildə 5,42 %- təşkil edirdisə, bu göstərici 2012-ci ildə 5,06 %-ə, 2013-cü ildə isə 4,08 %-ə qədər enmişdir. Başqa dolayı vergi olan aksizlər üzrə daxilolmaların ÜDM xüsusi çəkisi 2012-ci ildə 0,85 % olurdusa, bu göstəricisi 2012-ci ildə 1,19

%-ə qalxmış, 2013-cu ildə isə 1,05 %-ə düşmüşdür. Son olaraq mədən vergilərdən daxilolmaların ÜDM xüsusi çəkisi 2011-ci ildə 1,18 % olurdusa, bu göstərici 2012-ci ildə 0,46 %-lə aşağı düşmüş, 2013-cu ildə isə 0,56 %-ə yüksəlmişdir. Müasir dövrdə ölkə daxilində vergi sahəsində aparılan islahatlar daha çox vergi ödəyicilərinin maraqlarını ödəyən islahatlar həyata keçirmişdir ki, bunların da nəticəsində bəzi vergi növləri boyunca vergi daxilolmaları yüksəlmiş, digərləri üzrə isə azalmalar görülmüşdür. Məsələn, ƏDV-nin dövlət büdcəsinin gəlirlərində xüsusi çəkisi ildən-ilə azalır. Ancaq bu azalma başqa vergi növləri üzrə xüsusi çəkinin çoxalması hesabına ortaya çıxan azalmadır. Xüsusi çəkinin davamlı olaraq azalmasına baxmayaraq ƏDV görə daxilolmalar son dövrlərdə ən dinamik tərəqqi yolunu tutmuşdur və hər il təxminən keçən ilə nisbətən 1,3 dəfə yüksəliş müşahidə edilir. Bu artıb-azalma vergilərin, xüsusilə dolaylı vergilərin ÜDM-da xüsusi çəkisinin qorunub saxlanmasına əngəl olmamışdır.

Göründüyü kimi əsas gəlir mənbəyi olaraq mənfəət və əlavə dəyər vergilərini göstərə bilərik. Bu statistik rəqəmlərdə baxsaq vergilərdən gələn gəlirlərin artma və azalma istiqamətləri diqqətimizi cəlb edəcək. Belə ki, 2015 ci ildə iqtisadiyyatda baş verən geriləmə insanlarında ödəyəcəyi vergi miqdarına təsir etdi. Ancaq bu mənfəət nüans uzun müddət qalıcılığını saxlaya bilmədi. Gördüyünüz kimi son illərdə hər bir sahə özünü doğruldaraq artım potensialını açıq aydın statistik rəqəmlərlə göstərir. Gəlin indidə bu vergi növlərini ayrı ayrılıqda nəzərdən keçirək. Burada mənfəət vergisi, torpaq vergisi, əmlak vergisi, sadələşdirilmiş vergi, mədən vergisi, yol vergisi və aksiz vergisini qeyd etmişəm.

Təhlillərdən göründüyü kimi 2015 ci ildə baş verən devalvasiya 2016 cı ildə öz təsirini göstərərək mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların miqdarını azaltmışdır. Lakin 2016 cı ildə tətbiq edilən doğru siyasət sayəsində 2017 və 2018 ci ildə artım istiqaməti pozitiv istiqamətdə artaraq 2 milyardı keçmişdir. Ümumi olaraq mənfəət vergisi büdcə gəlirləri üçün çox önəmlidir. Çünki 2018 –ci ildə büdcə gəlirlərinin ortalama 30% ni mənfəət vergisi təşkil edir. Bu isə həqiqətəndə böyük göstəricidir.

III FƏSİL. DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİ SİSTEMİNİN İNKİŞAFINDA VERGİ NƏZARƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Maliyyə-Vergi Nəzarətinin Təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

AR-da vergi siyasətinin prioritet aspektlərinin dəyişməsi zamanı vergi nəzarətinin və inzibatçılığının əlverişliliyinin artmasına və işinin tərəqqi etdirilməsi üçün müəyyən edilən tələblərin də başqası ilə əvəz edilməsi, eyni zamanda, iqtisadi subyektlərin fəaliyyət göstərməsi üçün vergiqoymanın tənzimləyici effektinin daha da gücləndirilməsi, büdcəyə vergi daxilolmalarının intensivləşməsi və vergi ödənişlərinin yığılma səviyyəsinin optimallaşdırılmasının təmin olunmasına yönələn vergi nəzarəti tədbirlərinin əlverişliliyinin artırılması aktuallığını olduğu kimi saxlamaqdadır.

Edilən araşdırmalardan aydın olur ki, yeni vergi inzibatçılığının və sisteminin əsas məqsədi - bazar institutlarının inkişaf etməsindən ötrü həvəsləndirici amillərin, faktorların yaradılması, istehsalın əlverişliliyinin artması və müəssisələrin innovativ tərəqqisinə dəstək olan mühüm fondların təzələnməsi olmalıdır. Vergi həcmünün güzəştə aşağı salınması vergi inzibatçılığına xərclərin azalması ilə izlənməli, iqtisadiyyatın və istehsalın həqiqi sektorunun həvəsləndirilməsini həyata keçirməlidir. Ancaq bu şərtlər ödəndikdə, iqtisadi böhranın göstəracəyi təsirlərindən yan keçmək mümkündür. Qeyd edək ki, maliyyə böhranları, həmçinin müasir dövrdə dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının və neft-qaz gəlirlərinin ciddi surətdə azaldığı mövcud büdcəyə edilən vergi daxilolmalarının lazımı şəkildə təmin edilməsi vergi idarələrinin gördüyü işlərdən çox asılıdır.(Z.Ş.Paşayev, 2016: s. 279)

Edilən araşdırmalar AR-nın Vergi sisteminin aşağıdakı çatışmazlıqlarını müəyyən etmişdir:

- İnnovasiya, investisiya və sahibkarlıq fəallığının həvəsləndirilməsinə, istehsal sahəsinin böyüməsinə istiqamətlənən vergi mexanizmlərindən çox istifadə edilmir;

- Vergi ödənməyən hallarının artmasına, məxfi iqtisadiyyatın tərəqqisinə

rəvac verən inzibatçılıq boşluqları hələ də qalmaqdadır;

- Ölkəmizin vergi inzibati sistemində funksiyalardan əsasən fiskal funksiyaya önəm verilir, başqa iqtisadi funksiyalardan az istifadə olunur;

- Ölkəmizin vergi sisteminin fiskal funksiyasının əsas və fərqli xüsusiyyəti - dolaylı vergitutmada və eyni zamanda təsərrüfat subyektlərindən vergitutmada, mülkiyyətdən və eyni zamanda fiziki şəxslərdən vergilərin alınması zamanı ortaya çıxır;

- Vergi inzibati sisteminin iqtisadi funksiyalarından çox az istifadə - investisiya interaktivliyinə, sahə və rəqabət gücünə təsirsizliyində özünü biruzə verir.

Birbaşa vergilərin istehlak olunmasına əsasən vergi miqdarının dəyişdirilməsi, həmçinin vergi ödənişləri sisteminin güclü olmaması VM-nin əsas qüsurlarından biridir. Digər ölkələrin vergi növləri iqtisadiyyat sahəsinə təsir dərəcəsi üzrə 2 qrupa ayırmaq mümkündür:

- Birbaşa və məqsədli vergilər (fiziki və hüquqi şəxslərin mülk vergisi, mənfəət vergisi, gəlir vergisi və s);

- Dolaylı vergilər (aksiz, Əlavə dəyər vergisi)

Dolaylı vergilərin çıxılması sisteminin fəaliyyətinə diqqət edilməlidir, çünki, onlar qiymətqoymaya daha çox təsir edir və Gömrük ittifaqının nümayəndəsi olan hər bir dövlətin vergi daxilolmalarının miqdarında maksimum xüsusi çəkiyə sahibdir.

Hazırda VM-nə 115 yeni maddə artırılmış, 83 maddədə yenilik tətbiq olunmuş, 3 maddə isə tamamilə silinmişdir. Yeniliklərin 123-ü vergi inzibatçılığına, daha çox vergi uçotunda inkişaf etmə və aydınlaşdırmağa, 34-ü vergi ödəyicilərinin hüquqların artmasına, 8-i vergi yükünü müəyyən miqdarda azaltmağa, vergidən azadolmalara və eyni zamanda vergi güzəştlərinə aiddir. Prezidentimiz «“2016-cı ildə vergi sahəsində aparılacaq islahatların istiqaməti”nin təsdiqi və vergi inzibatçılığının tərəqqi etdirilməsi barəsində» sərəncamına görə tərtib edilən əlavələrdə əsas məqsəd sahibkarlığa, xüsusən də KOS-un tərəqqisinə uyğun bir şərait yaratmaqdan, vergi yükünü nisbətən aşağı salmaqdan, vergi

ödəyicilərinə hüquqlar verməkdən, vergi idarələrinin sahibkarlıq subyektlərilə olan etimadını yüksəltməkdən, nağdsız prosedurların həcmi və vergi şəraitinin cəlbediciliyini çoxaltmaq dövlətin iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşlarını tətbiq etməkdən, ixraca təkan verməkdən, sağlam uçot ərsəyə gətirməkdən ibarətdir. (Rzayev İ.M., 2015: s. 271)

VM-də qeyd edilən vergi azadolmaları və güzəştləri ilə əlaqədar yeniliklər vergi ödəyicilərini nəzərə alaraq vergi yükünü nisbətən azaltmağa, onlara dövriyyə vəsaitlərini effektiv formada istifadə etməyə xüsusi şərait yaradacaq, sahibkarlığı daha çox tərəqqi etməyə təşviq edəcək.

Tibbi sığorta xidmətlərini, həmçinin tibbi xidmətlər göstərən uyğun hər hansı bir hökumət orqanı tərəfindən ərsəyə gətirilən qurum, dövlətin adı ilə inşa edilmiş tibbi müəssisələrin gəlirləri mənfəət vergisinə cəlb edilməyəcəklər, buğdanın idxal olunmasının və satışının, unun və çörəyin istehsal olunmasının və satışının, quş əti satışının isə 3 il müddətinə ƏDV-yə cəlb edilməyəcəyi qərarı verilmişdir. Bankların sağlamlaşdırılmasına əsaslanan işlək olmayan aktivlərin verilməsi 2017-ci ilin başlanğıcından 3 il müddətində ƏDV-dən yaxa qurtarır. Bankların fiziki şəxslərin əmanəti üçün verdikləri illik faiz gəlirləri, o cümlədən emitentin investisiya sənədlərinə görə ödədiyi diskont, dividend və faiz gəlirləri 2023-cü ilin fevral ayınadək gəlir vergisinə cəlb olunmayacaqlar.

Sahibkarların verəcəyi vergini müəyyən qədər azaltmaqla yanaşı, onlara dövriyyə vəsaitlərini ehtiyatla işlətmək, o cümlədən ixraca təkan vermək üçün ixrac fəaliyyəti göstərən şəxslər tərəfindən aparılan əməliyyatlarda yaranan ƏDV üçün artıq ödənilən vergilərə əsasən geri qaytarılma zaman intervalı da nisbətən azaldılmışdır.

Məcəllədə tətbiq olunan dəyişikliklər içərisində sahibkarlıq işlərinin subyektlərinə əsasən məhsul, iş və xidmətin istehsalı zamanı e-fakturanı vermək cəlbedicidir. Bu tələbin ƏDV-ni ödəyən şəxsin və vergiyə cəlb olunan prosedurun həcmi 200.000 manatı keçmiş ticarət və ictimai iaşədə işləyən şəxslərə 2017-ci il aprel ayından, başqa vergi ödəyənlərə isə 2018-ci il yanvarından tətbiq olunması planlaşdırılır. VM-də edilən sözügedən dəyişikliklər aşağıdakıların həll edilməsinə

yardım edəcəkdir:

- sahibkarlar arasında həyata keçirilən əməliyyatların rəsmi hal alması prosedurunun sadələşməsinə;
- operativliyin təmin olunmasına;
- sahibkarların sərf etdiyi xərcləri təsdiqləyən sənədlərə sahib olmaqla gələcək dövrlərdə vergi idarələri ilə fikir ayrılıqlarının ortadan qaldırılması;
- inzibatçılıq xərclərinin azaldılmasına;
- şəffaflığın təmin edilməsin.

Məcəllədə edilən dəyişikliklər arasında diqqəti çəkən əlavələrdən biri də kənd təsərrüfatı mallarına əsasən pərakəndə satışda əlavə dəyər vergisini ticarət əlavəsindən hesablamaqla bağlıdır. Sözügedən məhsul istehsal edənlər vergilərdən azad olunsa da, ticarət şəbəkələri bu istehsalçıların məhsullarını pərakəndə kimi satarkən həmin məhsulların ümumi dəyərindən ƏDV hesablanırdı ki, nəticədə bu bəzi sualların yaranmasına səbəb olurdu. Qeyd edilənlərə əsasən, KOS-un həvəsləndirilməsi, pərakəndə ticarət sektorunda rəqabət şəraitinin ərsəyə gətirilməsi və vergi yükünün yaxşılaşdırılmasından ötrü pərakəndə ticarət bazarında fəaliyyət göstərən sahibkarların ölkədə emal etdikləri məhsulları satılarkən ƏDV-nin ticarət əlavəsindən hesablanması nəzərdə tutulmuşdur.

VM-də edilən əlavələrdən, yeniliklərdən biri də dəyişməz verginin tətbiq edilməsi ilə bağlıdır. Sabit verginin fərdi şəkildə, yəni muzzdlu işçinin cəlb olunması olmadan düzgün fəaliyyət ilə məşğul olan fiziki şəxslər üçün tətbiq edilməsi planlaşdırılır. Sözügedən ödəyicilərə kiçik miqdarda gəlir əldə edən şəxslər misal göstərmək olar. Qanunvericilik üzrə, onların vergi uçotuna qeyd edilməklə öz gəlirləri haqda müraciətnaməni təqdim etmələri, özlərinə məxsus vergiləri hesablayaraq dövlət büdcəsinə ödənişləri tələb olunur. Burada əsas məqsəd həmin sektorda uçotu sadə vəziyyətə gətirmək və belə şəxslərin vergi miqdarının azaldılmasından ibarətdir. Nəticədə, bu cür fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərin qazandıqları gəlirin həcminə baxmadan, müraciətnamə vermədən, kiçik miqdarda dəyişməz bir məbləğ verərək həmin fəaliyyəti göstərmələri mümkündür.(Ə. N. Həsənov, 2017: s.382)

Dövlət başçımızın 2016-cı il dekabr ayının 6-sı verilmiş sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “AR-nın milli iqtisadiyyat perspektivinə əsaslanan Strateji Yol Xəritəsi”ndə təyin olunan vacib prioritetlərdən biri də səmərəli biznes mühiti ərsəyə gətirmək üçün hökumətin rolunu artırmaqdır.

Bu prioritet daxilində AR tərəfindən biznes şəraitinin institusional əsaslarının möhkəmləndirilməsi planlaşdırılmışdır. Əsasən, azad rəqabət mexanizmini təkmilləşdirmək, dövlət-biznes əlaqələrində insanın rolunu nisbətən zəiflətməklə səmərəliliyi, şəffaflığı və hesabatlılığı yüksəltmək əsas təmayül kimi qəbul olunmuşdur. Dövlətin digər bir funksiyası xarici ölkə bazarlarına çıxışa nail olmaqdan ötrü müstəqil ticarət müqavilələri imzalamağı, ölkədaxili standartlaşdırma sistemini dünya tələblərinə müvafiq şəkildə inkişaf etdirməkdir. O cümlədən, hökumət vergi idarələri və vergi ödəyənələr arasında güvəni artırmaq və normal vergi yükü siyasəti nəticəsində biznes şəraitində əlverişliliyi artırmaq yönündə də işlərin görülməsi nəzərdə tutulur.

3.2. Vergi İnzibatçılığı Təkmilləşdirilməsi Yolu ilə Vergilər Sahəsində Dövlət İdarəetməsi Sisteminin Səmərəliliyinin Artırılması

İnkişaf etmiş dünya standartlarına adaptasiya olma və dövlətlərarası miqyasda İEÖ-də istifadə olunan bir çox vergi xidmətlərini göstərmək AR-nın əsas məqsədlərdən biri hesab edilir. Özəl sahədə tərəqqini və sahibkarlıq qurumlarının qeydiyyatına alınmasını həyata keçirən, ehtiyatlı şəkildə təyin edilmiş, reallığa uyğun vergi tariflərinə sahib olan, əhəmiyyətli vergi və icra sistemini hazırlayıb, təqdim etmək üçün tədbirlər görülməkdədir.

Vergi sisteminin və bu sistemin idarə edilməsinin əlverişli biznes mühiti üçün xüsusi əhəmiyyət daşımasına əsaslanaraq, ölkədə sahibkarlıq subyektlərinin vergi ödənişləri etməsini asanlaşdıran islahatlar aparılmışdır. Vergi ödəyən ilə vergi orqanının bir-birinə qarşı güvənin artması, o cümlədən güclü iqtisadi tərəqqini təşviq etməkdə vergi imkanının müəyyən edilməsi üçün vergi sistemini və inzibatçılığını inkişaf etdirmək yönündə bir sıra islahatların aparılması nəzərdə

tutulur. Həmin istiqamətdə qabağa getmək üçün, xarici şirkətlərin vergi həcmi və prosedurların hər biri üçün vergilərinin yükünə əsasən, uyğun vergi səviyyəsinin təhlili həyata keçiriləcəkdir. Sahibkarlıq subyektləri üçün vacib hesab edilən maliyyə öhdəliyi haqqında fikir bildirmək üçün ölkə daxilində bütün vergi öhdəliklərini düzgün şəkildə müəyyən etmək istiqamətində islahatların qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulur. Yəni, adı keçən islahatlara müvafiq olaraq sahibkarlıq subyektlərinə əsasən qeydiyyatın rəsmiləşdirilməsi və vergi sisteminin böyüdülməsi üçün vergi əməliyyatlarına sərf edilən vəsaiti nisbətən azaltmaq təşəbbüslərinə fikir veriləcəkdir. Aparılmış islahatlarla yanaşı, iqtisadi fəaliyyətə stimül vermək, prioritet sahələrin tərəqqi etməsinə təkan vermək istiqamətindəki müxtəlif vergi qaydalarının təsirinin təhlil edilməsi planlaşdırılır. Bütün islahatları müvəffəqiyyətlə yürütmək üçün vergi inzibatçılığında və müvafiq hesabatlılıqdan əlavə, bir sıra fərqli faktorların rolu da təhlil edilərək uyğun şəkildə təshih olunacaqdır. Vergi sistemində alınan vəsaitlərin dövlət proqramları hesabına iqtisadi yüksəliş və yeni ofislərin fəaliyyət göstərməsi sektorunda şirkətlərin həvəsləndirilməsi metodu ilə, iqtisadi tərəqqiyə dəstək olan sektorlara investisiya edilməsi imkanlarının təhlili nəzərdə tutulur.

AR-da xırda və orta sahibkarlıq miqyasında istehlak məhsullarının istehsal olunmasına aid Strateji Yol Xəritəsində qeyd edilən vacib prioritetlərdən biri KOS subyektlərinin fəaliyyəti zamanı lisenziyalaşdırma və yoxlamanın inkişaf etdirilməsi və vergi islahatlarının aparılmasıdır.

Ölkə daxilində qanunla təyin olunan mənafeələrini və sahibkar hüquqlarını qorumaq və müxtəlif dövlət idarələrinin həyata keçirdikləri yoxlamaların sayını azaltmaq üçün 2013-cü ilin 2 iyulunda AR-nın “Sahibkarlıq sektorunda həyata keçirilən yoxlamaların qaydaya salınması və sahibkarların maraqlarının qorunması barəsində” Qanunu qəbul edilmişdir. Burada təşkil edilən yoxlamaların qanuniliyinə, məqsəd və prinsiplərinə, yoxlama orqanlarının səlahiyyətlərinə, təhlükənin dəyərləndirilməsi sistemə, yoxlamaların qeydiyyatına hüquqi baxımdan izah verilmişdir.

Qanunvericilikdə, yoxlama orqanının sahibkara məsləhət verməsi,

yoxlamanın riskin dəyərləndirilməsi prinsipi üzrə müəyyən edilməsi, yoxlamalarda e-uçotunun tətbiq edilməsi və yoxlama həyata keçirilərkən sualların siyahısının tərtibi qaydası verilirdi. Bu qanunvericiliyə əsasən, sahibkarlığın subyektlərinin yoxlaması risk qruplarına ayırmaqla həyata keçirilir. Yoxlama orqanları yoxlamanın əsasını təşkil edən sualların əvvəlcədən onlayn resursların köməyi ilə sahibkarlıq subyektinə təqdim etməlidir.

2015-ci ilin 20 oktyabr ayında qəbul olunmuş “Sahibkarlıq sektorunda həyata keçirilən yoxlamaların sona çatması haqqında” AR-nın Qanununda ölkədə sahibkarlıq sektorunda həyata keçirilən yoxlamaların 2 il müddətinə fəaliyyətini dayandırması qeyd edilib.

Vergi orqanı və vergi ödəyən arasındakı güvəni artırmaq, sahibkarlar üçün müvafiq zəmin yaratmaq və ölkənin iqtisadiyyat sahəsindəki tərəqqi tempinə müvafiq olaraq real vergi potensialını müəyyən etmək üçün vergi sistemində həyata keçirilən islahatların həyata keçirilməsinə nail olunmasını, vergilərin həvəsləndirici təsirlərinin qabağa çəkilməsini və vergi inzibətçiliğinin lap çox inkişaf etdirilməsini mütləq etmişdir. Bu istiqamətdə görülən əsas işlərdən biri də 2016-cı il avqust ayının 4-də dövlət başçısının imzaladığı “2016-cı ildə vergi sektorunda həyata keçiriləcək islahatların meylləri”nin təsdiq edilməsi və vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi haqqında” fərmandır. Dövlət başçısının bu fərmanında 21 istiqamətdə vergi sisteminin mükəmməl dünya təcrübələrinə uyğunlaşdırılmasına yol açacaq islahatların aparılması planlaşdırılmışdır.

AR-da xırda və orta sahibkarlıq miqyasında istehlak məhsullarının istehsal olunmasına dair Strateji Yol Xəritəsində olan bu prioritetin- KOS subyektlərinin fəaliyyəti zamanı yoxlama və lisenziyalaşdırma mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi və vergi islahatlarının həyata keçirilməsi prioritetinin gerçəkləşdirilməsi üçün görüləcək tədbirləri belə qruplaşdırmaq mümkündür:

-KOS sektorunda həyata keçirilən yoxlamalar üzrə qiymətləndirmə həyata keçirilməsi.

-KOS sahəsində həvəsləndirici vergi islahatlarının aparılması.

-Lisenziyaların inkişaf etdirilməsi, dövlətlərarası lisenziyaların uzlaşdırılması

mexanizminin yaranması.

-Yoxlamaların ciddi şəkildə aparılması və risk dərəcəsi üzrə həyata keçirilməsi.

-KOS subyektlərinin uyğun kommunal xidmətlərə qoşulma proseslərinin daha da primitləşdirilməsi.

-KOS subyektlərindən ötrü vahid sertifikatlaşdırma sisteminin qurulması.

Xırda və orta sahibkarlıqda aparılan yoxlamaları azaltmaq, sözügedən subyektlərin rəqabətqabiliyyətini yüksəltmək üçün ardıcıl olaraq burada keçirilən yoxlamalar təhlil ediləcəkdir. Bundan başqa, yoxlamaların xırda və orta sahibkarlığın fəaliyyətinə təsiri qiymətləndirilməklə, bu sektorda yoxlamalara son vermək müddətini artırmaq imkanlarının tədqiq edilməsi və bir sıra uyğun təkliflərin hazırlanması nəzərdə tutulur.

Xırda və orta sahibkarlıq subyektləri üzrə həyata keçiriləcək yoxlamaları tərəqqi etdirmək üçün bir sıra əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsi və qərarların verilməsi nəzərdə tutulur. İlk növbədə, KOS subyektləri üzrə yoxlamaları, qanunda olduğu kimi, risk dərəcəsinə əsaslanaraq həyata keçirmək prinsiplərindən istifadə sahəsinin böyüdülməsi, yoxlamaların sayının artırılması planlaşdırılır. Yəni, KOS subyektləri üçün olan səyyar yoxlamaları kəmiyyətcə azaldılacaq və e-yoxlama üsulundan istifadə olunacaqdır.

Ölkə daxilində biznes mühitini zəruri hala gətirmək üçün vergi islahatlarının həyata keçirilməsi və onlarda əsas diqqətin xırda və orta sahibkarlara yönəldilməsi planlaşdırılır. VN-nin vergi dərəcələri üzrə normal səviyyəni təyin etməsi və KOS-un dinamik tərəqqisini təmin etməsi üçün KOS üzvlərini, ictimai qurumları da cəlb etməklə müzakirələrin aparılması mütləqdir. AR-nın vergi siyasətinin mühüm məqamlarından biri onun əmək haqlarına, o cümlədən KOS subyektləri tərəfindən öz dövriyyələrinin leqallaşdırılması sahəsində aparılacaq islahatların nəticəsində bunlar əldə edilir:

- KOS-un dinamik inkişaf etməsi üçün daha uyğun bir şəraitin ərsəyə gətirilməsi,

- KOS subyektlərində həyata keçirilən səyyar vergi yoxlamalarının

məhdudlaşdırılması,

-KOS subyektlərində dövlət idarələrinin həyata keçirdiyi yoxlamaların daha da yaxşılaşdırılması,

- e-audit üsulunun tətbiq edilməsi təmin ediləcəkdir.

Vergi islahatlarının həyata keçirilməsi:

- KOS subyektlərinin rəqabət qabiliyyətini yüksəldəcək, yeni fəaliyyət göstərən müəssisələrin imicinə pozitiv təsir göstərəcək,

- ölkə daxilində xarici şirkətlərin filiallarının fəaliyyət göstərməsini təşviq edəcək,

- iqtisadiyyatın qeyri-neft sahəsinə investisiyalar cəlb olunması üçün uyğun zəmin yaranacaqdır.

Həyata keçirilən tədbirin mühüm icra göstəriciləri isə bunlardır:

- dövlət idarələrinin həyata keçirdiyi yoxlamaları məhdudlaşdırmaq;
- KOS subyektləri üçün vergi miqdarını normal həddə çatdırmaq;
- e-vergi auditini tərəqqi etdirmək.

Gözlənilən risklərə yoxlamaların sayının və ciddiliyinin KOS subyektlərinin tərəqqisinə neqativ təsir göstərməsi, vergi siyasətinin KOS subyektlərinin maraqlarına müvafiq şəkildə həyata keçirilməməsi, KOS subyektlərinin maaşların və dövriyyənin leqallaşdırılmasına maraq göstərməməsi aiddir. (AR VN-nin Kollegiyası QƏRAR № 1617050000011400 7.09.2016-cı il)

AR-nın “Vergi ödəyicilərinin 2017-ci il yanvar ayının 1-də olan vergi borclarının tənzimlənməsi barəsində” Qanunu sahibkarlığın tərəqqisini stimullaşdırmaq, səmərəli biznes mühiti yaratmaq və vergi yükünü azaltmaq, vergi ödəyicilərində iqtisadi interaktivliyi yüksəltmək üçün VN-nin vergi ödəyiciləri üçün vergi qanunvericiliyində olan qanun pozuntulara görə tətbiq olunan maliyyə cəza tədbirlərini güzəştli prosedurlarla ləğv etməyə yönəldilmişdir.

Qanunda təyin olunmuş tələblər üzrə vergi borclarının 2 növünün ləğv edilməsi planlaşdırılır:

-Vergi borclarının vaxtlı-vaxtında ödənməməsi səbəbindən müəyyən olunmuş faizlər;

-Vergi qanunvericiliyində mövcud pozuntulara görə tətbiq edilmiş maliyyə cəza tədbirləri.

2017-ci ilin yanvar ayının 1-nə kimi hesablanan faizlər və VM-nin 58.7-ci maddəsində verilən nağd əməliyyatları həyata keçirmə qaydalarını pozması nəticəsində tətbiq edilmiş maliyyə cəza tədbirlərinin heç bir istisna olmadan ləğv olunması işləri aparılacaqdır.

VM-də 58.7-ci maddədən əlavə bu Məcəllədəki 58-ci və digər maddələrdə təsbit edilmiş maliyyə cəza tədbirlərini isə 2017-ci ilin 1-ci, 2-ci və 3-cü aylarında ediləcək ödəmələrə müvafiq olaraq silmək planlaşdırılmışdır.

Vergi inzibətçiliğinin inkişaf etdirilməsi ancaq qanunvericiliklə bağlı deyildir, vergi ödəyiciləri və vergi orqanları arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin ideologiyası və mədəniyyəti dəyişməlidir. Hazırda VN-də vergi orqanlarının işi vergi ödəyiciləri əməkdaşlıq münasibətləri saxlamasına baxmayaraq, vergi idarələrinin fəaliyyətinin inzibati reqlament əməliyyatlarını da, misal üçün, fiziki və hüquqi şəxslərin kəndli fərdi sahibkar olaraq qeydiyyatı alınması, məlumat xidməti və s. inkişaf etdirmək lazımdır.

Hesab edirik ki, ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi əməliyyatları və onların ödənilmə vaxtı tərəqqi etdirilməli, əvəzləmədən imtina etmə şərtləri konkretləşdirilməlidir.

AR vergi sisteminin 21-ci əsrin global tendensiyalarına müvafiq şəkildə tərəqqi etdirilməsi işləri hər zaman görülməlidir. İnternet və mobil telefonlarla, POS-terminallarla e-ödənişlərin edilməsi və e-ticarətin geniş tərəqqisi ilə əlaqədar hüquqi və fiziki şəxslər gələcəkdə alqı-satqı prosedurlarını plastik kartlar və e-pullar hesabına internet vasitəsilə həyata keçirəcələr. E-kommersiya və e-xidmətlərlə əlaqədar qeyri-maddi aktivlərin vergitutma obyektləri kimi təsbit olunması mövzuları VM-də və əlaqəli qanunvericilikdə vacib dəyişikliklərin edilməsini, həmçinin e-kommersiya və e-xidmətlərlə əlaqədar internet üzərindən həyata keçirilən əməliyyatların müəyyən edilməsi üçün vergi inzibətçiliği sektorunda innovasiya yönümlü intellektual texnologiyaların tərəqqisini və tətbiq edilməsini istəyəcək. Zənnimizcə, bunları aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirmək daha yaxşı olardı:

- > Vergi sisteminin və vergi qanunvericiliyinə əmələmə mexanizminin dövlətlərarası miqyasdadır sınılanmış formada sadələşdirilməsi;
- > Yoxlamaların vahidləşdirilməsi, vergi müfəttişlərinin biznes fəaliyyətinə qanunsuz müdaxiləsinin əngəllənməsi və vəzifədən sui-istifadə imkanlarının zəiflədilməsi;
- > Yoxlamalarla bağlı şikayətlərin gözdən keçirilməsi üçün səmərəli mexanizmin ərsəyə gətirilməsi və nəticədə şikayətlərə müvafiq olaraq baxılması, qaydaların pozulması zamanı verilən cəzaların təyin edən yoxlama sertifikatlarının verilməsi;
- > Ümumi dövriyyədən qazanılan verginin, həmçinin sosial sığorta haqlarının sadələşdirilmiş vergidə ehtiva olunması;
- > KOM-lar və iri vergi ödəyiciləri üçün eyni vergi uçotunun tətbiq edilməsi;
- > Yoxlamaların əvvəlcədən planlaşdırılması və tətbiqi zamanı risklərin qiymətləndirilməsi prinsiplərinin tətbiq olunması və nəticədə daha yüksək gəlirlərin əldə ediləcəyi müəssisələrə daha çox fikir verilməsi;
- > Vergi yoxlamalarının düzgün şəkildə tənzimlənməsinə, vergi yoxlamalarının çevrəsinin dəqiq vergi məsələləri ilə qurulması, vergi müfəttişləri üzərində nəzarətin gücünün artması və qanun pozuntuları olduqda cəza tədbirlərinin daha da ağırlaşdırılması;
- > E-hesabatların tətbiq edilməsi metodu ilə vergi əməkdaşları və sahibkarlar arasında münasibətin yumşaldılması;
- > Vergi hesabatlarının və vergi uçotu əməliyyatlarının çox aydın şəkildə sadələşdirilməsi və inkişaf etmiş dövlətlərarası təcrübəyə adaptasiya olunması, başqa sözlə desək vergilərin hamısı yaxud bir neçə vergi üçün bir vergi hesabatını təqdim etməyə səbəb olan vergi uçotunun tətbiq edilməsi.

Hesab edirik ki, ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi işləri və onların ödənilmə vaxtı tərəqqi etdirilməli, əvəzləmədən imtina etmə şərtləri konkretləşdirilməlidir.

Vergi orqanının üzvlərinin vergi bəyannamələrinin tərtib edilməsindən başlamış, vergi ödənişləri əməliyyatların da daxil olmaqla vergi ödəyicilərinə

vaxtında köməyi, məsləhətlərin vergi orqanlarının strukturunun inkişafında xüsusi rol oynayır.

AR-nın tarixi təcrübəsinə əsasən, qanunvericiliklərlə qeyri-vergi ödənişləri olan sığorta ayırmalarının və eyni zamanda gömrük rüsumlarının əldə edilməsi və inzibatçılığı VN-nə tapşırılmalıdır. Bütün bunlar vergi ödənişləri üzrə daxilolmaları yüksəltməklə, daha effektiv və inkişaf etmiş vergi nəzarəti təşkil etməyə, vergi inzibatçılığının daha da inkişaf etdirilməsinə imkan verir. (Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2001)

Vergi ödəyicilərinin uçota alınması və hüquqi şəxslərin qeydiyyatı Vergi nəzarəti mərhələsində olmalıdır. Ödənişlərin uçotu dünya təcrübəsində özünü sübut etmiş “özühesablama” prinsipinə əsaslanmalıdır. Bu prinsipin maksimal effektiv fəaliyyəti AR VN-nin məlumatların bir mərkəzdə və vahid texnologiya ilə hazırlanması şəraitində ola bilər. Vergi inzibatçılığının müasir modelində vergi ödəyicilərinin müraciətnamələri və şəxsi hesabları rabitə kanalları vasitəsilə seqmentləşdirilərək göndərilir və vahid mərkəzdə hazırlanılır.

Ölkənin və vergi ödəyicilərinin mənafeələrini olduğu kimi saxlamaq üçün azad məhkəmə sisteminin olması, məhkəmələrin açıq şəkildə təşkil olunması, bu sistemin rüşvətdən uzaq olması mütləqdir. Vergi qanunvericiliyi ilə bağlı məhkəmənin apardığı tədqiqatların mükəmməl şəkildə qurulması, qanunvericilikdə mübahisə yaradan mövzuların işlək şəkildə yoluna qoyulması üçün Ali Məhkəmə və Ali Arbitraj Məhkəmələri rəhbərliyi altında nüfuzlu biznes və çalışanlar, vətəndaş cəmiyyətinin üzvləri, icra orqanları əməkdaşları və s. ibarət təcrübəçi-məsləhət Şuraları ərsəyə gətirmək pis olmazdı. Vergi mübahisələrinin məhkəmə mexanizmini əlverişli texnologiyalarla hazırlanmış, məhkəmə vaxtına kimi həll edilmə qaydaları ilə nizamlanmasına daha çox önəm verilməlidir. Bu, məhkəmələrin üzərinə düşən vergi yükünü azaltmaqla, bəzi mübahisələri primitiv, operativ və daha az xərclə həll olunmasına, ümumilikdə vergilərin toplanmasına transaksiya xərclərinin azalmasına gətirib çıxara bilər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tərəfindən həyata keçirilən magistr dissertasiyasında etdiyim tədqiqatlar üzrə aşağıdakı nəticələri əldə etmiş və bəzi vacib ümumiləşdirmələr etməklə müvafiq şəkildə tərzdə təklif və tövsiyələr irəli sürmüşəm.

İqtisadi sektorda AR-da həyata keçirilən məqsədyönlü islahatlar ölkənin idarəetmə funksiyalarının, əsasən də nəzarət funksiyalarının bir daha yaradılmasını zəruriyyətə çevirir. Bu baxımdan, dövlətlərarası sferada vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi praktikasının tədqiq edilməsi və onun AR-da tətbiq edilməsi imkanlarının təyin olunması xüsusi məna daşıyır.

İqtisadiyyat sektorlarının hamısı davamlı tərəqqisi və radikal islahatları həyata keçirmək, dövlət proqramlarının müvəffəqiyyətlə tətbiqi, vergi nəzarətini, o cümlədən üsul və vasitələrinin inkişaf etdirilməsini zəruri tələbata çevirir. Nəticədə bu da ondan irəli gəlir ki, AR-nın iqtisadi uğurlarının təmin edilməsi və onun mütəmadi xarakterdə olması, nəticədə ölkənin maliyyə - vergi nəzarətinin əlverişliliyindən asılıdır.

Dövlət-vergi nəzarəti idarəetmə təsir səviyyəsinin sosial tərəfdən göstərilmiş sektoru sayılır. Bu sahənin etdiyi səhvlər büdcə daxilolmalarının ciddi ölçüdə azalması ilə sonlanır, maliyyə-vergi pozuntularının ehtimallığını artırır, sonda sosial sferada baş verən proseslərin gərginliyini artırır.

Belə azalma fərqli səviyyəli büdcələrə vergidən gələn daxilolmanın azalması ilə müşayiət edilməməlidir. Vergi nəzarətinin əlverişlilik göstəricisini vacib səviyyədə çoxaltmaq zəruridir. Vergi nəzarətinin əlverişliliyi nəzarət fəaliyyəti prosesinin reqlamentə hansı dərəcədə tabeli olması ilə əlaqələndirilməsidir. Reqlamentləşdirmə tələblərinin icrası isə sırf vergi nəzarətinin təşkilinə dair metodiki təminatı və onlara necə riayət edilməsi ilə təmin olunur.

İqtisadi sektorda islahatların strateji əsası büdcənin xərclərinin və qazanılan gəlirlərin daha məqsədli tərzdə idarə olunmasını həyata keçirən dövlət vergi nəzarət sisteminin ərsəyə gətirilməsindən, dövlət xərclərinin aktual qanunvericilik tələblərinə uyğun şəkildə maliyyə-vergi nəzarəti təşkilatları vasitəsilə yoxlanılmasından, geniş şəkildə təhlil olunmasından, iqtisadiyyatın tərəqqisi

məqsədinə nail olmaq üsullarının təhlilindən və bu sektorda mütərəqqi dayaqlara dayanan təklif irəli sürməkdədir.

Bu sektorda İEÖ-in praktikasını, AR-da mövcud iqtisadi əlaqələrin xarakteristikası və başqa bir sıra təsirlər qeyd olunmaqla, yer üzündə tanınan ümumi prinsiplərə dayanan, iqtisadiyyatımızın bütün sektorlarını özündə ehtiva edən, biznesin tərəqqisinə mane olan əsassız müdaxilələr etmədən düz və müasir dövrə ayaq uyduran maliyyə-vergi nəzarəti sistemi ərsəyə gətirilməlidir.

Vergi nəzarətinin sonrakı tərəqqi perspektivləri, onun əlverişli fəaliyyəti qanunvericilik bazasının dövrün tələblərinə uyğun olan inkişafından asılıdır. Araşdırmamdan bu nəticəni əldə etdim ki, sosial ödənişlərin yığılmasına görə səlahiyyətin və məsuliyyətin VN-nə və ödəniş sektorunda olan yükünü böyük miqdarda azaldar və Sosial Müdafiə Fondunun çox maliyyə resurslarını VN-ə yönəlməsinə xüsusi şərait yaradar. Bu zaman, fiziki şəxslərin gəlir vergisi VN-i tərəfindən vergi ödəyicilərinin nəzarəti zamanı yoxlama predmetini əhatə edir.

Təhlil prosesindən məlum olur ki, büdcənin gəlirinin yaradılması üçün müəssisələrdən təyin edilən vergilərin mühüm hissəsi əlverişli dövlət tənzimlənməsini pis vəziyyətə salır ki, burada təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət aktivliyini bərpa etmək məqamında vergi yükünün nisbətən aşağı salınması prosesi baş verir, nəticədə bu da vergi daxilolmalarının zəifləməsi və büdcə itkiləri ilə sonlanır. Vergi yükünün tərkibində təsərrüfat subyektlərinin mənfəət vergisinin çox olması onları istehsalın tərəqqisini dəstəkləməkdən məhrum edə bilər.

Cəmiyyətin iqtisadi transformasiyası zamanı maliyyə vəsaitlərinin səfərbər olunması ilə yanaşı onlardan maksimum səviyyədə xərclənməsi də əsas mövzu kimi önə keçir. Bu problemin həll edilməsində maliyyə-vergi və təsərrüfat işinin analizi xüsusi məna kəsb etməsi sözsüzdür. Yeni maliyyə-vergi nəzarəti olmaqla yanaşı, o cümlədən sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə sisteminin möhkəmliyinin artmasında, onların biznes-tərəqqisi planının tərtib edilməsində, yerli və dünya bazarlarının araşdırılmasında da böyük rol oynayır. Biznes subyektlərinin əlverişli idarə olunmasına, onun fəalliyətinin qaydaya salınmasına pozitiv təsir göstərən nəzarət sistemi o cümlədən bu subyektlərin maliyyə fəaliyyətinin verilmiş

vəziyyətini və tərəqqi perspektivlərini təhlil edərək, bu yöndə öz fikrini irəli sürür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2001.
3. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 2019.
4. Azərbaycanın Statistik göstəriciləri: 2010-2017. Bakı, “Səda”, 2017, 840 s.
5. “Azərbaycan vergi xəbərləri” jurnalı – №-5,10,11 (2017)
6. Həsənov Ə. N. (2017), Vergi inzibatçılığı, dərslik, Bakı, 900 s.
7. Kəlbəyev Y.A (2015) Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Monoqrafiya, Bakı : “Elm”, 348 s.
8. Məmmədov F.Ə, Musayev A.F, Sadıqov M.M, Rzayev Z.M, Kəlbəyev Y.A (2006), Vergilər və vergitutma, Bakı, 432 s.
9. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbəyev Y.A. (2011), Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları. Dərslik. Bakı, 357 s.
10. Musayev A., Kəlbəyev Y., Hüseynov A. (2012), Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr. Dərs vəsaiti, Bakı, 264 s.
11. Paşayev T.Ə. “Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasının maliyyə sistemi və büdcə-vergi siyasətinin, əsas istiqamətləri”, AMEA-nın xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat). Bakı: Elm, №1, 2016, s.68-83.
12. Rzayev İ.M (2015), “Azərbaycanda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” Azərbaycan iqtisadiyyatı yüksəliş yolunda (məqalələr toplusu), V buraxılış. Bakı: Elm, s. 267-277.
13. Rzayev İ.M. (2017), Müasir şəraitdə şəffaflığın artırılmasında auditin rolu, beynəlxalq elmi-praktik simpozium Bakı, 118 s.
14. “Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə bir sıra normativ hüquqi aktların təsdiq edilməsi” haqqında Azərbaycan Respublikası Vergilər

Nazirliyinin Kollegiyası QƏRAR № 1617050000011400 Bakı şəhəri 7 sentyabr 2016-cı il.

15. Paşayev Z.Ş. (2016), “Dövlətin iqtisadi siyasətinin formalaşmasında vergilərin rolu”, ADİU Beynəlxalq Elmi-praktiki konfrans II kitab 21-22 dekabr səh.275-286

Rus dilində

1. Бернс Л., Кревер Р. Подоходный налог с физических лиц // <https://www.imf.org/external/pubs/nft/1998/tlaw/rus/ch14r.pdf>
2. Малыш, Е. В. (2017) Налоги и налогообложение : учеб.-метод. Пособие, Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 112 с.
3. Погодина, И. В. (2017) Налоговая система: теория и тенденции развития: учеб. Пособие, Владимир : Изд-во ВлГУ, 88 с

İngilis dilində

1. Alt James, Ian Preston, and Luke Sibieta (2016) The Political Economy of Tax Policyû Mirrlees Review, The Institute for Fiscal Studies, p.245.
2. Gruber J. and Rauh J. (2015) How Elastic Is the Corporate Income Tax Base, In Taxing Corporate Income in the 21st Century, Cambridge University Press,
3. Hassett K. (2016) “Taxes and Wages American Enterprise”, Institute for Public Policy Research Working Paper.
4. Jim A. Seida and William F. Wempe, “Effective tax rate changes and earnings stripping following corporate inversion”, National Tax Journal, 2014.p.278
5. Poterba J. “Taxation and corporate payout policy” American Economic Review, 2014
6. Thomas Piketty, Emmanuel Saez, Stefanie Stantcheva, “Optimal taxation of top labor incomes: A tale of three elasticities” National Bureau of Economic Research, 2016.p.128

Türk dilində

1. Ferhatoğlu, E. (2016) “Gelir Teorileri Bağlamında Avrupa Birliği ve Türkiye’deki Gelir Tanımlaması ve Sonuçlar: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, 321 s.

İnternet resursları

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.
www.stat.gov.az
2. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi. www.taxes.gov.az
3. <http://www.maliyye.gov.az/static/111/budce-layihelerinin-teqdimati>
4. <https://www.stat.gov.az/source/finance/>
5. <http://www.taxes.gov.az/modules/haqqinda/struktur.html>

Əlavə 1.

Cədvəl 3. AR Vergilər Nazirliyinin 2012-2018-ci illərdə təşkil etdiyi operativ vergi nəzarəti tədbirləri (min manat)..... 52

Operativ vergi nəzarəti tədbirləri		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Pul hesablaşmalarının aparılmasına qaydalarına əməl edilməsi	Nöqsan aşkar edilmiş obyektlərin sayı	62291	17256	8976	17892	20652	34227	34103
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyaları	5341,0	8229,6	6032,2	10592,2	10799,5	14960,7	16542
Aksiz markalarının tətbiqi	Nöqsan tapılmış obyektlərin sayı	543	1303	334	623	704	1764	1950
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyaları	5,8	34,0	9,94	34,3	40,3	54,35	73,82
Vergi uçotunda durmayan vergi ödəyicilərinin müəyyən olunması	Nöqsan tapılmış obyektlərin sayı	4026	2903	2302	3346	3246	34227	2557
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyası	163,2	103,8	96,7	125,8	116,3	14960,7	102,0
Fərqlənmə nişanı olmadan avtomobil nəqliyyatı ilə sərnəşindəşmə	Nöqsan tapılmış obyektlərin sayı	840	731	536	1375	1747	2844	2643
	Tətbiq edilmiş maliyyə cəza tədbiri	31,5	26,4	30,1	52,4	65,5	109,75	105,75
Xüsusi razılıq tələb olunan fəaliyyət növləri ilə lisenziya olmadan məşğul olan şəxslərin müəyyən olunması	Nöqsan tapılmış obyektlərin sayı	5730	3954	3075	4598	5782	7865	7964
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyaları	23,8	39,3	51,9	87,4	104,6	417,65	276,24

Valyutanın ödəniş vasitəsi kimi qəbul olunması faktlarının müəyyən olunması	Nöqsan aşkar edilmiş obyektlərin sayı	2076	1104	1156	1670	2552	4846	4688
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyası	61,5	26,2	23,3	50,6	51,0	282,36	277,58
Valyutanın İctimai yerdə alınıb-satılması və ya dəyişdirilməsi	Nöqsan tapılmış obyektlərin sayı	872	550	793	1128	1916	5420	5770
	Tətbiq olunmuş maliyyə cəza tədbirləri	19,0	14,6	29,4	44,3	84,8	434,78	611,3
Əmək müqaviləsi bağlamadan işəgötürən tərəfindən fiziki şəxslərin hər hansı işlərə cəlb olunması	Nöqsan tapılmış obyektlərin sayı	2936	3083	1138	2768	4239	10605	13364
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyaları	53,7	106,4	1162,0	5130,0	7459,0	4683	5223,0
Cəmi həyata keçirilmiş nəzarət tədbirləri	Nöqsan aşkar edilmiş obyektlərin sayı	79325	30883	18409	33410	40718	101695	73037
	Tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyaları	5708,7	8580,4	7445,5	16118	18612,3	35902,4	23210,7

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Əlavə 2.

Cədvəl 4. 2017-2018-ci illərdə keçirilmiş operativ vergi nəzarəti

tədbirləri..... 52

	Yoxlamaların Sayı		Hesablanmış əlavə vəsait, maliyyə sanksiyası və cərimələr		Əlavə vəsait		Maliyyə Sanksiyası		İnzibati cərimələr	
	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018
Cəmi	7021 9	7303 7	2104 3,6	2321 0,7	0	8234, 1	1986 4,	1387 0,1	1187, 1	1116, 5
Həmçinin										
Pul hesablaşmalarının aparılması qaydalarına əməl edilməsi	3422 8	3410 1	1496 0,7	1654 1,0	0	6469, 2	1496 0,8	1007 1,8	0	0
Vergi orqanlarında uçota durmayan ödəyicilərin müəyyən olunması	2652	2557	101,8	103	0	38,1	101,9	63,9	0	0
“Fərqlənmə nişanı” olmadan nəqliyyatla sərnişin daşıma	2844	2643	109,6 2	105,6	0	4,8	109,6	100,8	0	0
Valyutaların ödəniş vasitəsi olaraq qəbul olunması	4846	4687	282,4	276,8	0	0	0	10,0	282,4	267,8
Valyutaların ticarət, iaşə və xidmət müəssisələrində təyin olunmuş qaydalar pozulmaqla alınıb-satılması	5430	5760	434,8	612,2	0	0	0	0,1	434,8	611,2
Xüsusi razılıq olmadan məşğul olan şəxslərin aşkar edilməsi	7864	7964	417,5 5	275,2 4	0	0	0	83,35	417,7 5	193,4
Əmək müqaviləsi hüquqi qüvvəyə minmədən fiziki şəxslərin hər hansı işə cəlb olunması	1060 4	1336 4	4683, 0	5233, 0	0	1721	4683	3503	0	0

Aksiz markalarının tətbiqi	1763	1950	54,4	73,7	0	0	0	27,5	54,4	46,3
----------------------------	------	------	------	------	---	---	---	------	------	------

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Vergi nəzrətinin formaları.....	21
Cədvəl 2. 2017-2018-ci illərdə VN-də başa çatdırılmış səyyar vergi yoxlamaları (mln. manatla).....	51
Cədvəl 5. Vergi borclarının həcmi (mln. manat).....	53
Cədvəl 6. Vergi daxilolmalarının icrası.....	57
Cədvəl 7. Dövlət Bütçəsinin vergi daxilolmalarının (2012-2017)-ci illər üzrə ÜDM-də xüsusi çəkisi.....	59
Cədvəl 3. AR Vergilər Nazirliyinin 2012-2018-ci illərdə təşkil etdiyi operativ vergi nəzarəti tədbirləri (min manat).....	79
Cədvəl 4. 2017-2018-ci illərdə keçirilmiş operativ vergi nəzarəti tədbirləri..	81

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Vergi nəzarətinin üsulları.....	24
Şəkil 2. AR Vergilər Nazirliyinin strukturu.....	38
Şəkil 3. Operativ nəzarət tədbirləri.....	52
Şəkil 4. Qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin sayı barədə məlumat.....	53
Şəkil 5. Kameral vergi yoxlamaları ilə əlavə hesablanmış vergi məbləğləri (min manat).....	55
Şəkil 6. Keçirilmiş səyyar vergi yoxlamalarının dinamikası.....	55

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. Veri daxilolmalarının bütçə gəlirlərindəki payı (faizlə).....	59
---	----